

LOOMING

JUULI

1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

7

V. Pirk

Kultuurimajas (Õli) 1966

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

7 JUULI 1967

Oktoober ja Juuni

Kantaat

I

Üks lipp on maa ja mere kohal,
tas laulab maa, tas meri kohab,
käind üle aegade ta tee.
Üks lipp on maa ja mere kohal.

See lipp on suur, see lipp on püha,
tas võitlustuulte karmi müha,
on tõstnud teda koidukaar.
See lipp on suur, see lipp on püha.

See lipp me vere punast värvi,
see lipp me tõusva päikse värvi,
ja lehvib temas rahva arm.
See lipp me südamete värvi.

See lipp on mullad ja me kaldad,
tas hääbub öö, tas hommik algab,
tas tõstab tiibu vaba vaim.
See lipp on mullad ja me kaldad.

See lipp on tee, see lipp on kutse,
Oktoobri teelt, Oktoobri ukselt
me kätte anti kanda ta.
See lipp on tee, see lipp on kutse.

II

Õhtupilvi tumedaid
muretaevas sõuab.
— Millal ükskord, pojake,
jälle koju jõuad?

— Ei saa tulla, emake,
tean, mind taga leinad.
Ümberringi müürid mul,
rasked kiviseinad.

— Mis nad tegid sinuga?
Polnud sa ju hulgas.
Miks su üle noore ea
pime öö nüüd sulgus?

— Ööd ma, memm, ei igatsend.
Püüdsin koiduvalgust.
Seks nüüd külmad rauad mul
pigistavad jalgu.

— Sul on raske, pojake,
olen ma su teega.
Kõik su mured endasse
peidan silmaveega.

— Ära leina, emake,
keegi mind ei murra.
Tõde ei saa iialgi
kivist kambris surra.

Kuula, meri mühiseb!
Tormilaule kannab.
Päeva poole pööravad
näod kõik maad ja rannad.

III

Päevad ja tormid on koos. Päevad ja tormid on vennad.
Südamevihast sai torm. Kannatusvaludest päev.
Aega nüüd teisiti lugema hakkavad ajaloo kellad.
Südamevihast sai torm. Kannatusvaludest päev.

Kellade kõmisev hää. Kuulake, tsehhid ja laevad!
Leekide palangus maa eilsele praegu neid lööb.
Aegade vihane tormiluud puhastab pilvedest taevast.
Leekide palanguis maa hommikus lõkkele lööb.

Veeremas läände on päev. Punaste polkude laine.
Eestimaa valdade päev, lippudes vabaduslõim.
Tärgab ta sammudes elu nii kallis ja maine.
Eestimaa valdade päev, lippudes vabaduslõim.

Maailma tormide torm. Maailma mõistus ja mõte.
Lenini poole on maa. Haarab ta valgust planeet.
Tähti täis laotus on eel. Oktoobrikuu tähtede lõke.
Lenini poole on maa. Haarab ta valgust planeet.

IV

Jäljetu haud. Voogude haud.
Lilled ei õitse, ei haljenda iial seal rohi.
Rahutu kalm. Kohisev kalm.
Rahvale märki sest südamest jääda ei tohi.

Jäljetu haud. Tuuline haud.
Pole seal haabade kahinaid vaikseid ja õrnu.
Põhjatu haud. Ääretu haud.
Sinna nad, võitleja, viisid su viimase põrmu.

Jäljetu haud. Sinine haud.
Lööb tema üle vaid meri oma rahutut vahtu.
Aga kõik teed. Eestimaa teed
iaal ei lähe su tõest ja tegudest lahku.

Jäljetu haud. Tormide haud.
Tõuseb ta üle me kättemaks, südameviha.
Tuha all köeb. Tuliselt köeb
leek, mis ei kustu, me õiglane vabadusiha.

Jäljetu haud. Lootuste haud.
Jäljeks ta jääb meie hinge ja valusaks armiks.
Ärka ju maa. Tööliste maa.
Laulud ta üle on lennul valjud ja karmid.

V

Oo mind, kaske vaevamaadelt,
vaevamaadelt vesistelt.
Millal mina sirgun siledaks,
sirgun pilvede vahele?

Kael mul längu mulla poole,
säär mul soodesinine.
Millal ma lõhnan kevadele,
kannan rohelist kübarat?

— Sind ma kuulen, vaevakaske,
peida pisarad samblasse.
Pane oma nuksed nutunurka,
teiste murede keskele.

Sirgud sa kord päikse poole,
heasse sallu lahedasse,
siis kui su vaevad kuivavad,
mullad paremaks muutuvad.

Latv sul tõuseb pilve alla,
tüvi tõstab tähtesid,
siis kui su õnned tulevad,
ajad hommikus astuvad.

VI

Oktoober ja Juuni. Oktoober ja Juuni.
Ühine süda ja ühine muld.
Käsikäes astute aegadest läbi,
ühiselt hoiate ühte tuld.

Seda ei tumesta päevade minek,
pilviste varjude tume tiib.
Nähku ja kuulgu kõik kauged maailmad,
vennalik tee teid kannab ja viib.

Oktoober ja Juuni. Oktoober ja Juuni.
Rahvaste vendlus ja rahvaste võim.
Ühte jääb mures ja ühte jääb õnnes
ikka te lippude koidiku lõim.

Oktoober ja Juuni. Oktoober ja Juuni.
Sügis ja torm. Kevad ja torm.
Koos teie sammude rütmi ja takti
lööb teile ajaloo kellatorn.

Oktoober ja Juuni. Oktoober ja Juuni.
Käsi käes astute Eestimaa teel.
Tõuse, me laul. Ja kõla ja nendi —
Lenini tõde ja valgus on see!

Kogu maailma puiesteed...

a olin esimesse tundi hiljaks jäänud. See oli halb. Peale selle olin ma Merikesesse armunud. See oli hoopis hull.

Merike seisis koos oma sõbratari Heliga klassi ukstel ja vaatas minu poole. Seletasin parajasti Väinole Vieta teoreemi, millest ise kuidagimoodi aru sain. Nüüd jätsin selle muidugi kohe katki, mis oli Väino suhtes küllalt nõrdima panev tegu — ta oli just nii kenasti otsa peale saamas. Patsutasin talle õlale, lobisesin midagi sellist, et tühja kah, ega neid küpsuseksameid nii väga südamesse võtta maksagi. Ta polnud pikajuhtmeline, taipas kohe, milles asi.

Lükkasin käed enesekindluse mõttes taskusse ja trügisin «Musta kassi» ümisedes jalutajate vahelt läbi.

«Aga miks sa täna hiljaks jäid?» küsis Merike minult.

Heli, kes on meievahelistest asjadest kangesti huvitatud, langetas raugse pilgu õpikusse.

«Kõigepealt öeldakse tere,» ütlesin. «Ja alles siis hakatakse moraali lugema. Huvitab see daame väga?»

«Loomulikult, kuidas siis teisiti,» ütles Merike.

Nõjatusin tuntud päevavargapooosis vastu uksepiita — käed k ü ü n a r n u k k i d e n i taskus, nagu väljendusid meie õpetajad, jalad hooletult ristis, ja vaatasin küllalt suureliselt ülalt alla.

«Mis sul täna õhtul plaanis on?» küsis Merike siis hoopis teise tooniga. Heli keeras seepeale lehekülge ja eemaldus aegamisi, otsekui kogemata või siis hajameelsusest.

«Aga sinul?» küsisin minagi hoopis teise tooniga. Hetke kaalutlenud, puhusin ma talle tuult juustesse. Need olid väga heledad, puhtad ja kerged. Mulle lihtsalt meeldis neid puhuda. Merikesele ma seda muidugi tunnistada ei söandanud. («Kui ma näen kusagil midagi üleliia korralikku, nagu näiteks piinlikult sirget laudlina, liiga geomeetrilist raamatuvirna või... sinu juukseid, siis ma kohe lihtsalt pean seal su-tike korralagedust tekitama. See on mul iseloomust. Mõistad?») Umbes niimoodi seletasin ma seda talle.)

«Ardo, ära jända,» ütles Merike endistviisi naeratades. «Tead mis hoopis... Kutsun sind täiesti ametlikult meie klubi kunstilise võimlemise ringi tänasele kohviõhtule, voh! Tuled?»

«Võib-olla tulengi. Ainult, kõrgeauline, ma ju ei tantsi, nagu sa tead.»

«Rumal! Nii et tuled?»

«Võib-olla...»

Ma ei saanud sinna midagi parata, et ma tahtsin, et ta niimoodi naerataks. Veel rohkem tahtsin ma ta silmi vaadata. Sest kui ma oleksin midagi asjalikku vastanud, oleks sel naeratusel ja nendel silmadel selleks korraks lõpp olnud. Või vähemalt... Ah, lollused.

Aga imelik, varem ma polnud justnagu osanud ta silmi õigesti vaadata. Need olid erakordselt suured (no näete nüüd!), imestunud ja püsimatud sinised silmad. Ta vaatas mulle praegu otsa, pilk täis pidevat imestamist ja naeratamist ja... ohh, tõesõna, mul oli tunne, otsekui välguks see minust nagu sulavõist läbi. Selline pilk on väga headel ja pisut-pisut edevatel lastel, kes näevad kogu aeg midagi ülihuviavat ja ülinaljakat ja ülipõnevat ja muidugi ka seda, et neid endid heldinult eemalt jälgitakse.

Praegu püsis Merikese silmis veel armas kimbatuseteesklus, ja üpris enesekindlust kõditav oli teada, et niimoodi vaatas ta otsa üksnes minule, mitte kellelegi teisele terves maailmas. Isegi kui ta oma sõprade või vanemate või ükskõik kellega kõneldes täpselt samuti kimbatust teeskleks, ei vaataks ta neile ometi samamoodi otsa. Olin selles täiesti kindel.

Ilmselt vaatasin ma liiga kaua. Olime ikkagi koolimajas, oli esimene vahetund ja terve abituurium kordas Vieta teoreemi. Merike kibrutas armsa etteheitega kulmu.

«Hea küll. Mis kell?» küsisin.

«Tule poole seitsme paiku.»

Ta lükkas end kerge painduva liigutusega ukse najalt eemale, naeratas kokkuleppele jõudmise märgiks ja läks Helile järele. Jälgisin teda. Võisin peaaegu kihla vedada, et ta seda teadis: niivõrd sõltumatult hoidis ta pead kuklas. Ta oli väike, väga sihvakas ja väga ilus. Seda ei arvanud mitte üksnes mina. Ja mitte üksnes mina ei armastanud talle järele vaadata. Olin seda tänaval mitmeid kordi kogenud.

Seirasin teda veel hulk aega koridorisaginas. Ta lappas Heliga raamatut ja oli nüüd muidugi pagana tõsine. Merike-abiturient... Merike mustas džempris, mis nii pingul, mis nii pingul... et midagi hullu kohe... Mustas džempris Merike õpib usinasti Vieta teoreemi... sest see on abituriendi kohus enne vastutusrikkaid küpsuseksameid. Ja Heli, tublike, õpib ka. Ainult et tal pole sellist musta džemprit... mis nii pingul, mis nii pingul... Tema on lihtsalt üks lihtne, uudishimulik, lahke kavalpea...

Oh jaa, mina igatahes polnud küll üldsegi pagana tõsine.

Merike oli minu tüdruk. Me «käisime» juba kümnendast klassist saadik. See oli omaette lugu, millest oli pikapeale midagi klassi legendi

sarnast saanud. Lugu sellest, kuidas Ardo Laasik ühel ühisel sünnipäevaõhtul Merike Kauri ette rüütellikult põlvele laskus ja deklameerima hakkas. Asi oli sedaviisi, et kuni selle hetkeni polnud keegi Eeasiku juures märganud kalduvusi luule poole. Kõigepealt tuli Hamlet'i monoloog, siis Underi sonett ja tagatipuks Majakovski «Vasak-marss». (See oli ka jäägitult kõik, mis ma sel ajal peast teadsin.) Miks ma seda tegin, ei tea ma senimaani kuigi täpselt. Võib-olla sellepärast, et ta istus kuidagi endassetõmbununa teistest eemal, — nii mulle vähemalt näis; võib-olla aga lihtsalt sellepärast, et ta oli klassi ilusaim tüdruk; päris kindlasti aga ohtra koduveini pärast...

Nüüd oli sellest poolteist aastat möödas ja terve klass ammu härjunud, et meie, oldagu lahked, käime. Mõned poistest arvasid igatahes, et...

Tegelikult olin teda ainult mõned korrad suudelnud. Ja sedagi alles viimasel nädalal, just selsamal, mis käesoleva laupäevaga lõppema hakkas.

Arvan, et niimoodi on paljude inimestega. Äkki sa lihtsalt tunned, et sul on hiiglaheha olla. Nii hea, et isegi natuke valus hakkab. Ja eriskummaline on see tunne sellepärast, et ta tuleb kuidagi ootamatult, ilma näilise põhjusega. Tihtipeale ei saagi ma talle jälile, jääb ainult erk mälestus sellest helgest ja natuke valusast tundest. Üksvahe lõin koguni midagi teoriasarnast telepaatiast ja biovooludest. Kes teab, võib-olla ongi nii...

Nüüd sain põhjuse siiski kätte. See oli mingi imelik rohekassinine valguseimmitsus vähekäidaval puisteel, mida mööda klubi poole lonksin. Pisut eemal oli liiklusrohke tänav — millegipärast eelistasid inimesed seda.

Puude tüved olid veel üsna ahtad. Noor lehestik lõhnas imalmagu-salt. Selles sumisesid mesilased. See on hiiglanaljakas, kui linnas sumisevad mesilased. Puude vahel seisis mõned limonaadi- ja jäätisekioskid. Osa neist olid õige vanad ja luitunud. Iga leti taga istus käsipõsakil melanhoolne müüja.

Üpris tavaline pisike puistee oli. Aga äkki märkasin seda rohekas-sinist hämarust. Ma isegi peatusin.

Ma ei oska seda kuigi hästi kirjeldada. Lihtsalt tuli seda kusagilt lehtede vahelt, ja see oli umbes niimoodi, nagu vaataksid läbi märja roheline klaasitüki päikesesse; sumedad värvilaigud otsekui ujuvad sinu poole, neid tuleb üha rohkem ja rohkem...

Siis ma mõtlesin, et see on alati niimoodi olnud. Et kõikidel puisteedel on selline rohekassinine hämarus, ainult et ma polnud osanud seda lihtsalt kunagi varem märgata.

Kuigi see oli pisut narr, läksin edasi tundega, nagu oleksin mingisse väga olulisse saladusse pühendatud, ja mul oli veidi kahju neist inimes-

test, kes kõndisid ainult natuke eemal sõidutee ääres. Nemas ei teadnud rohekassinisest hämarusest ilmselt mitte midagi. Tjah, üllatavalt sisukas oli kahetseda inimkonda, kel polnud aimugi rohekassinisest hämarusest.

Siis mõtlesin, et see on täpselt ootamise värvi. Seegi oli tore ja üllatav mõte ning kohe lasksingi end sellest kaasa kiskuda.

Noh, näiteks praegu läksin ma sinna võimlejate kohviõhtule, kuhu Merike mind kutsus, ja minus oli, tahtsin ma siis või ei tahtnud, mingsugune ärevus — see oli ootamine. Kas polnud see rohekassinaka hämaruse värvi? . . . Pärast, kui me juba lauas istume ja juttu ajame või tanttime (seda ma paraku paari nädala jooksul veel ei tohtinud — väänasin hiljaaegu treeningul jala välja), — pärast pole enam see . . . Ja rohekassininegi muutub millekski muuks.

Või pisut teisiti. Varsti algavad küpsuseksamid. Ma ei kartnud neid sugugi, õppimine polnud mulle kunagi muret teinud. Aga ikkagi oli eksamite peale mõtlemine üsna kõrge lugu, need näisid mõnikord uskumatult kaugel, mõnikord narrimoodi ligidal, kuidas parajasti — seegi oli ju ootamine.

Veelgi edasi — varsti saame küpsustunnistused. Ei midagi põrutavat, eks ju? Lihtsalt keegi ütleb, et vaat nüüd on teie ees kõik teed puha lahti, ainult valige välja ja hakake astuma. Ja meie plaksutame ja pärast seda muutub elu pisut keerulisemaks. Ometigi hakkas ainuüksi selle päeva peale mõeldes turi närviliselt sügelema.

Paar öhtut tagasi, kui ma Merikest Kadriorus suudlesin ja läbi pluusi tundsin, kuidas ta süda klopib — aga võib-olla oli see hoopis minu süda —, ja mu käsi silitas sooja, väga siledat nahka ta kaelal ning õlal, teadsin ma, mida ma veel ootan, — ning sellele mõtelda oli vist kõige ärevam, kõige piinavam.

Kunagi on kõik see seljataga — eksamid, küpsustunnistus, ja see, mida ma Kadriorus mõtlesin, jah, ja palju muudki . . . Arvan, et nii mõnedki mõistmatud asjad muutuvad varsti tavaliseks, ma ei erutu enam niitihti ja põhjuseta ega pea selle varjamiseks igasuguseid päevavargapoose leiutama ning rumalalt suurelisi sõnakõlkse lennutama . . . oh, seda tegin ma praegu veel tõepoolest.

Jah, kõik muutub pikapeale lihtsamaks ja selgemaks.

Aga kõigest sellest, mis on praegu, jääb vist kõige rohkem meelde ootamine. Jääb see, kui sa oled kaheksateist, kui on mai ja kõik, absoluutselt kõik on veel ees. Ja veel rohekassinine hämarus puiesteel.

Niimoodi ma seal siis lonkisin ja mõtlesin. Seda sorti mõtteid ei lubanud ma endale, teadagi, kuigi sageli. Nimelt kartsin ma koledasti, et laskun äkki sentimentaalsusse. Ja kus siis selle häbi ots.

Aga nüüd oleksin küll tahtnud, et oleks keegi, kellele võiksin — isendastki mõista, ilma liigse ilukõneta — näidata seda kummalist hämarust. Ja võib-olla rääkida pisut sellest ootamise-asjast.

Merike? Hämmeldusega nentisin, et sellest ei tuleks suurt midagi välja. Lihtsalt ei tuleks, ja kõik.

Me olime temaga rääkinud muidugi palju ja paljust. Tuleb tunnistada, et olen mõnikord üsna jutukas, — mulle lihtsalt meeldib, kui teine mind kuulab. Olime rääkinud oma klassist ja õpetajatest («Vello on tegelikult üsna veider tegelane, kas pole?», «Ja miks need matemaatikud kõik sellised kuivikud on?»), vanematest ja sugulastest («Ma lihtsalt ei või kannatada, kui vana mulle oma noorusega hakkab moraali lugema!»), spordist ja nähtud filmidest («Poolakatel on alati midagi öelda»), füüsilisest ja inglise keelest, ilmastikust ja isegi moodidest. Poolteist aastat igasugustest asjadest.

Merike jõudis hiljuti otsusele, et ta läheb keemiat õppima. Ta oli millegipärast arvamusel, et see tekitab kodus skandaali. Pärast, kui selgus, et vanemad polnud vastu ühtigi, rääkisime sageli, kuivõrd vähe me siiski oma lähedasi inimesi tunneme. See oli peaaegu filosoofiline teema.

Minule soovitasid kõik kehakultuuri õppima minna. Ma hüppasin päris korralikult kaugust — isiklik rekord oli seitse null kolm. Merike rääkis, et on ju nii loomulik, kui hea sportlane õpib kehakultuuri. See oli nii pagana õige, aga ausõna, mõnikord oleksin ma vist tahtnud, et keegi ka midagi muud oleks arvanud. Näiteks Merike. See on ju lihtsalt igaüks endastmõistetav, et heast sportlasest hiljem treener saab.

Kuid midagi muud polnud ma esialgu isegi välja mõtelnud.

Olime temaga rääkinud ka delikaatsetel teemadel. Enne mind oli tal olnud keegi Olev, niipaljukest kui ma aru sain, parasjagu lõnguspoiss. Mina tunnistasin ka üht-teist üles. Tegelikult oli see natuke naljakas, sest poolteist aastat tagasi polnud ma veel seitseteistki.

Nii et rääkinud olime me palju ja paljust. Aga midagi oli justkui vahele jäänud. Ma ei tea, millest see tuli, aga me nagu kartsime teineteist. Jah, aga mis oli siis see vahelejäänud . . . ?

Ilukirjandus väidab kenasti, et on olemas sihukesed kõige salajasemad mõtted, mida me endas pigem tunneme kui mõtleme. Kuid vahetevahel otsivad nad väljapääsu. Ja selleks peab sul olema üks inimene, üksainus inimene — kõige tähtsam. Ja et siis tuleb armastus ja puha.

«Ma armastan sind» pole ju kes teab kui raske välja ütelda, kuid millegipärast polnud ma seda kuni päris viimase ajani julgenud. Kriitilistel hetkedel pomisesin niisama midagi nina alla. Naljakas?

Naljakas nagu seegi, et ma kuidagi ei saanud hakkama sellega, et oleksin teda suudelnud. Alati tundus, et pole sobiv hetk, et võib-olla hakkab ta nutma (millegipärast kartsin seda väga), või veel midagi. Ja veel — mulle tundus, et ta seda nii väga ei tahagi.

Kõige naljakam oli muidugi see, et kõik, kes meid tundsid, mõtlesid ei-tea-mida. Isegi õpetajate toas olevat meist paar korda juttu tehtud.

Selle nädala algul muutus küll nii mõndagi. Kõik osutus märksa liht-

samaks. Mulle näis, et Merike oli vist kogu aeg tahtnud, et ma teda suudleksin.

Ja nüüd olin ma siis mitmendat päeva selline hiigla-hajameelne ja mõtlik ja imelik. Oli tunne, nagu oleks kõik alles alanud. Merikese lähedus erutas mind äkki nii nagu ei kunagi varem.

Ei, tõesti-tõesti, mõtlesin ma, on ikka suur asi, kui sul on, mida oodata. Mis maksab selle kõrval kõik muu?

Klubi, kus Merike treenis, asus kolmekordses kollakas kivihoones, mille kroonulikult põrnitsev väljanägemine meenutas mulle millegipärast sõna «gümnaasium» ja kõike, mis raamatute kaudu selle sõnaga seostus: vasknööpidega mundreid, püगतud päid ja prillidega koolmeistreid. Hiljuti sain teada, et selles majas asus kunagi tööpoolest poeglastergümnaasium.

Seisatasin ornamendirohke raske ukse ees ja lugesin läbi valgele vatanile kirjutatud kuulutuse, mis tegi teatavaks, et täna toimub peoõhtu, esinevad isetegevuslased ja pärast on tants. Algas kell üheksateist null-null. Oleksin vabalt võinud selle lugemata jätta, sest täpselt selliseid kuulutusi kleebiti igal laupäeval vist kõigi klubide ja kultuurimajade lähedusse. Vaheldusid ainult kuupäevad.

Hämaras garderoobis oli veel väga vähe inimesi. Peatusin suure peegli ees. Seal seisis harkisjalu ja viltupäi keegi päevitunud, «sportliku rühiga» sell, kelle nägu oli niivõrd tavaline, et ma mitte mingi hinna eest poleks suutnud seda kirjeldada.

Kohendasin lipsusõlme, kehtasin pintsakuõlad kõrgemale — aga sellega muutus too sell seal peeglis veelgi tavalisemaks. Tegin talle vaevumärgatava grimassi ja ütlesin mõttes: «No ja mis sellest!»

Keerasin peeglile selja. Samas ilmus kitsa kivitrepi poolkorrusel nähtavale Merike. Ta kallutas end üle käsipuu, ja viibanud mulle kiiresti käega, kadus.

Ta ootas mind lava kõrval väikeses koridoris. Taipasin nüüd ta kiire kadumise põhjust — ta oli võimlemistrikoos, valge tolmumantel õlgadele tõmmatud.

«Tead sa, Ardo, milline lugu... Ah jah, tere muidugi! Pandi mind vägisi esinema, et võimled, ja kõik, mitte üks jutt kohe! See läheb kähku, usu! Istud ju niikaua saalis?»

Kogu selle üsna pika jutu vuristas ta maha ühelt joonelt, ise sinna juurde kenasti andekspaluvalt naeratades. See meeldis mulle kangesti. Peale selle tegi mulle lõbu, kuidas ta kiiresti rääkides lauselõppe veetlevalt küsivaks venitas.

«Just nii, istuda saalis,» vastasin reipalt.

Ta keksis kannatamatult jalalt jalale, märkamata, et mantlihõlmad on üsna valla. Tal olid lihtsalt liiga ilusad jalad.

«Ei tohi vaadata!» Merike isegi punastas.

«Tohoh?» Mu hääli oli millegipärast veidi kare. «Kas sa laval siis mantlis esined?»

«Laval on iseasi.»

Vaatasin vilksamisi ringi. Laval kopsiti haamriga; tegelaste ruumist kostis kellegi mehe sügavalt endaga rahulolevat naeru. Haarasin Merikese pea käte vahele ja enne, kui ta jõudis taibata, suudlesin teda suule.

Ma ei kohkunud ise sugugi vähem kui tema. Ta rabeles ägedalt lahti ja viskus eemale, jäädes seisma kitsukese akna alla. Oh, ta polnud mitte ainult kohkunud, ta oli vihane.

Selleks polnud vaja palju, et mõista, kui vihane ta oli. Ja see kohutas mind veel enam.

Idioot, lollakas kretiin! Milleks, oh kurat küll, no milleks ma niimoodi... Tõsijutt, kuidas see mulle küll pähe tuli?

Merike aga seisis, vaatas huult hammustades maha ning oli vihane, leppimatu ja jäik. Või... või ei? Ma liialdasin. Lihtsalt... lihtsalt oli tal mingi oma mõte. Muidugi mitte liiga meeldiv minu jaoks.

Aga üldse, mõtlesin ma natuke rahunedes, kui nii, siis nii! Keda kurdid? Mis siin siis nii väga vihastada oli? Ei tohi või? Ah et keegi võib näha? No tead, mõtlesin ma juba kuraasi kogudes, no tead sa, tüdruk! Võib-olla ma just seda tahangi, et keegi näeks! Ega ole teada, võib-olla just seda ma tõesti tahangi! Ja pole siin häbeneda midagi, mõtlesin ma. Mina armastan sind, ja asi klaar. Võib-olla tahan ma sulle just praegu abieluettepanekut teha? Mis siin naljakat? mõtlesin ma. Ma hakkasin peaaegu uskuma, et selles poleks üldse midagi naljakat, kui ma talle just praegu abieluettepaneku teeksin — siinsamas, lava kõrval, väikeses tolmuses vahekäigus.

Merike aga seisis. Tal oli mingi oma mõte. Ja see kainestas mind lõpuks.

Kui ma praegu küsiks, mida ta mõtleb... Ei, see oli võimatu, see oli absoluutselt võimatu.

Ma ei küsinud. Lükkasin käed taskutesse — nii oli kergem, tulgu siis mis tuleb — ja püüdsin kiire, näiliselt ükskõikse pilguga võimalikult rohkem meelde jätta, sest kes teab...

Ta seisis poolküljetsi aknasse langevates punakates päikesevihkudes, käsi ukselingil, valmis iga hetk minema. Teise käega hoidis ta kõvasti mantli hõlmu, nii et selle all visandus selgesti ühtaegu habras ja sitke keha. Saledad sääred olid jahedusest karedad. Kuklasse kammitud heledad, väga puhtad juuksed olid pisut sassis, ja vaatamata kõigele pakkus mulle mingit mõru rahuldust teadmine, et selles olin süüdi mina. («Eh, saagu mis saab... Muidugi, tegin kolossaalse lolluse.») Kahvatul ilusal näol püsis veel vaevumärgatav roosatus — selleski olin süüdi mina. Aga silmis oli mingi täiesti oma mõte. («Niikuinii ta ei ütle.»)

Ma ei hakanud mõistatama. Sest mulle meenus ootamatult minu mõte — rohekassinine hämarus puisteel.

«Tead sa, mida ma mõtlesin?» küsis Merike äkki.

(«No nii. Olgem nüüd tugevad.»)

«Loomulikult mitte.»

«Sa oled hea, Ardo. Sa ise ei teagi. Sa oled liiga hea.»

Ta tõmbas ukse lahti — hetkeks pahvatas koridori see väsimatu endaga rahulolev naer — prõmm! — ja oligi läinud. Vaikus.

Hea, et selle aja jooksul, mis ma veel seal seisin, kedagi ei tulnud. Mul pidi imeloll nägu peas olema.

Kindlasti on kõik midagi sarnast läbi elanud, mõtlesin ma pärast saalis istudes. Ainult et minu puhul olid need asjad kuidagi kangesti ebapävilised ja ebamäärased. Tõesti-tõesti.

Terve klass pidas Merikest juba poolteist aastat minu tüdrukuks, meie aga suudlesime esimest korda alles mõne päeva eest. No ja üldse... Ausalt öelda oli minuga niimoodi esimest korda. Terve nädala polnud ma vist muud teinudki kui Merikesele mõtelnud.

Laval lauldi. Siis esinesid kitarristid. Seejärel jutustas konferansjee, pealetükkiva käitumisega tüüp, hirmus kõva häälega ümber paar vana nalja Bernard Shaw'st. Konferansjee oligi see, kes ennist nõnda rahulolevalt naeris, — tundsin ta hääle järgi kohe ära.

Muidu aga ei jälginud ma kontserti peaaegu üldse.

Aeg-ajalt avanes üks ja keegi tuli põrandalaudade kääksudes ning tooliklappidega kolistades istuma. Tavaliselt ajavad mind sellised asjad vihaseks. Nüüd ei pannud ma seda peaaegu tähelegi.

Millest ma küll ei mõtelnud!

Näiteks ühest kaheksateistkümneaastasest noormehest, keda ma juhuslikult tundsin. Selle tegelasega olid sihukesed lood, et kõik oli tal senimaani läinud siledalt, mõõdukalt, hästi. Ta koolitunnistustel pole kunagi vist «kolmegi» olnud. Ajaviiteks hakkas ta sporti tegema, ja ilma seitset hiigi valamata on ta saanud vabariigi noortekoondise liikmeks. Räägitakse, et perspektiiviga kaugushüppaja. Tal on alati mõõdukalt taskuraha, ta käib sellega arukalt ümber ega kavatsegi mööda õhtusi kangialuseid jõlkudes hukka minna. Tal on hulk häid semusid, tore tüdruk, ta loeb üsna palju raamatuid, viimasel ajal huvitavad teda värvid, ja komsomoli liikmemaksud on tal ka kenasti tasutud. Tore poiss, eks ju?

Jah. Siinkohal hakkasin ma seda oma tuttavat natuke süüdistama. Sest tema, loru selline, polnud minu teada veel kordagi kas või natuke tõsisemalt elu üle järele mõtelnud. See tuli mulle teataval määral üllatusena, kuid ka kõige ausamad pingutused ei toonud meelde ühtegi korda, millal oleks sellel teemal juttu olnud. Tõsi-tõsi. Einoh, vahetevahel ta ju ikka mõtles igasugustest asjadest, oli selle pärast mõnikord üsna melanhoolnegi, teinekord jälle mängis lihtsalt lolli — aga põhjustest, miks ja kuidas, polnud ta vist küll kunagi eriti mõtelnud.

Näiteks vedas see tore poiss, kellel kaheksateistkümne eluaasta jook- sul polnud veel ühtegi suurt ebameeldivust, väikestviisi vimma kõige vastu, mis ülikorralik. Aga küsitagu temalt: miks? Mitte ei teadnud.

Ja teate, kaval oli ta ka omamoodi! Mõnikord, kui tulid jälle mõned «miks» ja «kuidas» kiusu ajama, et ole kena mees ja mõtle enda jaoks sirgeks, võttis ta vargsi oma suure spordikoti, toppis sinna dressi ja naelkingad ning lihtsalt põgenes. Ei, mitte joostes, see oleks silma tor- ganud. Ta lonkis aegamisi nagu aus mees kunagi mööda tänavaid, kis- sitas silmi ja kõlgutas õlal spordikotti. Mida staadionile lähemale, seda paremaks enesetunne läks. Tribüünialuses jahedas hämaruses tundis ta end juba päris pääsenuna. Oli siis treeningupäev või mitte, tema rah- meldas omaette, tõsine kui olümpiakandidaat, mitu tundi järjest. Soo- jendusjooks, kükid, spurdid, hüppejala eelsoojendus, sammu klapita- mine... Tal oli asjaliku töömehe nägu peas ja aju rahustavalt tühi. Vaat siis, milline kaval mees.

Siis mõtlesin, et kas ei tähendanud «liiga hea» lihtsalt «pisut ruma- lat»?

Tõesti-tõesti, mõtlesin ma, on üks... selline. Ja äkki ei tahtnud ma teda enam tunda. Tahtsin kergitada olematut kaabut ja ütelda: ela hästi, ela nii hästi kui saad, aga me oleme liialt erinevad ja mina olen nüüd hoopiski teistsugune.

See kaabukergitamine oli küllalt ootamatu ja hulljulge tegu, igatahes olin ma arvanud, et see juhtub kusagil mujal. Tõepoolest, miks just siin, rõskevõitu ja pooltühjas viletsas saalis? Küllap oli kõiges süüdi see puiestee...

Siis jooksis lavale Merike ja paugupealt ununes kõik. Must trikoo lii- bus tihedalt vastu keha. Ta naeratas.

Olin ta esinemisi ennegi näinud. Nüüd vaatasin kuidagi hoopis teisiti. Mul oli hea meel, et saali täitis akordionimuusika, muidu — nii mulle tundus — oleksid kõik kuulnud, kuivõrd reetlikult ja valjusti taob mu süda, otsekui suutmata enam hästi pumbata rõhuvalt raskeks muu- tunud verd.

Ma vaatasin, kuidas Merike spagaati laskus, käed välja sirutatud, pea kuklas, väikesed teravad rinnad trikoo alt reljeefselt välja joonistumas.

... Aga siis oli tal seljas rukkilillesinine kleit, millel suured valged ruudud sees. Kleit lõhnas millegi jaheda ja puhta järgi, soojad õlad ja selg päevituskreemi ja veel millegi täiesti tundmatu järgi, juuksed lõh- nasid nii, et mul tekkis tobe tahtmine neisse esialgu nägupidi, siis aga üleni sisse puggeda ja niimoodi jäädagi...

Merike tõusis. Saalis plaksutati. Ta naeratas, ootas ära muusikatakti ja alustas uut harjutust. Aga enne jõudsin ma märgata, et ta põlveotsad olid pingutusest roosakaks muutunud.

Nimelt sel hetkel ma siis teadsin seda sõna. Ma ihaldas in teda.

Kui me sisse astusime, katkes jutusumin nagu lõigatult. Terve tuba oli täis uudishimulikke silmi.

«Noh, kõik, sain tulema!» hüüatas Merike koduselt. «Saage tuttavaks — see on Ardo.»

Noogutasin viisakalt ja ütlesin: «Tere õhtust.»

See oli ilmselt punanurk. Toolid ja rohelise kaleviga kaetud laudad olid ühte nurka lükatud; seintel rippusid diagrammid ja fotod. Akendepoolse seina ääres seisis võileibade ja küpsistega kaetud laud umbes kahekümnele inimesele. Siin-seal üle toa istusid ja seisis tüdrukud; kõik olid väga noored, ujedad ja õhetavad. Vanamoelises tugitoolis istus üks umbes minuvanune tõmmujumeline poiss, tema ümber seisis veel mõned. Kõik kenasti tumedates ülikondades. Paar poissi suitsetasid vilunult. Ilmselt polnud nad esimest korda koos.

«Ega siis midagi, eks palume lauda!» ütles üks tütarlastest.

Merike vaatas üle öla minu poole ja naeratas. Ta läks minust sammu jagu ees. Piidlesin vargsi, kuidas ta rahulikult ja täpselt oma lihtsalt liiga ilusaid jalgu teineteise ette tõstis, astudes otsekui mööda mingit nähtamatut sirgjoont. Merike. Minu Merike.

Algus oli nagu ikka sellistel puhkudel: kõik olid imehäbelikud, rääkisid poolsosinal ja peaaegu et teietasid, pakkusid üksteisele kohmetult ette. Tüdrukud rääkisid kellestki Riinast, kes ei saanud tulla.

«Riina on meie treener,» selgitas Merike mulle. «Tal jäi laps haigeks. Kuule, võta siis ometi midagi . . . ja paku Kristile ka!»

Kristi oli minu vasakpoolne naaber. Tal olid sirged juuksed, roosatav ninaots ja ta oli veel täiesti lapse nägu. Võtsin lauvalt taldriku singileibadega ja pakkusin Kristile ning Merikesele. Olin igati kombekas laua-naaber.

Ainult et kõht oli mul küll natuke tühi, ja enne kui ma arugi sain, olin isukalt kolm võileiba järjest nahka pistnud. Sellest pisut heitunud, võtsin kohvitassi ja hakkasin pisikeste lonksukestega nilpama.

Minu vastas istus seesama poiss, kes ennist tugitoolis suitsetas. Ta jälgis mind tähelepanelikult, jõudis siis ilmselt otsusele ja küsis tõsiselt:

«Nii et kevadistel võistlustel on kriips peal?»

«Tjah, seda küll,» ühmasin vastata.

Poiss vaatas vilksamisi Merikese poole ja ütles teadjalt: «See on iga-vene sant lugu küll, kui just hooaja algul trauma saadakse. Kuidas tänavu muidu vorm oli ka?»

Koolipoistel peaks omavahelise teietamise ära keelama. Seda esiteks. Teiseks näis mulle ühe lühikese hetke vältel koguni, et ta mind peenel kombel nõökab. Aga ta mustades silmades oli nii palju osavõtlikku, tõsist huvi ja . . . tõesti, ma ei eksinud, mingisugust aukartustki.

See mõjus enesetundele viletsasti. Ma pole nimelt selliste asjadega veel sugugi harjunud. Minu meelest polnud mõni napp üle seitsme

meetri hüpatud sentimeeter seda väärt. Ja üldse. Küllap ma siis tõepoolest ei võtnud sporti liiga tõsiselt. Aga küsijale tuli muidugi vastata.

«Mis ta ikka nii väga oli . . . Keskelt läbi. Tegelikult tuli see nikastus päris parajal ajal. Eksamid justkui ees või nii.»

Poiss noogutas mõistvalt.

«Ma tegelen ka väikestviisi spordiga,» pidas ta vajalikuks lisada. «Tennisega nimelt.»

Hääled olid juba valjenenud.

«Lapsed, no mis see olgu, istume nagu tädi juures külas!» hüüdis mustapäine ulakate silmadega tüdruk laua otsast. «Igav on ju!»

«Laula, Rein, midagi,» müksas tennisisti kõrval istuv tüdruk talle külje pihta. Endastmõistetavusest, millega ta seda tegi, võis kergesti järeldada, et see oli tema tüdruk.

Rein maigutas tähtsalt huuli ja laulis ootamatult väga maheda häälega:

«Mul kodus on üks vana noid . . .»

Omaette muheldes ootas ta, kuni naerulagin vaiksemaks jäi, pilgutas mulle millegipärast silma ja alustas mitte eriti tugeva, kuid vabalt ja kenasti kõlava baritoniga hästituntud rütmikat viisi, milles kordus üksainus sõna «sing-sing». Refraäni laulsid kõik. Uuesti soolot alustades pilgutas Rein mulle jälle silma. Siis taipasin. Rein jättis mulle «naerukohta». Nimelt on selles laulus sihuke pausikoht, mis täidetakse ebamusiikaalse naerurõkatusega.

Tõmbasin kopsu õhku täis, ootasin kannatlikult, kuni Rein endaga valmis sai, ja hakkasin kähedalt lagistama. See kukkus mul hiiglavahvasti välja ja naerulustilised tüdrukud said sellest lõbu laialt. Laul jäigi pooleli.

«Lapsed, napsi ka!» See oli jälle ulakate silmadega tüdruk. Ta kergitas kõhukat karahvini jõhvikamorsiga.

Heakskiidusumina saatel tõstis Rein ülitõsise näoga toosti.

«Elagu . . . mis? Kunstiline võimlemine loomulikult, hipp-hopp!»

«Ja ilusad kunstvõimlejad muidugi ka,» lisis ta pärast hetkelist järelemõtlemist.

Selle peale loomulikult jällegi naerdi. Üsna pisikestest põhjustest sündiv kergemeelne lagistamine oli otsekui vastureaktsiooniks esimese kümne minuti ülikombekusele.

Sirutasin jalad laua all mugavalt välja. Tõsi-tõsi, mulle meeldib siin, mõtlesin ma. Vaatasin neid õhetavaid, rõõmsaid ja ujedaid tüdrukuid — kõik olid minust sutikese nooremad, õppisid kas üheksandas või kümnendas klassis, nagu ma Merikese jutu järgi teadsin; vaatasin tumedapäist lustakat Reinu ja teisi hajusalt üle kogu laua istuvaid poisse; oli äkki selline veider ja mõnus tunne, nagu oleksin ma nende tüdrukute ja nende poiste õige natuke vanem vend.

Merike puudutas mind varrukast. Ta vaatas mulle küsivalt naeratades otsa. Naeratasin vastu ja pigistasin vargsi ta kätt.

See oli üks pagana kena hetk, pean ma ütlema. Polnud meil sõnu vaja ega midagi.

Merikese tungival nõudmisel proovisin ma tantsida. Mitte midagi ei tulnud välja. Jalg hakkas kohe pakitsema. Nägin Merikese ilmest, et tal oli tõsiselt kahju.

«Sinu jalg on ju terve, eks tantsi siis ometi,» naersin ma, püüdes olla nii aus kui võimalik.

«Arvad?» Ta vaatas mulle kuidagi kummaliselt, kiire kõõrpilguga otsa. Ütles aga üsna ükskõikselt: «Olgu. Ma siis teen paar tantsu.»

Läksin väljapääsu poole. Nagu kombeks, tõuklesid ustel ilmetuks tehtud nägudega ja reetlikult folksavate silmadega noormehed; seinte ääres toolidel istusid partnerit ootavad tütarlapsed. Millegipärast ei eraldanud ma ühtegi nägu, küll aga nägin pikka rida kokkusurutud põlvi. Seinast seinani tantsulustilised nailonsukkades põlved. Saalis püsis nüüd lõhnadest raske soe õhk. Laval hakkis üks tuntud saksofonist meloodiat pealekäivateks rütmijuppideks.

«K a s m ä - l e - t a d
v e e l
p ä e - v i n e i d s e p p - t e m m b - r i s . . . »

Saali kõrval oli paar vanamoeliste tugitoolidega ja hiiglasuurte Aivazovski reprodega sisustatud tuba. Ühes mängiti piljardit. Vaatasin silmapilguks munade veeremist rohelisel kalevil ja läksin kõrvalruumi. Pika laua taga tunglesid male- ja kabehaiged. Saalist kostev muusika ei paistnud neile kuigivõrd korda minevat.

Istusin diivanile — või kuidas seda kunstnahaga kaetud monstrumit nimetatakse. Asi oli selles, et ma ei osanud äkki oma isiklike kätega suurt midagi peale hakata. Panin nad lihtsalt sülle, ise seejuures mõeldes, et küll on kahju, et pole suitsetamist ära õppinud. Oleks vähemalt mingisugune tegevus või nii. Mõtlesin veel, et kuidas Merike praegu ilmselt . . . Noh, aga see polnud minu poolt sugugi aus.

Nurgas suitsetasid kaks tsiviilmeremeest-venelast. Nad seisid kergelt õõtsudes teineteise vastas, näod punased ja udukad silmad raskelt ühtepunkti takerdunud. Ja nad rääkisid purjus inimeste kirglikku ja rasket juttu.

«Da vedj znaješ, Tolik . . . Ta magab sinu kõrval, ühe teki all, saad aru? Kõiksugu häid sõnu räägib ta sulle. Selge? Aga mina ju tean, selge? Saad aru?»

«Saada kuradile! Lähme Njurka juurde!»

«Tühjagi sa taipad . . . »

Nad läksid aeglaselt ukse poole — vaikivad, näod vasksed ja mügari-

kud, jäägitult raskemeelsusele andunud. Mõtlesin, et võib-olla saabusid nad alles mõne päeva eest sadamasse. Ja et kuidas see võis olla. Võib-olla oli päikesepaisteline tuuline ilm. Oli natuke jahe. Ja kajakad karjusid. Ja laevavile undas kähedalt ning võidukalt. Ning nemad, need Miša ja Tolja, vaatasid liginevat kaid, sadamakraanasid, linnakontuure, vaatasid, tegid suitsu ja vaikisid.

Mõtlesin veel meremeeste naistest ja ootamisest.

Ma arvan, see oli mul filmidest ja raamatutest. Ma polnud ise kunagi merel olnud, ekskursioonilgi mitte, sadamatki olin näinud eemalt. Meremeeste naistest ja ootamisest olin aga päris kindlasti mitmeid kordi lugenud.

Üks malelaud vabanes. Keegi tegi mulle ettepaneku: «Pisike partii?»

Kaotasin kiiresti. Ma ei jälginud mängu küllalt tähelepanelikult. Kui vastane tõusis ja rahuldunult eemaldus, unustasin kohe ta näogi.

Läksin tagasi diivani juurde. Seal istus ees paralleelklassi poiss Tõnu Andreste.

«Mis sa selle musta oda nii ummikusse ajasid?» küsis ta.

«Ah,» lõin käega, «ei istunud see partii üldse, tead. Tere.»

Ta ulatas mulle oma lohakalt lõigatud küüntega pehme valge käe ja naeratas otsekui andekspaluvalt. (Igatahes oli tal alati pisut süüdlaslik nägu.) Olin millegipärast arvanud, et pidudel ta küll kunagi ei käi.

«Kuidas sina siia sattusid?» küsisin pealiskaudselt. Mulle näis, et nägin saaliukse vahelt tantsijate summas Merikese heledat pead ja sinakashalli kleiti.

«Eks ole, sulle tuleb see üllatusena?»

«Mitte sugugi,» vastasin kiiresti. «Kust sa seda võtad? Ma lihtsalt küsisin.»

Andreste naeratas, aga enam ei tundunudki see nii väga lihtsameelne ja andekspaluv. Selles oli veel midagi pikaldase ja häbeliku kavaluse sarnast.

(Samas nägin tõepoolest Merikest. Ta tantsis ühe pika lodeva selliga. Pead viltu kallutades ja armsalt naeratades ütles ta poisile midagi. Huvitav, mida?)

«... on? Mina kardan kõige rohkem ajalugu.»

«Ah? Naljamees, kes siis ajalugu kardab!» Rebisin pilgu vägisi tantsijatest eemale, sõimasin end omaette vägeva sõnaga «kretiin» ja jäin Andrestele otsa vaatama. «Einoh, sina ja ajalugu! Naljamees ikka oled küll!»

«Sul pole siin muidugi mingit probleemi,» sõnas Andreste leplikult. «Sina saad oma viie kätte nagu möödaminnes.»

Niimoodi ta ütleski — nagu möödaminnes. Ja äkki ma taipasin, miks Andreste, see priimuspoiss, ajalooeksami ees hirmu tunneb. Paari nädala eest oli koolis sellest palju juttu. Andreste oli tunni ajal kõvasti polemiseerima hakanud, küsinud õpetajalt midagi «teatavatest isiku-

test», kelle nimed kadusid kui tina tuhka, ja seda, miks me siis oma printsiipiaalsuse juures nende vigadest õigeaegselt ei rääkinud, et polnud ju isikukultust segamas ega midagi . . . Või midagi selles laadis, ma ei mäletanud kuigi täpselt.

Ajalugu andis meile õpetaja Bern, umbuskliku ja kahtlustava näoga naine. Seljataga hüüti teda mõnikord «Ole valvas, sest et rahvavaenlane ei maga!». Pikavõitu nimi, aga üsna tabav. Tema tunnid olid neetult igavad. Need seisid õpikute ja ajalehtede sõnasõnalises ümberjutustamises, mida tehti sellise tähtsa ja sallimatu ilmega, et katsu mitte andunud ja üllatunud näoga kuulata — kohe saad teada, kuivõrd ebaküps isik oled sa poliitilises mõttes! Suhtuti temasse mitut moodi: ühed nimetasid teda stalinistikks, teised võtsid kui paratamatust, kolmandad pidasid lihtsalt tüütuks krõhvaks. Minus tekitas ta alati kerge ebamugavustunde. Ükskord nägin, kuidas ta naeratas. Sellest hakkas mul veidi kõhe. See oli ühel komsomolikoosolekul, kus ta nõudis kahe WC-s suitsetamisega vahelejäänud abiturienti ühingust väljaheitmist. Komsorg polnud temaga nõus. Vaat siis ta naerataski.

Poisse muidugi välja ei heidetud, piirduti suusõnalise noomitusega, aga komsorg sai kuuldavasti peapesu parteiorganisatsiooni autoriteedi allatõmbamise eest.

Kõik see, eriti aga too kõver naeratus, tuli mulle äkki väga selgesti meelde. Ja ma tundsin ennast pisut riivatud olevat. Aga ometi oli Andrestel peaaegu õigus.

«Miks sa arvad, et möödaminnes? Arvad, et ma ei õpi?»

«Ega ma sellest,» ütles Andreste.

«Sa mõtled, et Bern hakkab sind pinnima? No ja mis siis? Sul on hele pea, see ei tohiks hirmutada!»

«Nojah . . .» venitas Andreste.

Ta naeratas jälle oma vabandavat naeratust, nilpsates keelega üle sinakate huulte.

Silmitsesin teda viivuks. Tal olid kollakad, justkui lapilised juuksed. Need püsisid halvasti üle pea. Näol oli ebaterve jume nagu tihti neil, kes viibivad enamiku päevast ruumis ja liiga palju loevad. Aeg-ajalt pilutas ta oma vesisevõitu heledaid silmi. Ta oli vist lühinägelik. Odav tumesinine poeülikond oli liiga suur. Varrukad langesid pehmelt käelabadele, muutes ta liigutused kentsakalt abituks. Mõtlesin äkki: imelik, me käime juba üksteist aastat ühes koolis, aga täna näen ma teda otsekui esimest korda.

«Kuule, räägi õige lähemalt, mis sul temaga õieti oli?»

Imelik, mõtlesin ma, aga ma ei tea temast ju mitte midagi. Füüsikaringi esimees, kõva raamatukoi ja autoriteet viktoriinide alal, hädavares tüdrukute suhtes — ja kõik. Tõnu Andreste paralleelklassist.

«Ei midagi erilist,» ütles Andreste. «Lihtsalt üllatas Bern ühel ilusal päeval seltskonda sellega, et avaldas oma isiklikku arvamust. Ütles,

et olla tehtud rida eksisamme põllumajanduse küsimustes, ja nimetas üpris pahakspanevalt nime, mida aasta-kahe eest ikka ees- ja isanimepidi mainiti. No eks ma siis küsinud, et kuidas keegi neid jämedaid vigu siis ei näinud, kui neid aina tehti? Ta võttis seda isikliku solvamisena. Aga ma tõepoolest tahtsin teada.»

Kehitasin laitvalt õlgu: «Nagu sa Berni mutti ei tunneks.»

«Muidugi. Mul lihtsalt lipsas välja. Ja üldse, kas siis asi on Bernis?»

«Nojah...»

«Einoh, sa mõtle ise! Kui palju oleks meil teisiti, palju paremini, kui me nii kuramuse palju «hurraa» ei karjuks! Võiks ju natuke mõtelda ka. Mäletad, kuidas oli maisiga? Tehti kampaania — kõik kasvatagu maisi. Kas või soo peale, kas või Gobi kõrbe, peaasi, et kõik.»

Ma mäletasin ainult seda, et siis, kui mais päevakorras oli, olin mina poisike mis poisike. Mina huvitusin siis kõige rohkem Tallinna «Dünamo» järjekordsest jalgpallimatšist või kasulikust margivahetamisest naaberhoovi poistega. Maisiga seostus uus lööksõna — «kukuruusnik». Ja praegugi tundsin ennast alaealisena — sedavõrd täiskasvanu näis mulle Andreste.

Aga tema vaatas mulle endistviisi andekspaluvalt naeratades otsa, ainult silmad ei pilkunud enam. Need olid väga tõsised ja arvamust ootavad. Mõtlesin, et sellel, kes on ta sõber, on kõvasti vedanud. Lihtsalt nii kõvasti, et ta ise ei teagi.

Ise aga pomisesin: «Noh, kui nii võtta, siis...»

Me rääkisime veel üsna tükk aega. Küpsuseksamitest. Sisseastumiseksamitest. Programmidest. Sellest, et anti ikka arukas seadlus välja küll, mis keelas üliõpilasi sõjaväkke võtmast.

«Mis sul sõjaväeski häda oleks!» ütles Andreste. «Satuksid kuhugi spordi roodu ja muud ei teekski, kui trenniksid.»

Kuulge, aga miks on niimoodi, et minul peab alati, igal pool lihtne olema? Aga võib-olla ma ei taha?

Seda ma muidugi ei küsinud. Ainult et see, mille ma vahepeal sootuks unustasin, tuli äkki meelde. Ja niipea kui ma saali poole vaatasin, nägingi seal kohe Merikest. Ta seisis päris ukse juures ja rääkis kellegagi elavalt. Mind ta ei märganud.

Andreste tõusis.

«Lähen õige... teen paar tiiru...»

Pagan seda teab, aga olin millegipärast arvanud, et ta ei oskagi tantsida.

«Eks ole, sulle tuli üllatuseks, et sa mind peol kohtasid?» küsis ta samas.

«Jama, Andreste, jama. Kust sa seda võtad?»

Vaatasin, kuidas ta tasapisi saali poole tüüris, naljakalt kohmakas oma suures, halvasti istuvas ülikonnas. Pingviin. Just nimelt — nagu pingviin.

Aga võib-olla polegi tal õiget sõpra, mõtlesin ma siis. Nii nagu vist minulgi. Aga võib-olla oleks ta tahtnud rääkida kellelegi ka sellest, miks ta tantsupeole tuli . . .

Tõnu Andreste paralleelist. Istus, ajas sinuga juttu ja läks. Pole teada, pole üldse teada, mõtlesin ma imeliku ängistusega, millal me jälle sedamoodi oleme. Kas üldse tulebki sellist juhust?

Ja ta ei küsinud minult sugugi, mis ma siin teen, kellega olen, kuidas muusika istub — nagu tegid tavaliselt sellistel puhkudel kõik mu semud.

Hiljem oli kõik kuidagi närviline, häiriv ja rumal. Mul oli lihtsalt halb olla. Lonkisin sihitult ringi, kolasin mööda mingisuguseid treppe, vahtisin igavaid stende, leidmata endale asu. Korraks jooksis Merike mu juurde, küsis midagi, vist seda, et kas pole vahva, ja enne, kui ma talle oma sünget nägu jõudsin näidata, kadus jälle.

Oli hetk, mil ma päris tõsiselt kaalusin, kas poleks kõige õigem lihtsalt ära minna. Olin endale kõike kuidagi hoopis teisiti ette kujutanud . . . oodanudki . . . ei tea, mida küll? Ptüi, idiot!

Vaat võtan kätte ja lähengi, mõtlesin kibedalt. «Siis kadus ta jäljetult uttu.» Ja mitte kunagi, ja mitte kunagi . . . Igatahes ei tarvitseks ta unustada, see kergemeelne plika, et ma siiski olemas olen, jajaa! — ja et just tema mu siia kutsus. Mis ma siis olen — tola või mis? näidiseksponaat!

Siis otsustasin, et olen kuradi väiklane mees. See oli vilets lohutus, aga veidike siiski mõjus. Väiklane, väiklane, väiklane, kordasin endale erilise innuta. Ära minna ma siiski enam ei tahtnud.

Tuli Rein. Hinganud mulle näkku pahvaku midagi magus-teravat, mägistas ta hiigla-mõistaandvalt naerda, ise seejuures nõksukaupa oma musta parukat liigutades. Sellist liikuvat peanahka olin ma senini näinud ainult koerakutsikatel.

«See kõik on bluff, mis nad räägivad,» ütles Rein teadjalt. «Et sportlane ei tohi üldse juua ega suitsetada. Minule näiteks ei mõju üldse. Muidugi, mõõdukuse piires. Õigus, vana?»

Pisut seisnud ja omaette muhelnud, sõnas ta: «Ma siis lähen.»

Ülikond istus ta seljas, nagu öeldakse, otsekui valatud. Vetruvalt astudes pööras ta oma teravaotsaliste kingade ninasid õige natuke sissepoole. Ta õõtsus kergelt ja nipsutas käies sõrmi. Selja tagant nägi ta välja väga täiskasvanud. Aga ometi meenutas ta mulle liikuva peanahaga kutsikat.

Lõpuks tüdinesin ma oma sihitust kibestumisest, heitsin saali poole õela pilgu — sealt kostis tango «Armukadedus» (saatuse ironia!) — ja läksin mööda kitsast kivitreppi üles.

Punanurga uks oli poolirvakil. Kostis vaikset jutuajamist. Tõmbusin uksepiida varju ja vaatasin pisut aega.

Tühjana ja mahajäetuna tundub ruumis istusid poolsõõris mõned nooremad tüdrukud. Ka minu lauanaaber Kristi oli nende hulgas. Ma ei kuulnud hästi, millest nad rääkisid, ega see mind eriti huvitanudki. Mulle torkasid millegipärast silma nende käed. Need lebasid tegevuse-tult ja nõutult süles. Tjah, vennas, ütlesin ma endale, kätega pole mõnikord tõesti midagi peale hakata . . .

Torkasin käed niimoodi pintsakutaskutesse, et pöidlad välja jäid, ja astusin sisse.

«Miks siis nii tujutud, lapsed?»

«Aga miks onu ise nii tusase näoga on?»

«Ei või olla,» imestasin natuke liiga reipalt. «Onu tuli morssi jooma.»

Kallasin klaasi täis, asetasin karahvini ettevaatlikult lauale tagasi ja jõin mitu lonksu leigeks muutunud hapukat vett. Mul polnud tegelikult üldse janu. Siis nihutasin tooli ja istusin laua äärde.

«Miks te ei tantsi, tüdrukud?»

«Niisama,» ütles Kristi õlgu kehitades. Ta vaatas mulle kiiresti, natuke ehmunult otsa, otsekui oleks selles midagi halba, et ta ei tantsinud.

Alt kostis ikka veel seda «Armukadedust».

Silmitsesin kaetud lauda. Sellest oli tõepoolest häbematult vähe puudutatud. Ainult paar-kolm taldrikut olidki tühjad. Pilk peatus taldrikul, millel lebasid sõõrikujulise trepikesena imeõhukesed isuäratavad kiluvõileivad. Tuhmilt läikivad hõbedased kalad olid kõik hoolikalt kolme noakrammiga suupäraseks vajutatud. Mõtlesin Kristist ja neist teistest. Kuidas needsamad praegu nõutult süllekorjatud käed nobedasti lõiksid, võid määrisid . . . Kuidas hindava ja kriitilise pilguga takseeriti leivakuhilat. Võib-olla tõsteti midagi ümber. Et oleks ilusam, et oleks parem . . .

Mõtlesin, et võib-olla oli see Kristile ja neile teistele üleüldse esimene kohviõhtu elus, ja kui tähtis see on . . . Küllap maksis igaüks pisikese osamaksu; kes ostis kohvi, kes pirukaid, kes suupisteid, kes tõi kodust lauanõud . . . Nad ju ootasid seda õhtut. Midagi meeldejäävat, midagi ebatavalist.

Ma võisin seda muidugi ainult aimata.

Sest minagi . . . ootasin. Seal rohekassinisel puiesteel.

Ja nüüd istusime, käed nõutult rüpes — tüdrukud, kes olid veel pea-aegu lapsed, ja mina, kes ma olin . . . vist lihtsalt lapsik. All käis tantsuõhtu, algus kell üheksateist null-null.

Muutusin äkki päris ägedaks. No ärge te arvake, tantsuõhtud kell üheksateist null-null, meie igatahes ei kavatsegi nina longu lasta!

«Teate, mis nüüd?» küsisin ma end energiliselt toolil ringi pöörates.

«Mis?»

«Hakkame luuletusi lugema. Nõus?»

Ma ei eksinud. Nad olid tüdrukud, seda esiteks. Teiseks olid nad tõepoolest veel väga noored ega osanud seepärast teeselda, et peavad luule-

tuste lugemist sentimentaalseks ajaraiskamiseks. Nad olid nõus mis nõus.

«Kes alustab?»

«Teie ise, teie ise!»

«Olgu peale. Ega alt ära ei hüppa.»

Mõtlesin silmapilgu ja alustasin. Ma teadsin, et ma ei loe eriti hästi, oh, mis eriti, ma ei loe sugugi hästi, peale selle kohmetusin ma pisut nende ootamatust hasardist.

«Nüüd tänav on hääli ja liikumist täis.
Seal kostavad sammud ja tramm juba käib.

Kes tulevad vastu — mis nendest sa tead?
Seal astuvad saatused — kurjad ja head.

Pilk kisendab: Halasta! Ära mind löö!
Läks naine, kes üksikuks jäi sellel ööl.

Kaks poisikest lumises lahingus on.
Üks on neist Kutuzov, üks — Napoleon.

Kuid raagus ja lumise pärnapuu all
kaks armunut räägivad sosinal.

Nad vaatavad üksteist kui varased käod.
Ja neil on nii rõõmsad ja rumalad näod.

Salk sadamamehi käib õõtsudes seal,
kui kannaksid maakera õlgade peal.»

«Smuul, eks ole ju?» küsis üks tüdrukutest arglikult.

Nad vaatasid mulle tõsiselt, pärani silmi, peaaegu et pühalikult otsa; tont võtaks, see pani higistama!

«Ma loeksin ka... ühe,» ütles Kristi. Kohmetu ja väreleva hääleke-sega alustas ta:

«Nüüd värvib taevast eha purpurpuna,
ma vaatan aknast seda loojangut.
Aed hakkab ümberringi hämarduma
ja tuulelgi ei ole enam rutt.»

Ja edasi:

«Ma hajun varsti ja ei taastu iial,
mis sest, et igal koidul järgneb päev.

Ja kui kord kevad tuleb jälle siia,
võib-olla mina teda siis ei näe.»

Ilmi Kolla. Vist kõik kuueteistkümnendaastased luuleharrastajad tütarlapsed üle kogu Eesti deklameerivad seda tema luuletust . . .

Umbes aasta tagasi ei teadnud ma luulest kuigi palju. Need värsid, mida ma pommispäi Merikesele deklameerisin, olid meeles täiesti juhuslikult, ja seda ennekõike tänu heale mälule. Igatahes kõigest muust kui armastusest luule vastu. Hamleti monoloogi läks vaja vist üheks kirjandiks; Underi «sihukese» soneti pistis pihku üks tuttav poiss, endal suu vesine peas: «Vahi, mida trükitakse! Kui langeb ihult viimne hulp . . .!»; Majakovski oli kooliprogrammis.

Algas sellest, et ükskord jättis vennas lauale mõned noorte luuletajate raamatud. Hakkasin neid ajaviiteks lehitsema. Enamik neist olid sihukesed moodsad, vabavärsis. Ühes oli juttu vasikast. Selline rida oli: «Ja ma ei taha / minna aia taha.» Mõtlesin, et pagana nutikas vasikas, et tõepoolest, mitte ei tahaks aia taha minna . . . See oli peaaegu nagu minu enda mõeldud. Tähelepanuväärne, et see polnud mu inimvääriku-sele sugugi solvav, et ma ühe harkisjalgse vasikaga ühtemoodi mõtteid haudusin. Lugesin siis veel — see oli muide Paul-Eerik Rummo — ja mida edasi, seda enam mulle see luuletus meeldima hakkas. Polnud mitte sinnapoolegi nagu kirjandustundides, kus pidi kõikisugu ideid, alltekste ja värsijala pikkusi avastama, mille järel olid pärast väsinud ja tülpinud nagu mõisa moonamees, munamaitse ka veel lisaks suus. Nii-moodi oli mul siis selle luuleavastamise asjaga.

Kristi ei jõudnud lõpetada. Trepilt kostis kiiret heledat kontsaklõbi-nat ja ta jäi ehmunult vakka.

On ülimalt põgusaid hetki, mis jäävad meelde väga kauaks. Võib-olla sellepärast, et mõne sellise ajakübeme jooksul jõuad ära näha ja mõelda rohkem kui teinekord terve nädalaga. Arvan, et ma ei saa vist kunagi täiesti unustada ilmet, mis oli Merikese näol, kui ta sisse jooksis.

Ta nägu oli väga kahvatu; mõlemal põsel eretas punane plekike; jõudsin märgata, et need olid ebaproportsionaalsed. See oli ju hirm, tõeline hirm! Hirm selle ees, et olen ära läinud ja jätnud ta väljapääsmatult rumalasse olukorda.

Ma olin sellel näol poolteise aasta jooksul näinud muidugi palju iga-suguseid ilmeid: heatujulisust, lõbusust, nõrdimust, keskendatust, igavust — kuidas parajasti. Aga sel hetkel mõistsin, et ma ei tundnud teda üldse, et kõik see, mis ma olin senini näinud ja teada tohtisin, oli . . . no ma ei tea, m õ ò d u k a s või mis? Või pisut-pisut üle selle. Selle lühikese hetke vältel jõudsin ma veel mõelda, et ma polnud veel kordagi näinud teda millegi üle pööraselt rõõmsana, kirglikult vihasena või lohutamatu kurvana.

See kestis kõige rohkem paar sekundit. Niipea kui ta mind nägi, oli kõik silmapilkselt jälle endisel kohal. Uksel seisis minu tüdruk Merike ilusas sinakashallis kleidis, naeratas uudistava rõõmsameelsusega ning suundus siis oma ilusaid sihvakaid jalgu otsekui nähtamatut nõõri mööda seades kiirustamata minu poole.

«No kuidas on, kas jalake ikka veel valutab?» küsis ta käega põgusalt mu juukseid puudutades. Mitte ei mäletanud, et ta seda varem oleks teinud. Seejärel etteheitvalt tüdrukute poole: «Miks te ometi ei tantsi, heldeke?»

«Aga tead, Merike, meie lugesime hoopis luuletusi!» pahvatas Kristi lapselikult. Ütles ja hammustas kohe huult, otsekui poleks päris kindel, kas see ikka kiiduväärne tegu oli.

«Tõsi? Ega viimati Hamleti monoloogi?»

Õige pisike annus tähendusrikkust hääletoonis. Et kes soovib, see mõistab: sel mehel on nõrkus Hamleti monoloogi vastu.

Kätega üle kleidiserva libistanud, istus ta mu kõrvale toolile. Võttis minu lõpuni-joomata morsiklaasi, rüüpas seal natuke ja hakkas seda siis tasapisi pihkude vahel veeretama.

Ise sellele peaaegu mõtlemata, seirasin ainiti ta põlvi. Pagana ilusad põlved olid. Jah, ja siis meenus too tantsulustiline seinast seinani ulatuv kokkusurutud põlvede rida seal all saalis.

Merike tajus mu pilku, ent ta ei kiirustanud kleiti allapoole sikutama või ennast nihutama. Ta ei liigatanudki. Istus ja veeretab morsiklaasi.

«Sa oled nüüd muidugi vihane? Jah?» küsis ta lõpuks vaikselt.

«Ei, miks?» ütlesin. «Kust sa seda võtad?»

Ta ei uskunud eriti. Ja midagi muud ma ütelda ei osanud.

Aga need meist paar aastat nooremad tüdrukud, kes meid kindlasti, oh, surmkindlalt pineva uudishimuga selja tagant jälgisid, mida nad võisid küll mõelda? Küllap vist seda, et armastus, see on kindlasti imeilus: tormatakse hingetult trepist üles, lihtsalt sellepärast tormatakse, et tuli tahtmine teist näha. Ja põgus juuste puudutamine, ja intiimne vihjeke hääletoonis, ja need paljad põlved. Päris kindlasti mõtlesid nad, et see on imeilus, kui istutakse kõrvuti ja ollakse vait.

Kui Merike jälle alla läks, ütlesin asjalikult:

«No nii, Kristi, kuhu teil pooleli jäigi?»

«Jajah, ema ütles mulle, et ma tingimata kell üksteist kodus oleksin,» rääkis Kristi mulle usaldusliku ja salapärase häälega.

«Aga nüüd on juba pool kaksteist,» lisas ta hetke pärast naiivselt ja rõõmsalt. Imestas vist, et temaga pole selle aja sees veel midagi hullu juhtunudki.

«Ema on mul mõnikord kuri-kuri,» rääkis ta huuli torutades. «Kas teil on ka kuri ema? Ega vist ole . . .»

«Olgu minu omaga kuidas on,» ütlesin ma, «aga teie ema nüüd küll kuri olla ei saa.»

«Miks!?»

«Noh... kas või sellepärast, et te niimoodi ütlesite: kuri-kuri.»

Kristi naeris.

«Ei, ega ta tõeliselt olegi kuri. Ta lihtsalt mõnikord proovib seda olla.»

Me seisime garderoobis. Tüdrukud kogunesid tasapisi ukse juurde. Rein oli oma tütarlapselga juba läinud. Keegi ütles: «Rein oli lihtsalt imetore!»

Merike jooksis korraks üles. Ta oli midagi maha unustanud. Kristil oli meiega bussipeatuseni ühine tee, ta ootas Merikest.

Aeg-ajalt vallapaiskuva ukse tagant paistis lapike sinkjasmusta taevast ja paar vastasmaja valgustatud akent. Nende piirjooned olid uduskad ja ebaselged. Oli tibutama hakanud. Ma tahtsin võimalikult kiiremini välja saada.

Ukse kõrval seisis kaks noormeest. Ühel oli peas üliõpilase värvimüts. Nad rääkisid vaikselt ja suitsetasid. Pikem, värvimütsiga, vaatas korraks üle öla minu poole. Tal oli tugev, lohuga poolitatud lõug.

Lõpuks Merike tuli. Ta hingeldas kergelt, silmad jälle rõõmsameelselt ja uudistavalt säramas. Merike puudutas mind küünarnukist.

«Tule korraks...»

Ta viis mu paar sammu eemale. Alles nüüd märkasin, et ta on isearalikult kõhevil.

«Ütle, mis sa arvad... Ühesõnaga, paluti sinult küsida. Need poisid seal,» ta viitas silmadega ukse poole, «kutsuvad meid (ta ütles «meid») kohe praegu ühele üliõpilaste peole, voh.»

Ma ei tea, kuidas oluks õige käituda. Võib-olla pööratakse sõnatult ringi — trahh! kõik! lõpp! — ja minnakse. Igaveseks. Jäädavalt. Öhe. Kottpimedasse öhe. Trahh! Ma ei jõudnud sellele mõelda. Mul hakkas nimelt peas kohisema. Siis kuulsin iseenda vastikult teravat häält:

«Lähme ära!»

Mööduisin ükselseisjatest nii lähedalt, et pidin neid peaaegu riivama. Pikem silmitses mind tähelepanelikult ja muigas vaevumärgatavalt. See polnud sugugi pahatahtlik muie. Pigem natuke kahetsev. Et oh sind küll! Tundsin ta nüüd ära — seesama «lodev poiss», kellega Merike tantsis.

Väljas võttis Merike Kristi käevangu. Ma lasksin nad endast paar sammu ette minna.

Ei sadanudki. See oli ainult vihmasagarajärgne vinetis. Asfalt läikis. Öhk oli väga kerge ja puhas.

Kristi buss jõudis kohale varem. Ta ütles kangesti heledalt: «Head ööd! Eks, hoiate ju põialt, et mu ema liiga kuri poleks?» ja hüppas astmelauale. Silmapilgu vältel, mil buss veel paigal seisis, vaatas ta ava-

lalt naeratades meie poole. Väike hea tüdruk, mantlikrae üleval, kuri-kuri ema kodus muretsemas. Ta ju uskus meid!

Paari minuti pärast tuli meie buss. See oli pooltühi. Istusime kõrgele ebamugavale istmele tagumise ratta peal. Tegelesin tükk aega oma jal-gadega. Siis maksin unisele konduktorile raha. Võtsin piletid. Pomisesin tänu, palju tänu. Uurisin piletinumbreid. Õnnearvu polnud.

Pärast polnud mul enam midagi teha.

Terve tee vaatas Merike aknasse.

Me ei vahetanud ühtegi sõna.

Tema tänava algul ma peatusin. Tema seisatas samuti. Vaatas vilksa-misi, altkulmu minu poole, tegi lühikese ebakindla sammu.

Võtsin ta käekoti sangast kinni. Ta ei avaldanud vastupanu. Viskasin koti näpu otsas üle õla.

«Lähme,» ütlesin ma ringi pöörates.

Me käisime kaua. Käisime ja vaikisime.

Tänavad olid tühjad. Vahel harva sõitis mööda mõni takso. Üksteise järel kustusid kollakad, rohekad ja roosakad aknad. Mõnikord esimesel, mõnikord neljandal, mõnikord teisel korrusel. Laternaread põgenesid udukasse öövinasse. Liiga vaikne oli.

Ühes suures viiekorruselises majas põles veel üksainus tuli — kõige ülemine ja äärmine. Suur must kohmakas siluett tumesinisel udutaval taustal. Nagu mingi ürgelukas, peas üksainus kandiline silm. Aga siis ilmus sellesse silma inimene. Inimene avas akna, vaatas alla tänavale ja hingas sügavalt. See oli rässakas, nurgelise peaga mees.

«Milline öö . . . Eh, mai, mai!» ütles ta kellelegi tuppa.

Ta hää l kostis ebaloomulikult selgesti ja valjult. Kare ja heldinud hää.

Pärast istusime väikesel haljasalal. Pink oli niiske. Merike sättis hulk aega oma krabisevat keepi. Vaatasin teda ja mõtlesin, et see kõik pole mul tööpoolest niisama.

Ma ootasin, ootasin väga. Kas või ühtainukest lauset, ühtainukest sõna . . . kas või kõige tühisemat. Oli see tal tööpoolest nii võimatult raske? Mulle oli ju vaja ainult tema häält. Kõigest ülejäänust oleksin ise aru saanud. Ja kui . . . Jah, arvatavasti oleksin ma siis rääkinud kõigest. Rohekassinisest valgusest kõikidel puiesteedel, nii palju kui neid üldse maailmas on. Sellest, mida ma ootan. Sellest, et ma pole vist üldse hea, olen neetult pealiskaudne. Ja et ma vist ei hakka kehakultuuri õppima. Sellest, mis ta mulle tähendab . . . jah, ka sellest oleksin ma vist rääkinud. Ja kahest purjus meremehest. Ja jälle — ootamisest. Koolivend Andrestest. Kiluvõileibadest. Ja jälle sellest, kuidas inimesed alati midagi ootavad. Sellest, et ma ju nägin seda hirmu ta näol. Tahtsin küsida, kas ta just sellepärast ei tahtnud mulle nende üliõpilas-tega . . . ainult päris ausalt, Merike? «Rumal tüdruk, hea tüdruk, kuule mind ometi . . . See on lõppude lõpuks kukepea, see pole ju üldse pea-

mine. Kõike juhtub, arvad, et ma aru ei saa?» Kusagilt aina tulid ja tulid laused, mida ma oleksin tahtnud ütelda. «Aga vaat mida tõepoolest ei tohi. Ei tohi olla tähelepanematu inimeste vastu, no lihtsalt ei tohi, Merike! Sest et nad on ju . . . nad on inimesed!»

Aga ta vaikis. Näppis mantlisiilu ja lihtsalt vaikis.

Viimaks küsisin pikast vaikimisest rabeda häälega hoopiski midagi ootamatut: «Merike, aga mis on siiski armastus?»

«Miks sa niimoodi küsid?»

Jälle see kiire, põgenev kõõrpilk.

«Ei, sa ütle.»

Siis hakkas ta nutma.

Ainuüksi mõte, et võiksin teda kunagi nutmas näha, oli mulle alati hirmu peale ajanud. Kartsin seda kohutavalt. Kartsin, et ma ei oska siis midagi peale hakata, et kaotan täiesti pea, või mis veel hullem — hakkab äkki ka ise tõinama. See pidi minu meelest midagi väga hirmsat olema, mille pärast Merike nutaks. Nii olin arvanud.

Ja nüüd istusin südaösel niiskel pargipingil, jalg üle põlve, mu kõrval nuttis Merike — aga midagi ei juhtunud. Vastupidi, tundsin peaaegu midagi kergendusesarnast — vähemalt ta ei vaikinud enam.

Siis tundsin veel, et olen väsinud. Lihtsalt kuramuse kõvasti väsinud.

Aga Merike nuttis — summutatult, rusikas suu ette surutud. Teise käega varjas ta minu eest nägu. Parem jalg oli ebamugavalt pingi alla kõverdatud.

Jah, selle asemel, et pead kaotada, mõtlesin mingi totralt asjaliku mõtte, et see on hiigla-aus, kui nutval inimesel jalad korralikult teineteise kõrval ei ole . . . Mõtlesin veel, et kas ikka sobib sellisel puhul istuda, jalg üle põlve. Ometi istusin ma niimoodi edasi.

Lõpuks puudutasin ta õlga.

«Ei maksa, Merike . . . kuuled, noh?»

Ta tõmbus järsult kõrvale.

Ja vaat siis kaotasin tõepoolest pea. Sedasi jäädakse vist auto alla. Oli üks meeletu valu ja mitte midagi muud. Oli ainult Merike, minu tüdruk Merike. Olid ta peened külmad sõrmed, mis kramplikult varjasid nägu. Pisut hiljem olid külmad soolakad põsed, ja soojad, samuti soolakad ripsmed, ja niiske värisev suu. Ta ei tohtinud mingi hinna eest nutta. See oli kõik, mis ma üldse tahtsin.

«Ma olen halb, ma olen väga halb,» ütles ta pärastpoole taskurätiga nägu kuivatades.

«Sa ei tohi niimoodi rääkida, sa ei tohi niimoodi üldse mõeldagi! Sa ei ole halb, ei ole, ei ole,» kordasin arutu õhinaga. Kõik oli ununenud: ängistus, ootamine, pahameel, võitmatu soov rääkida, midagi selgeks teha. Tähtis oli ainult see, et ta ei nutaks!

Seisin pisut aega ühegi mõtteta Merikese maja ukse ees, mis mõni viivtagasi vaevukuuldava naginaga kinni paotus. Siis torkasin käed taskusse ja hakkasin minema.

Ainult mõned üksikud aknad olid veel valgustatud. Laternad heitsid niiskele asfaldile sumedate piirjoontega valgussõõre. Ma läksin ühest sõõrist teiseni, ja iga kord tegi vari mu ümber täistiiru, laternate ligidalt peaaegu täiesti jalge alla tõmbudes, nende vahel aga hirmuäratavalt pikaks venides. Tundus, et sel pole lõppu — laterna all ootab mind uus vari, ja et see kummaline varjude teatejooks viib kuhugi mingeid häirivaid teateid minu kohta . . .

Hakkas kergelt tibutama. Pigem oli see siiski niiske ja soe hingus kui vihm. Niimoodi on ainult maikuus. Peatusin ja hingasin paar korda sügavasti sisse. Veel . . . veel. Siis märkasin, et seisan sellesama suuremaja vastas, mis ennist oli tundunud mingi eelajaloolise hiiglaloomana. Nüüd oli aknasilm kustunud ja sarnasus kadunud.

Mõtlesin äkki: see mees, kes ütles karedalt ja heldinult: «Milline öö . . . Eh, mai, mai!» — kes ta on? Kellele ta seda ütles? Ja kas ta nägimeid all tänaval — üht läikivas keebis tüdrukut, üht pikakoivalist poissi? Võib-olla nägigi . . . Kuid mitte kunagi, mitte kunagi ei saa me selle mehega kokku . . . Ja kui saamegi, ei tea me seda. Ja mitte kunagi ei saa me teada, mida keegi meist sel imelikul hetkel mõtles . . . Ei saa, ja kõik. Isegi kui ma seda väga tahaksin. Isegi kui ma sellest ajalehtekuulutuse paneksin.

See oli imelik ja kurb mõte.

Läksin edasi.

Ja siis tundsin ma täpselt, teravalt, valusalt — jah, ma isegi ei mõtelnud sellele, lihtsalt tundsin: see, mis oli, polnud lahendus. See polnud mitte lahenduse moodigi. Ma ei tahtnud sellele mõelda. Ei tahtnud, ei tahtnud, ei tahtnud. Ometi . . .

Õhk oli soe, niiske ja pehme. Lõhnas vihm, lõhnas asfalt, lõhnasid noored puulehed, lõhnas öö . . . Kogu linn, kõik need magavad tänavad koosnesid lõpututest laternaridadest. Ja ihuüksi kõige selle keskel olin mina. Niimoodi on vist ainult kord elus.

Oh, ma ei osanud sellest kõigest veel midagi arvata. Ainult et see polnud lahendus. Ta nuttis ja ma suudlesin teda, et ta ei nutaks . . . Ei, ei, see polnud see.

Ma ju ei teadnud, mis saab homme, ülehomme, nojah, edaspidi . . . terve elu? Tõsi-tõsi, ma ei teadnud!

Agateada oli tarvis. Edaspidise ek-sis-tee-ri-mi-se huvides . . . muu noor sõber. Ptüi, mis eksisteerimine? Elu, kurat võtaks! . . . Kas tõesti on siis niimoodi, et enne, kui sa üldse millestki aru saad, läheb sinust mööda kõik see oluline, kõik see peamine? Kuidas siis niimoodi?

Oh, see oli nagu eksam. Hullem veel. Aina eksamid. Igal sammul ek-

samid. Igasugused eksamid. Iial ei või teada . . . Aina, aina eksamid. Ma olin kõigest sellest täiesti sassis.

Õöhämarusest kerkis esile mehekogu. Aeglaselt astus ta mulle vastu. Hõõgus punane suitsuots.

See oli pentsik tunne, mis ma tundsin teda vaadates. Väga selgesti kujutasin endale ette, kuidas ma vabandan ja palun ühe sigareti. Kuidas ta tikku tõmbab ja ma sigareti süütan. Ja kuidas me vaikides edasi läheme. Koos. Ja kuidas ma siis viimaks küsin: «Ütelge mulle, palun . . .» Ta lihtsalt nägi niimoodi välja, see õöhämarusest lähenev mees, et mul oli kõike seda väga kerge ette kujutada.

Mees möödus minust pead tõstmata. Ta vist ei märganudki mind. Sigaretiots valgustas hooti kitsast väsinud nägu.

Vaatasin talle veidi aega järele. Tjah, ütlesin ma endale, nii see on. Siis keerasin otsustavalt ringi ja hakkasin pikkade sammudega koju minema, pööramata vähematki tähelepanu valutavale jalale.

Õnne nägu

Kord olid mu õnnel
hallsinised silmad
ja remmelgahäitsmete värvi juus.
Ta pilgud, ta naer
olid juuniilmad,
ja teine ta nimi oli
Armastus.

Kui kohtasin teda,
siis uskusin kindlalt,
et tema nägu ei muutu eal,
et eales ei jäta,
ei mineta mind ta,
et mina ei lahku tast
ilma peal.

Kuid korraga muutusid
silmad tal pruuniks
ja juuksed tumedaks, tumedaks.
Ta pilk,
mida pidasin säravaks juuniks,
sai augustiööks
sume-sumedaks.

Ja jälle ma uskusin,
uskusin kindlalt,
et see ta nägu ei muutu eal,
et seekord ei jäta,
ei mineta mind ta,
et mina ei lahku tast
ilma peal.

Jah, augustiööd,
sume-sumedad, lämbed,
on juuniöödest küll pikemad
ja nende häältel
on lummavam tämber,
kuid hommikuiks saavad
kord ikka nad.

Ühel hommikul,
vähesest unest veel väsind,
näen:
jälle on uus mu õnne palg.
Nüüd oli see
imepisike käsi,
imepisike
moonroosa
siputav jalg.

Ja selle,
ka lõojalast tillema käega
ta hoidis tervet mu südant peos
ning peegeldus ise
kui võluväega
mul igas mu tundes
ja mõttes
ja teos.

Ja jälle, ja jälle
ma uskusin kindlalt,
et enam ta nägu ei muutu eal,
et enam ei jäta,
ei mineta mind ta,
et mina ei lahku tast
ilma peal.

Ent ometi
jälle muutus ta nägu
ja paljusid kordi . . .
Ja muutub veel.
Ja iga kord on ta
mu pärisjagu,
mu südame süva
mõõtmise peel.

Kord võtab ta kandle kuju ja kõla,
kord on ta pakatav randroosi nupp,
kord —
terendav tee ja paun üle öla,
kord koguni —
minu käes õnnestund supp.

Siis korraga
norguspäi saadud paitus,
siis —
meeletusminutil mõistev pilk,
siis —
liig suure hea eest öeldud laitus,
siis —
nutja ripsmetelt
suudeldud tilk.

Ja ma ainult ei usu,
vaid tean
surmkindlalt,
tean,
kuigi ta nägu ei püsi eal,
et eales ei jäta,
ei mineta
mind ta,
et mina ei lahku tast
ilma peal!

Suvi 1966

Ballaad särgist

Ma põgenesin ära sünnipäeva eest,
et mitte tunnistada jõudmist eideikka,
ja alustasin matka pikka, pikka, pikka
ning hoidsin kinni ainult noorusele mõeldud teest.

Mind peibutasid kõrgetipulised mäed —
Karpaadid! Vikerkaareline Verhoviina:
ta päikese ja tuule tantsupõrand — poloniina,
ta tungil turud, pungil bussid, soojad terekäed.

Ma uskusin, et mägiallikate veed —
need on ju tervisveed — mul silendavad oime
ja aitavad Ljubviile tõusmisega tulla toime,
et kohata seal lambakarjus Ivaneed.

Siin kõneldakse kõikjal, et see Ivane
seal aina tuututab trembiitat päevast teise
ja ründab kaljusid, et leida eedelveisse
ning tuua need Ljubviile tõusnud tütarlapsel.

Ma leidsin üles tolle kuulsa mäe Ljubvii.
Ja tõusin ka — mis sest, et käpuli — ta harja.
Ja nägin Ivaneed seal hoidmas lambakarja . . .
Oi, naised, selline vist polnud piibli Jakobki!

Kaap kuklas, juuksed lokkis, tõmmud nagu tõrv,
ta seisis kaljurahnul sõrmitsedes vile . . .
Tuul, pagan, plagistas mu plastikaadi kilet
nii valjusti, et viisi küll ei tabanud mu kõrv.

Kuid läheduses oli salkkond tüdrukuid,
kes tabasid, sest helletasid talle kaasa.
Nad istusid kesk uhihaljast mägiaasa
ja õmblesid kõik mehesärke kaunilt tikituid.

Kui püüdsin teada saada tüdrukute käest,
et miks nad õmblevad kõik ainult mehesärke,
nad vaikisid, kuid tegid nõnda kõnerikkaid märke,
et mõistsin: Ivaneele! Eedelveissi eest!

Ja mõistsin ka, et keegi nendest veel ei tea,
kes on see õnnelik, kes pärib eedelveissi,
et kõik nad ruttavad, et särk tal valmiks enne teisi,
sest Ivanee võib nõuda seda õige, õige pea.

Jäin murre: minul puudus riie, niit ja nõel . . .
Kuid mägitüdrukud on abivalmilt helded:
sain ühelt riide, teiselt tikkelõngad, -helmed,
ja kolmandamalt õpetust kui omalt õelt.

Ja nõnda valmis minulgi seal mehesärk,
ka kaunikirjaline otsenagu ime! . . .
Kuid valmis saades selgus, et see, pime,
on tulnud tibatilluke, on titevärk.

Seal aga läheneski juba Ivanee —
ta rünnak kaljudele oli läinud korda.
Ma jätsin tütarlapsed õnnejärjekorda
ja vaatasin, kust algab kodutee.

Mäelt laskudes ma polnud enam kuigi krapas —
suu-silmad olid täis ju jännijäänu häbi.
Ent pole viga — häbiga saab läbi!
Ja särk? . . . Noh, särgi saab mu esiklapselaps!

1967

Õhtu mägijärve ääres

Pimedus, lämbe pimedus vaid.
Mäed ja puud ja järv on ära.
Kuhu nad jäid?
Kuhu nad said?
Praegu nad olid mu pilkude päralt.
Hetke eest alles peegeldus vees
mustava metsa siksakne vari.
Teisel pool vee,
üle tee
punetas elamu katusehari;
liikusid lambad puude all teel,
järel karjused, veersekid kukil;
nilberdas suits nagu nastikukeel
madala onni ees pöndakunukil.
Põlvede vahel ristati käed,
istusid kivil mu lähedal sina,
silmis veel matkal võidetud mäed,
suu ümber võitja muhelusvina.

Kuhu sa jäid?
Kuhu sa said?
Kuhu sa läksid mu kõrvalt, mu juurest?
 Vaev-vaevu, otsekui aimus vaid,
kumab üks peopesasuurune laid
kuskilt sealt pimedusmerest suurest.
 On see seal taevas, palg vastu vett?
On see seal vesi, palg vastu taevast?
Või on see ainult enesepett
kaotusehirmus, kahtlusevaevas?

Hajub siis seegi. Hajub ja kaob.
Pimedus. Pimedus. Pimedus ainult.
Hääletus. Hääletus. Hääletus ainult.
Süda vaid toonesepana taob . . .
 Tuli! . . . Veiklevalt helendav vihk:
löke on lahvatand karjuste õues.
See kahestub järves
 ja minu põues —
üles su pihu on leidnud mu pihk.

Kooliraha

Romaan

1

esknädalasel pärastlõunal 22. juulil 1936. aastal asustasid ühte Viru ranniku ruutkilomeetrist ala ajutiselt ainult kaks inimest. Need olid Kütteõli kaevanduse elanikud Elgi Segler ja Toomas Roos. Elgi töötas kaevanduse peakontoris kontorijuhataja sekretärina, Toomas maa-aluses kaevanduses kaevurina.¹

Kumbki ei mõelnud sellele, et Eestimaal tuleb ühele ruutkilomeetrile keskmiselt kõigest 23,3 inimest, et niisugune hõredus on Lääne-Euroopa armastajatele kättesaamatu hüve. Nad võtsid seda hüvet iseenesestmõistetavusega, mis on omane noorusele. Elgi oli 22-, Toomas 24-aastane.

Nad olid randa tulnud jalgratastel otsekohe pärast Elgi tööpäeva lõppu.

Üksikuid andmeid maastiku kohta fikseerides võiks peatuda järgmistel olulisematel: Sinihall sädelev merepeegel. Kollane liivariba, mis täis pillutud kive ja rahne. Lõikheina alla maetud rahumeelsed luited. Päikeses pleekinud helerohelised aasad, mis tükeldatud merre suubuvatest ojadest. Ojade asukohad aimatavad ainult põosastike järgi, kuna need, tihedasti lehte joodetuina, teevad kaasa oma jootjate kõik tujukad loogad ja sõlmed. Veepiirist veerand kilomeetri kaugusel või selle ümber asuvad aasalapid tõusule, ikka järsemalt kõrgusse, kuni vana mõtteisesevajanud männimets sellele vallatlemisele tumerohelise joone ette tõmbab.

Majesteetlik maastik, kus ei puudu ka varjatud alad.

Vesi sel palaval päeval oli raudkülm, puhas lõhesaagi-tootus. Ujumine niisuguses vees ei paku kellelegi lõbu. Pärast kiiret suplust jooksid nad üle liivaluidete, tegid aasal tükk aega meeletuid ringe, enne kui uuesti sooja said. Alles siis pugesis nad läbi tihniku, vahetasid märjad ujumisriided kuivade vastu ning võtsid kerget kohmetust varjates platsi päikeses kuumenenud tekil.

Nad ei olnud veel harjunud kahekesi päikest võtma.

Toomingarägastik varjas vaate merele. Tihedad pajud oja kaldal kat sid nende pilkude eest maastiku muud võlud. Aga selle-eest olid nad nagu lehtlas — katuseks peaaegu pilvitu taevas, pörandaks lilla nõmme-liivatee vaip.

Nad nautisid eraldatust. Ühinemises takistatud armastajad tunnevad esimesel kohtumistunnil endid kõige paremini.

Mõlemad teadsid, et rand on äripäeviti inimtühi. Kaevandusest oli

¹ Tolleaegsetele Kütteõli elanikele tundub uskumatuna, et kontoriametnik ja põlevkivikaevur koos käivad. Seepärast ruttan kohe teatama, et tegemist on erandliku juhusega, mis oma olemuses hiljem selgitatakse. (Autori märkus.)

siia neliteist kilomeetrit, seda peeti kaugeks. Ainult ilusatel pühapäevadel sõideti mere äärde kaevanduse veomasinatel, mis tolmu tõstes kurseerisid hommikust õhtuni asula ja rannamänniku vahet. Ka kaugematest küladest sõtkuti jalgratastel kohale. Ainult oma rannarahvas männikutagusest ei käinud. Rannaküla ei käi ilurannas. Rannakülale on see töökoht, kust ka pühapäeva-meeleolus emale hoitakse.

Kes võis täna siia tulla? Vabadus. Öndsus.

Toomas lamas tekil seliti, käed ja jalad laiali.

Elgi istus käele toetudes, põlved enda alla keritud. Selles poosis ei oleks ta pidanud olema, sest tal polnud nüüd kavalat kleiti, millega ta oskas varjata oma esimese nooruse vormikat lopsakust, mis normaalse mehe magusasti purju paneb ja eitede meelest kõlvatuid tegusid tegema sunnib. Temal polnud aimugi, et mees on temast magusasti purju jäämas; ta teadis, et täna saavad nad olla kauem koos, ja tal oli hea olla. Isegi vaikida oli hea, rääkimata rääkimisest.

«Kuidas sa võid lamada, kui pole midagi pea all?»

«Noh...»

«Mis noh? Kuule, Toomas, sa oled järsku nagu uimaseks jäänud. Oled sa väsinud?»

«Ei tea millest?»

«Ja sa pead veel ööseks tööle minema.»

«Sinnani aega maailm.»

«Öudne!»

«Mis nii?»

«Lähed ööseks maa alla. Ma pole näinud, kui sa lähed, aga ma kujutan ette.»

Mees liigutas ennast, nagu oleks tahtnud tõusta.

«Parem ära kujuta. Teed asjad keerulisemaks, kui nad on.»

«Siis, kui mina magan. Ja tuled, kui mina kontorisse kõnnin.»

Kõik see oli nii. Öine vahetus mõjus tüütavamalt hommikusest. Toomale ei istunud jutt maa-alusest värgist, sest talle ei istunud see töö, mis nõudis vähe aru ja palju jõudu.

«Arvad, et sina kõnnid?»

«Kuidas?»

«Sa tipsid. Sinu jalad tipsivad nii vahvasti, seda ei saa kõndimiseks nimetada. Alati, kui ma olen sind nende neetud pärnade juurest üksi minna lasknud, sa lähed kergelt, nagu...»

«Neetud pärnad? Miks neetud?»

«Iga kord rebi seal ennast lahku.»

Oh armas aeg, kui kenasti liikusid need õhukesed kergelt pakatanud huuled, neis oli midagi lapselikku, täiesti kokkulangematut kandilise meheliku näoga, tugeva iseloomu peegeldajaga. Säärast juttu niisugustelt huultelt oli ahvatlev sõrmega sulgeda.

Elgi kätel oli haruldaselt hea lõhn. Ei, mitte lõhnaõlide spetsialisti mõttes, sest ta tarvitas «Maikellukest». Aga teada on, et armastatust kanduva lõhna teeb haruldaseks mitte niivõrd keemiline segamiskunst, kuivõrd psühholoogiline vigur, mida muidugi ei pruugi teada mees, kes armastab, kes allikalõhnastki purju võib jääda.

Nad ei olnud veel kordagi pikali olles suudelnud. Kehade paljutähevdav asend kuulutas küll ohtu tüdrukule, kuid ihast lõhkemiseni laetud jõud, millega tema protestikatseid maha muljuti, oli nii ahvatlev, et varsti leidis ta heitlev käsi mehe kukla, nii armsalt sooja ja kareda. Seda võis. Niiviisi võis.

Rand oli täiesti tühi. Ainult linnud. Ja nemad. Siia ei võinud keegi sattuda.

Taevane arm, kui ahnelt võib üks mees soovida! Kas ta mõtleb, et siin... Et täna... Juba praegu?

Ei, ei, mitte veel. Sinna ei tohi! Seda ei tohi!

«Miks sa ära tõukad?»

Millegipärast küsiti seda sosinal.

Tüdruk vastas kaineaks tehtud häälel:

«Oleme mõistlikud.»

«Mõistlikud! Kas saab jääda mõistlikuks, kui sinuga niiviisi... Sinuga!»

Mehed vist ei saagi jääda enne mõistlikuks, kui on lõpuni mindud, kui on tuntud, mis on lõpus.

Kas siis täna? Ja siin? Kui ta oma soovimisega äratav nii hullutava iha, siis...

Meeletus! Ei! Ei tohi!

Hingeldav ründaja rabas enda järsult istuma. Ei enam pilkugi tüdrukule. See lamas nüüd ise ilma peatoeta, hele juuksepehmel hallil tekil laiali, õhetava näo ülaosa käsivarrest varjatud. Nii ei saanud ta midagi näha ja polnud tal vajagi vaadata, kuna äratundmine oli tal omast käest võtta.

«Solvusid?»

Toomas kõhatas ja võttis oksa riputatud pükste taskust sigaretikarbi ja tikud.

«Miks sa solvusid?»

Mere vaikne lokse toomingate taga oleks justkui valjenenud. Vastikult kiiksuvaid kajakaid oleks nagu kusagilt juurde lennanud.

«Ei räägita asjatult, et blondid on külmad kui kalad. Pärast niisugust suudlemist ära tõugata...»

«Ma ei taha saada Silbergi tüdruku taoliseks.»

«Aitäh! Mina olen siis see molkus Tairov, kes ei oska muud kui sind Silbergi tüdrukuks teha.»

«Sina ju... Sul pole kogemusi.»

«Teoreetiliselt — palju kulub. Olen ju uurinud. Ja üks maa-alunegi ole selle koha pealt omamoodi ülikool.»

«Kui vastikud on mehed!»

Toomas oleks hajameelsusest nõustunudki kõigi meeste kohta antud üldhinnanguga, aga äkki meenus talle pildike poisipõlvest. Seda oli parem kuuldavale tuua pikutades, parem käsi peatoeks, solvunud pilk sini-taevas nosivatel imevalgetel utetombukestel.

SEE OLI kümme aastat tagasi. Ruutholmi talus peeti palju karja. Headel põllumaadel kasvatati söödapeeti ja segavilja. Karjapoisile tähendas see iga päev ränka lahingut kitsastel karjamaalappidel ja ega elu palju paranenud ka hiljem ädalal, sest heinamaadki olid neil siiludena põldude vahele surutud. Sulaseid ei tarvitatud, sest kaksikud perepojad tegid ise põllutöö ära, ja kuna kumbki ei tahtnud koduväiks minna, siis võistlesid nad nõudlikkuses nii enda kui teenijate arvel. Teenijaid oli kolm: karjane ja kaks tüdrukut.

Üks tüdrukutest oli ilus. Ilus ja lõbus. Karjapoiss Tommi oli temasse varsti kõrvuni armunud. Täitis ta käskusid lennujalal ja püüdis silmist välja lugeda soove. Jooksis lõunauinaku asemel poodigi, kui vaja, ja viis mõnikord ühte tallu kirju, kuigi ise teadis väga hästi, miks neid

kirju sinna tuli toimetada. Vahel see tüdruk kiusas. Ta oli avastanud, et Tommi kardab kõdi, ja talle tegi kangesti nalja, kui karjapoiss ta käte vahel hingetuks jäi. Ühest küljest oli see hirmus paha, sest poiss ei sallinud kõditajaid. Teisest küljest oli see ikkagi ilusa tüdruku tähelepanuavaldus ja see maitse magus.

Ükskord septembrividevikus karja lauta sulgenud ja asemeid kohendanud, tuli vist karjapoissil allapanupõhust puudu, milleks ta muidu üles laudalakka ronis. Mõni päev tagasi oli õuel rehepeksugarnituur möiranud, tõuviljapõhk lakas tundus nii värskel ja pehme ning Tommi viskus sellesse korraks siruli. Tal võisid silmad ainult mõneks minutiks kinni vajuda, sest ta ärkas lüpsihäälte peale. Tüdrukud all olid oma õhtuse töö juurde asunud ja läbi lahtise luugi kostis nende iga sõna. See vast oli jutt! Neil polnud ju aimugi, et karjatsura üleval hinge kinni pidades pealt kuulab. Nad võtsid läbi tuttavaid poisse, et mismoodi see oli ja mismoodi teine ja mismoodi oli sellel ja mismoodi teisel. Need päris-nimedki tulid neil üle huulte niisuguse ludinaga, et kuulaja üleval põhuvirnas kivistus. Ei võinud ilus tüdruk pärast uneski aimata, miks karjane talle igal pool tagedalt hambaid NÄITAMA HAKKAS.

«Need olid talutüdrukud,» lausus Elgi imelikult loiul toonil. Näis, nagu oleks soe päike talle rammestavalt mõjunud.

2

Ilma mingi seoseta eelnevaga pidas Toomas vajalikuks öelda:

«Sul on kuradi ilusad käed.»

Ilus käsi tegi kärsitu katse peitu pugeda.

«Kitsad ja õhukesed. Ja kui peened sõrmed! Ma ei julge oma pargitud käppadega neid mitte puutudagi.»

Elgi kehast käis läbi kerge nõksatus.

«Juba jälle! Miks sa seda räägid?»

«Sest ma tahan sind.»

«Võta siis.»

Nüüd oli Tommi kord võpatada.

«Noh niiviisi see küll ei käi.»

«Miks sa siis hakkad jälle rõhutama meie töö vahet? Miks sa mind piinad?»

«Sest ma ta-han sind.»

Seekordses tahtmise kinnitamisest oli vähem seda sihitut kirge, mis ei saa meeldida tahetavale, ja hoopis rohkem kurba jonnit, mis samuti küll kuhugi ei pruukinud välja jõuda, kuid mis pani siiski kaasa elama ja sihtpunkte otsima.

«Kui sa töölisühinguga ei lõpeta, siis ei ole sul lootustki maa-alusest pääseda.»

«Mismoodi lõpetada? Ma pole õieti alustanudki.»

«Härra Essen peab sind ohtlikuks inimeseks.»

«Värisegu enda lõbuks.»

«Ma kuulsin, kui nad Sosnovskiga rääkisid. Sosnovski vihkab sind.»

Toomas kustutas süljega koni ja heitis selle eemale. Elgile ei meeldinud süljega kustutamine. Ta teadis, et Toomal pole kombeid, ja lõi mõttes käega, kui Asta Roos selle pärast närvises. Momendil ta järsku

mõistis sõbratari, kes niisuguse vanema venna pärast piinlikkust tundis. Mehed olgu mehed, aga mitte kommete arvel.

«Sosnovski vihkab. Seda tean ma sinu kuulmatagi. Ega ta meid sõpruse pärast kõige räbalamas koopas ei peaks. Aga meie Volliga ei lase ennast kõigutada. Kurat! Kogu kontor värisegu, kui mehed tulevad. Mõistad?»

«Siis ka mina.»

Toomas naeris ja naervana ei saanud küll keegi teda karta, niivõrd nooreks lõbusaks poisiks muutus ta.

«Sina.»

«Olen samuti kontorist.»

«Jajaa. Ilma sinuta ei tehta seal ühtki otsust või mis? Sina. Sina oled sina.»

«Aga mul on ometi õigus. Nad ei talu ühingut. Praegu ei ole sul sugugi vaja seal käia.»

Tükk aega kestis vaikus. Siis küsis tüdruk:

«Mida sa mõtled?»

«Ei midagi. Nõmmeliivateel on terav lõhn. Siit mitte kaugel on küla, kus ma oma kolmanda suve karjas käisin. Seal oli karjamaa nõmmeliivateed nii täis, et võttis südame läikima. Aga perenaine keetis sellest veel õhtuti teed.»

Vaene poiss. Õiget teedki ei antud talle juua.

«Oled sa ikka mu peale kuri?»

«Miks ma peaksin sinu peale kuri olema? Kui üldse kellegi peale, siis selle molluski peale siin. Tõepoolest mollusk maakera kamaraal. Sest mis ma olen teinud, et sind päriks saada? Ainult tahtnud. Ainult tahtnud, ja kõik.»

«Mulle ei meeldi, kui sa vihastad.»

Vihastaja oli valmis ütlema midagi veelgi soolasemat. Hambadki paljastusid salvamiseks. Aga inimlik nõrkus meeldida on küllalt suur jõud, et sundida inimest ennast kokku võtma.

Meri loksus ja sahisest vastu kaldaliiva rahustavalt nagu ema silitus. Põõsavari ulatus juba jahutama kuumaks kõetud muru ja tundus, et see oli veelgi kangemini lõhnama hakanud. Väike lind lendas oksale, siutsatas ehmunult ja tõusis vurinal õhku. Seal seltsis temaga samasugune sulekera ja nad kadusid koos kuhugi enda arust ohutusse paika.

«Mis linnukesed need võisid olla?» küsis tüdruk.

«Ma ei tunne loodust nimepidi.»

«Nad kartsid meid.»

«Kogu tõeline loodus kardab oma kuningat-hävitajat.»

«Hävitajat?»

Seekord kestis vaikus õige kaua, enne kui tuli vastus:

«Inimene on loomulikkusest niivõrd võõrdunud, et ta saab ainult veel imetleda loomuliku elu otstarbekust.»

Nii kõlas kokkuvõtte pingsast mõttekäigust, mis oli iseendast üpris nukker: siin me nüüd lamame ja tahame teineteist, sest milleks tulime muidu kahekesi nii kaugele. Tahame ja ei saa, sest mina löön maa all kõigest viiskümmend krooni kuus välja, tema aga kontorist kirju tippides vist sada krooni. Niisugune mees ei saa abiellu astuda niisuguse naisega. Isegi siis, kui poleks palgavahet, ei oleks vanemkümnik Segler nõus oma tütrekest mustatöölisele andma. Muidugi ei ole nüüdsel ajal vanemate vahelesegamisel enam nii suurt tähtsust kui vanasti, aga elu ise näitab, et töölisest ja kontoriametnikust ei saa paari. Täiesti eralda-

tud kastid nagu Indias. Ei iial oleks saanud ma salajagi kokku Elgiga, kui me poleks juba Tallinnas kooliajal kokku saanud, kui mul poleks kenakest üldharidust ja teadmisi, mis teda paistavad kõitvat. Ainult see määrabki meie siinviibimise, et olen imelik, iseäralik tööline, läbipõlemisele määratud poolharitlane, pluss endised sidemed. Kõigest sellest ei jätku enam kuigi kauaks. Tüdrukust peab varsti saama naine ja selle eest peab hoolitsema mitte see, kes ainult peoõhtuks valge krae kaela paneb, vaid ikkagi mees, kes iga päev seda kannab. Naljakas, et alles mineval aastal sõjaväeteenistuses rabeldes näis kõik nii lihtne. Lõpeks ainult see mõttetu tramp, küll siis juba osatakse kõik lahendada. Nii vist tunnevad ennast vangid, kellel veel viimane aasta istuda ja keda vabaduses ootab truu armastus. Kena lahendus küll. Nagu oleksid need valged kraed mind pikisilmi oodanud, et endi hulka võtta. Gümnaasium? Huvitav, miks üks gümnaasiumi lõpetanud noormees teenis lihtsõdurina, miks teda aspirantide kooli ei lastud? Kõik teada. Ja tuligi lõpuks mäeosakonda minna, selle ülbe Sosnovski laua ette astuda. Esiialgu. Nüüd on «esialgu» saanud rohkem kui aasta pikkuseks ja pole mingit väljavaadetki palgehigist välja rebida. Just nii Sosnovski ju pikavalt ütleski, et tal pole mulle muud pakkuda kui kohta, kus palgehigis palka teenitakse. Palgehigi. Mis palgehigi see peaks olema, mis üle tagumendi niriseb? Nii käib elu inimeste hulgas. Iga loom otsib ülalpidamist üli-raske vaevaga; ei ole nende hulgas ühtki isendit, kes vaevanagemist oskaks põlastada. Ainult inimene jaotab ülalpidamise hankimisviisid austuse- ja häbiasjaks. Mida raskem, seda vähetasuvam ehk häbiväärsem.

Nii mõtles kaevur Toomas Roos, enne kui tõi kuuldavale oma sõnad loomulikkuse kadumisest inimeste hulgas.

Elgi Segler ei pidanud vajalikuks midagi lisada, sest ta jälgis enda mõttekäiku: Varsti tuleb sügis, talvi pole mägede taga ja siis ei saa me enam kusagil kahekesi olla nii nagu praegu. Asta läheb Tartusse. Juba oktoobris on ta Tartus, ja kuidas ma võin siis Rooside korterisse minna, kui kõigile on teada, et Asta, see õnneseen, õpib Tartus. Astat onu toetab. Ta toetaks ka Toomast, sest ta on ju nii suurte sissetulekutega, aga Toomas ei taha onust rääkida ja Asta ainult aimab, et vend oli onule mingi suure sigaduse teinud. Asta ütles, et mina rääkigu Toomaga. Ta võiks onult laenuna võtta, pikaajalise laenuna. Mitmed on lõpetanud ülikooli laenu najal, hiljem tasuvad. Aga mul on hirmus piinlik rääkida nii praktilistest asjadest, sest siis ta võib mõelda, nagu punuksin ma ta ümber võrku. Ma ei punu ju. Ma lihtsalt armastan teda, ilma et isegi teaksin, mispärast. Ta on nii huvitav ja äge ja hell ühtaegu ja ta teab nii palju, kuigi teda ei sallita ja aeti sinna kaevandusse nende hirmsate meeste hulka. Toomas, Toomas, sa oled ka mulle ohtlik inimene, sest ma ei tunne kedagi teist, keda ma niiviisi tahaksin, ja ometi ma aiman, et saan sinuga päris õnnetuks. Nii sinu juurde tulles kui ka ära minnes. Meie armastus on traagiline, aga sugugi mitte ülev, sest kõik on kole proosaline. Ta peab veel täna õhtul hilja tööle minema. Varsti on needki tunnid otsas, tema aga arutab inimeste võõrdumist loomulikust elust. Ma pidin ometi teda eemale tõukama, sest seda me ei tohi. Kas ta siis ei mõista, et mul on hirm. Ainult hirm, ei midagi muud. Aga kui ta nüüd jääbki solvunuks? Juuli on varsti läbi. Augustis sajab nii tihti vihma.

«See liivatee lõhnab tõesti väga teravalt,» katkestas ta lõpuks vaikuse ja pööras näo nii, et nina puudutas mehe pruuni päikesesooja õlga. Teda

vallutas painajalik iha vajutada lahtine suu siledale nahale, mille all puhkasid sitked lihased.

«Me lähme varsti ära,» ümises noormees jälle nagu läbi une.

«Veel on aega.»

«Aega on terve elu. Ja tead, mis ma nüüd ütlen? Mul ei ole siiski õigust sinu ilusat elu ära lörtsida.»

See ütlemine kergitas nad ühekorraga istuli. Ehmatuse tüdruku rohekashallides pärani kistud silmades oli nii ehtne, loobumisvalu poisi terashallides nii ülev, et nad mõlemad otse haakusid teineteisesse ning joo- busid, kui tundsid, kuidas südamed vasardasid. Seekordses süleluses oli kõike muud tühiseks pidava traagika raskust. Oli ainult pekslev aimus, et teineteiseta ei suudeta olla, et nüüd peab. Oskamatu mees võib olla põrgulikult metsik. Aga kui ta nii erksalt kuuletub, valuohkest õrnusse ehmub, siis tema võib. Tema võib!

3

Ainult lumivalged pilvetombud nägid seda pealt.

Meri loksus ja sahisega teinud kuulma. Kajakad tiirutasid ja nende kiiksumisse oli siginenud nagu ähvardavaid noote. Kusagilt kaugusest kostis paadimootori popsumist.

«Elgi, mis sul on? Miks sa nutad?»

«Ma ei tea.»

«On sul kehv?»

«Nüüd sa jätad mu maha.»

Hellemini oleks raske karedal käel paitada tüdruku siledat õlga. Ja raske oleks hellemini lausuda:

«Rumal.»

«Nii ju teevad poisid tüdrukutega, kes...»

«Mina pole poiss ja sina pole tüdruk.»

«Sa ise ennist ütlesid.»

«Mida? Mida ma ütlesin?»

«Et ei taha mu elu rikkuda. See on ju sama, ainult peenetundeliselt väljendatud.»

«Seda ütlesin ma enne, mitte aga... pärast. Ja ma ei mõelnud seda sugugi nii viisi. Kas sa arvad, et minul oleks kergem? Arvad, et ma ei mõtle su peale iga päev? Ah, kurat, sa pead ükskord saama minu naiseks. Mis on meil tegu teistega.»

Paadimootori popsumine lähenes jõudsasti. See pidi olema suurt paati vedav mootor.

«Keegi tuleks nagu kaldale,» tõstis Elgi pead.

«Vaevalt. Ja mis see meisse puutub,» vastas Toomas hooletuks tehtud toonil.

Tõepoolest, kes need seal toomingarägastikust varjatud merel õige askeldavad? Lõhemõrdu ja põhjaõngi pandi küll kalda lähedale, aga selleks ei tarvitanud kalurid mootorpaate. Ja niisugusel kellaajal ei lasknud keegi sööta ligunema. Mingid lõbusõitjad? Pühapäevakütid?

«Ma panen kleidi selga. Päike niikuinii ei võta enam.»

«Aega ju veel on.»

Mootor vaikis.

Nad riietusid siiski. Elgi tõmbas rihmkingad varvaste otsa, et minna läbi põõsaste luitele merd vaatama.

Sel hetkel hakkasid kostma püssipaugud ja kimedal häälel antud käsklused.

Tuttavad! Majandusosakonna juhataja noor abi Viktor Luht. Korrapealt sai mõlemale selgeks kõik, ilma et oleks tarvitsenud vaatama minna. Kütteõli kaitseliidukompanii mererühm korraldas õppust.

«Lähme ära,» nõudis Elgi. Ta nägu kattis tihke puna, mis ei saanud olla ei päikesest ega ka äsjasest põrutavast elamusest.

«Oota!»

«Nad lasevad.»

«Ah, need on paukpadrunid. Lähen kaldale seisma. Saavad endale vastase.»

«Ära mine. Nad ei tohi meid näha.»

«Ma tegin nalja, ära karda. Meie ei taha neid näha.»

«Äkki tulevad kaldale?»

«Siin ei saa nad oma soomlasega maale.»

Toomas all mõtles Toomas tuhande viiesaja kroonist mootorpaati, mis hiljuti oli Soomest ostetud.

Puna tüdruku näolt hajus. Paistis, et Toomas ei teadnud veel midagi Viktorist. Polnudki ju midagi teada, sest alati pole naine süüdi, kui mees teda seirama hakkab. Ülendamine ametis ja kolimine ametnike rajooni andis sellele punase ninaga askeldajale kõvasti lähenemisjulgest. Kas ta saeveski arvepidajana oleks julgenud ligi tükkida? Tüütus. Kuigi see samal ajal näitas, et keegi kontoris ei teadnud Toomas Roostist midagi. Või teati, ainult Viktor arvab, et on nüüd tehtud mees ja Toomas tema kõrval null, kunagine koolitüdruku oma, kellest hiljem väljagi ei tehta.

Pärast seda, kui algas uus paukude seeria, polnud enam mingit kahtlust, et mööda kallast jooksevad lirtsuvate saabastega mehed, keda ülierutatud rühmapealik käsutab männiku vallutamisele.

«Ptüi, kurat, kus mõtlesid oma «dessandi» teha!»

Selle peale trügis läbi põõsastiku vanas luitunud, alt märjas dressis noormees, püss käes, merekaitseliitlase sinine vormimüts kollasel juuksepahmakal.

«Noh, mis vahtimine see nüüd lahingu ajal on,» püüdis Toomas kaprali häält teha, sest midagi paremat ei tulnud meelde.

Noore püssimehe silmis välगतasid võitlustuhin ja leiurõõm:

«Hei, mehed, siin vaenlase salapost!»

Naljatamine ei kuulu lahingu juurde. Eriti halvasti kostab nali siis, kui täiskasvanud mehed lahingut mängivad, sest niisuguse nalja juures on tõsidus ehtsuse eeltingimuseks. Ei tulnud seepärast imestada, kui kubemeni märg rühmapealik ise ilmus mängurikkujat korrale kutsuma ja ta karistuseks kõige tihedamasse tulle kupatas — edasi! edasi!

Punetav pardinina higist läikimas, helehallides silmades pealetungiõhin segi valusa hämminguga — niiviisi silus üks sõjaväelise organisatsiooni juht tsiviilelanikele tekitatud kahjud:

«Vabandage. Ei osanud ette näha.»

Siis lipsti! väike roosakas käsi vormimütsi äärde ja juba järgmisel hetkel võis kuulda teiselt poolt põõsaid, kui pahaseks sai «dessandi» ülem aheliku parema tiivaga, mis kippus tõusul maha jääma.

Toomas istus ja naeris. Ta mõtles, mis oleks saanud siis, kui «dessant» oleks maale toimetatud käratult, sel ajal, kui . . .

Elgi seisis ja ta tõsist nägu kattis taas tihke puna. Ta mõtles, mis oleks

saanud veel siis, kui Viktor oma meestega oleks sattunud siia sel ajal, kui...

«Mis sa naerad?»

Niipalju tundis Toomas oma Elgit küll, et avameelsusest parajasse kaugusesse tõmbuda:

«Kas sa siis ei näinud, kui traksisti see märg pealik meile kulpi löi.»

Jah, see võis Toomale näida naljakas. Kulpi. Kulp kulbiks, aga supp tuli süüa preili Segleril, kes avastati rannas ohtliku Roosiga. Jutt roomab asulatpidi nagu suits pilves ilmaga. Varsti on otsaga koduste kõrvus. Nende teadmist mööda läks tütar täna Asta Roosiga randa. Asta Roosiga, mitte Toomas Roosiga.

«Hakkame minema.»

4

Tekk tuli puhtaks rapsida.

SEE OLI mineval kevadel, kui Toomas sõjaväest vabastatuna koju tuli ja nägi teelt, kuidas Volli Unt hoovis aitas põrandariideid klopida. Kiitsakas tüdruk hoidis teisest otsast, jahe tuul sasis ta pikki juukseid ja kergitas kleidisaba. Nii, nii. Volli oli vahepeal naisemeheks hakanud. Algkooli ajal käisid nad igal pool koos. Hiljem võordusid. Polnud Tooma asi, kas Volli võttis naise või mitte. Aga kuidagi naljakalt kurb hakkas sel kevadisel laupäeval õhtupoolikul sõjaväest tulles. Poisid unistavad, rändavad, teevad tegusid, mis ajalooraamatusse raiutakse. Sõnaratastel võib kaugele veereda. Mehed aga lähevad tööle, võtavad naised ja rapsivad laupäeviti kaltsudest kootud põrandatekke. Tolm, tolm. Kõigi kunagiste unistuste tolm tõuseb õhku ja hajub tuules. Sõjaväest tulnud mehed on abiellumisevalus. Ei tea miks? Kas siis lõpeb poisiiga? Kas lõpevad unistused ning asutakse lihtsale kordamisele: ei saanud minust midagi, ehk saab siis midagi mu poegadest. Sõnul vormimata, instinktist kihutatud tegutsemisvajadus. Kas nii tuleb ka sellel, kes gümnaasiumi tõttu aastase hilinemisega rohelisse mundrisse pidi pugema ja muidugi ka aasta hiljem selle lattu võis tagasi anda? Kas kõik on niiviisi ka sellel, kes raamatutarkusi ahminuna oskas VÄHE-MALT KÜSIDAGI?

Nukker teadmatus jälitas teda hiljemgi veel. Oli võimatu kujutleda ennast valge puhta lõhnava Elgiga kaltsuvaipu rapsimas. Elgile sobis hele. Ta teadis, mida kanda. Ka praegu oli tal helesiniste õitega kleit, mis jättis päevitunud käsivarred õlgadeni paljaks. Rapsimisel kippus ta taktist ette ja löök oli üsna nõrgake.

Aga ta rapsis.

Miks ei võinud ta rapsida? Oli ta ju täna täpselt samuti nagu see kõhetu Helju oma Volliga, veel hulleminigi — nii nagu see kõõrdi vaatav Silbergi tüdruk pidi olema kusagil tuhamäe taga metsas Tairovi poisiga.

«Mis sa mind vaatad?»

«Ära nii kiiresti vehi.»

«Aitab. Seo minu raami külge.»

Mehe käes läks sidumine ladusasti.

Elgi istus kivil ja kammis juukseid. Käekoti siseküljele kinnitatud peeglikesest vaatas vastu võöraks muutunud nägu. Oli see siis tegu, mis

jätab jäljed ka näkku? Oi! Kodused vist juba ootavad varsti tütre tulekut. Võivad äkki kõigest aru saada. Viktor Luht nendele ei räägi, aga oli teisigi nägijaid ja kuulujutt ses neetud pigises alevis liigub ruttu. Seda ei või enam kunagi niiviisi korrata. Mis meeletus see küll võimust võttis! Aga nad ise on ka süüdi. Kõik need vanad oma õliste nõuannete ja labaste mõistutlemistega. «Kakskümmend kaks on viimane taks.» Vaene Toomas rääkis siin lüpsitüdrukutest nagu mingist üllatavast uudisest. Kui ta vaid teaks, mismoodi peened proudad isekeskis räägivad! Sõnavara iseasi, aga lugu pole ju sõnades endis, vaid sõnadetaguses. Viimati doktor Vaino juubelil läksid nad lausa käest ära. Mis vastik komme sel doktorist vanapoisil vedada parajal ajal mehed üles õlut jooma ja jätta naised eraldi alla kohvilauda. Mis näo te nüüd teeksite, kui kuuleksite, et preili Segler, härra Kruuse osakonna sekretär-asjaajaja, oli täna Roosiga, selle ohtliku kaevuriga, niiviisi rannas? Oo, neile võib siis vastata, et tegemist oli samuti sekretäriaga. Missugusega? Töölisühingu sekretäri härra Toomas Roosiga.

Nikkelnäpits hallide pükste parema sääre manseti külge kinnitatud, astus Toomas Elgi ette.

«Mis naljakaid mõtteid mõlgutab minu naine?» katsus poiss lõbusust juurde pumbata, aga puhus sellegi õrna naerugrimassi minema.

«Lähme siis,» tõusis Elgi kivilt ja võttis oma jalgratta.

Kütteõli kaevanduse kaitseliidukompanii mererühm oli vahepeal kõrgendiku vallutanud ja kuulas nüüd eemal aasal rivis seistes rühmapealiku seletusi. Toomale meenus üks ootamatu seik lähemast minevikust.

SEE OLI tänavu varakevadel raamatukogus. Nad olid härra Viherpuuga kahekesi selles kontori põhjapoolses viludas nurgatoas, kus asusid kapid ja riulid haridusseltsile kuuluvate köidetega. Härra Viherpuu armastas vahel omal moel naljatada. Seekord rääkis ta nii, nagu loeks mingit näidendit. Ta oligi «Keisri ja galilealase» Toomale välja kirjutanud ning hoidis raamatut käes. Miks ta usaldas aga just Toomas Roosile selle katkendi oma elunäidendist, see jäigi mõistatuseks. Katkend näidendist kõlas umbes niimoodi, või peaaegu täpselt nii:

«Luht: Miks teie, härra Viherpuu, ei astu «Kaitseliitu»?

Mina: Kahtlane, kas minust on seal kasu. Olen liiasti tsiviilisk.

Luht: Te olete ikkagi inimene kontorist.

Mina: Haigekassa asjaajamine asub muidugi peakontori katuse all, aga mind vist sellepärast veel aktsiaseltsi ametkonda ei loeta.

Luht: Noh, hmjah, muidugi jah, aga küll hakatakse lugema, kui agaramalt seltsielust osa võtate.

Mina (naeru pidades): Võtsin härra Kruuselt raamatukogu laenutamise enda peale, eks seegi ole seltsielu.

Luht: Keegi ei vaidle vastu. See on teist väga lahke, härra Viherpuu, kuid ikkagi — meie nooremad kontoriametnikud tegutsevad kõik väga agaralt «Kaitseliidus». Ka «Naiskodukaitse» read kasvavad. Meie pole poliitiline organisatsioon. Aga kui lahtiste silmadega jälgida maailmasündmusi, siis ei peaks küll õigel eestlasel olema raske otsustada, kus on tema koht.

Mina: «Kaitseliidus»?

Luht: Loomulikult. Me peame olema valmis relvaga kaitsma oma maad.

Mina: Kompanii relvastus on sama, mida õppisin käsitsema kaitseväes kümme aastat tagasi.

Luht (taandudes): Küsimus pole ainult relvades. Meie jutt, ma loodan, härra Viherpuu, jääb omavahele.» Ja siis nagu osast välja astudes õige tungivalt oma ainukesele kuulajale silma vaadates lisas, et muidugi jääb kogu see lugu OMADE VAHELE.

Toomal oli sel korral veidi piinlik nagu ikka inimesel, kellele pakutakse usaldust tundmatu poolt. Ta ei teadnud siiaamaani Viherpuust midagi. Kuivetu, alati tumedas ülikonnas väheldast kasvu härrasmees, kes elas jahuveski kõrval juukselõikaja Helevee majas ärklikorrusel, kus teda peeti vist ema jutu põhjal ka kostilisena.

«Kas see mererühma pealik pole sind ka «Naiskodukaitssesse» kutsunud?»

Nad tõusid parajasti esimesest järsemast mäeveerust ja Elgil oli ratta lükkamisega tegemist.

«Leemekulbi liigutajaks ja haavade sidujaks.»

Elgile näis, et mees ta taga loeb teda kui lahtist raamatut, ja tal oli tahtmine kõrvale astuda. Viktor Luht kippus teda pärast tööd koju saatma, õigemini, ühendas oma kodutee Elgi omaga ja «Naiskodukaitse» polnud tal sugugi teisejärguliseks jutuaineks.

«Muidugi on minuga räägitud.»

«Ja sina?»

«No kuule, ma olen haridusseltsi laulukooris ja näiterühmas, kuidas ma jõuaksingi. Pean enne järele mõtlema.»

«Selge.»

«Pealegi on mul vaja ennast saksa keeles täiendada.»

«Selge. Sina mõtled ja see sääsk muudkui tiirleb su ümber: preili Segler, kuidas siis jääb? preili Segler, kas te olete juba mõelnud?»

«Noh, see ei pruugi nii olla. Milleks liialdada.»

See polnud liialdamine. Eessammuja kehavormid kerge suvekleidi all olid liiga ahvatlevad ning mõte, et mõnel tühisel valgekraeisel oli võimalus päevad läbi neile pilku heita, täitis tagatuliija hinge äkki otse kobrutava sapiga.

«Muidugi! Vägagi soliidne külgelöömise ettekääne, läbilõhki isamaaline. Vaat kus alles trügib üles! Mehikesel juba pealagigi pugemisest paljas, aga kipub kah ikka mõnumaadele.»

«Jäta järele!»

Kas tõesti Elgi hää! Toomas pidi ratta kõrvale keerama, sest Elgi oli seisma jäänud.

«Härra Luht ei pruugi sugugi nii paha olla, kui sina mõtled.»

Tooma kõhukoopasse oleks nagu midagi külma ja libedat kallatud. Oli see tõesti Elgi nägu?

Päike saatis oma raugevat soojust mäeveerule, kust õhkus vastu liivatee uima. Väikesed ritsikad pörkusid seisjaile vastu jalgu.

«Härra Luht ei pruugi tõesti olla nii paha, kui mina mõtlen,» kõlas madalahälne ülestunnistus.

Elgi tahtis tõusu jätkata, aga tardus uuesti paigale, sest mees raksas lõpetuseks:

«Ta võib olla palju halvem.»

Niiviisi. Vaat just niiviisi vastatakse säärasele nägudele.

«Mulle ei meeldi, kui sina inimestest nõnda räägid.»

«Ka mulle ei meeldi, et see kretiin üldse julgeb sinuga rääkida, sinu peale mõelda. Ta kurat ju teeb seda, olen veendunud. Nad kõik seal

kontoris, sest kauaks preili Segleril ikka see kapriis kesta saab, et tühja kaevuriga ringi ajada.»

Sinilillelises sitsis naine hakkas ratast märke lükkama, selg kumeras ja sääremarjad pingutusest paisumas.

Mees hallides pükstes ja valges üleskäänatud käistega särgis hakkas liikuma veidi hiljem, kuid jõudis varem üles männikujahedusse. Aega viitmata istus ta sadulasse ja hakkas tagasi vaatamata mööda siledaks tallatud rada sõitma.

Vahepeal läks tee halvaks. Põuapäikeses kuivanud kunagine porimülgas sundis neid tulles sellel kohal ratastelt maha astuma. Nüüd läks jalgrattur siit üle kiirust vähendamata, nii et kummid pidid valu pärast kiunatama. Ka küla vahelt suurele teele väljajõudmiseks valis ta otsema, ent halvema põldudevahelise raja. Sõitku järele või mingi üksinda vanadekodu kaudu.

Mees oli läinud liikvele nagu kahuritorust paiskunud mürsk ning pidi sihiku järgi tabama Kütteõli kaevandusasulas maja nr. 117. Aga niiske hämara segametsa vahele jõudnud, jäi mürsu lend järsku aeglaseks, trajektloor muutus ning mürsk vajus lõhkemata maanteekraavi kaldale, heledaks paariliseks mustale kannujurakale, mis teisel pool kraavi vaarikapuhma ees konutas.

Mürsu lennutakistuseks on õhk.

Vihase mehe liikumise paneb seisma minevik. Kõik vihased mehed jäävad seisma mitte tulevikuhirmust, vaid minevikuarmust. Ainult need ei jää, kellel minevikus pole küllalt armu olnud.

Seda laadi nähtuse algpõhjuste otsingud võivad viia meid väga hallidesse aegadesse. Ka siin tuleks õigupoolest alustada möödunud sajandi algusest, mil Viini linnas elas Franz Schubert. See traagilise saatusega muusik andis oma elulooga häid pidepunkte sentimentaalsetele saksa filmimeestele, kes sada aastat hiljem väljalastud helifilmiga kenasti läbi löid. Ka eesti üks kinoomaanikke teenis päris korralikult sellelt lõökfilmilt pealkirjaga «Vaikselt anuvad mu laulud». Asi oli ekraanil just sel aastal, kui Tallinna Reaalgümnaasiumi viimase klassi poiss Toomas Roos ja Tallinna Kaubanduskooli teise klassi tüdruk Elgi Segler kui ühest kandist pärit noored oma esimest põnevusest pungil kohtumiste aega nautisid. Ühel kaunil kevadisel õhtupoolikul jalutasid nad Kadriorus, tõusid Lauluväljaku taha Lasnamäele ja seal merd vaadates ümises tüdruk õrnal heliseval häälel moodiläinud vana viisi, põhjustades muusikasse pisut kangelt suhtuva poisi hingeheldimusemässu. Ja nüüd veel viimane punkt selles põhjuslikkuse reas. Kohast, kuhu vihane mees maha langes, jäi vaevalt kilomeeter Puupardi talu saunakohani, kus elas puhtalt ja kasinalt õmbleja Terje Miil. Sel kevadel oli tal õnne leeri-kleitidega ning viimaks ometi sai ta oma üksiku vananimese kambri-kesse uhke «Telefunkeni» sisse tuua. Lapsepõlves raskesti läbipõetud sarlakid pärandasid talle eluaegse kõva kuulmise ja sellepärast kostiski tema saunamajakese lahtisest aknast muusika siia metsa vahele nii hästi ära. Laulis Benjamino Gigli ja ta oli Terje Miili kaasabil kaugel vaiksest anumisest.

Muidugi on niisugune põhjuste rida puhtakujuline skeem, paljas luukere, mis ainult üldises joonestikus asja ära seletab. Aga isegi selle skeemi põhjal on õige lihtne tabada, missugune punkt ses reas kõige tähtsam on. Kõige tähtsam on see, et ühel kaunil kevadisel õhtupoolikul ümises teatud tüdruk teatud viisi. Ilma selleta oleks kogu see ajalisi-ruumiline skeem surnud, olematu ja tarbetu.

E. Lepp

Laulasmaa (Akvatinta) 1966

Kui Elgil oleks olnud aimu, miks Toomas peatus, siis ehk oleks temagi teinud seda. Aga Elgi oli musikaalne, tema ei rippunud üksikute palade küljes ja nii ei kinkinud ta mitte pilkugi istujale. Õigus, ühe siiski küll, selleks, et kindlaks teha, kes istub. Sellest piisas. Ta nägi mitte minevikuvõrku püütud unelevat leppimishimulist putukat, nagu see tegelikult ka oli, vaid vihahauduvat meest, kes teda äsja nii rängalt solvas. Unelemine kui ka vihahaudumine on mõlemad küllaltki tõsise kallakuga toimingud ning pealiskaudsel vaatlusel ei suudeta eraldada peentepeent vahet ilmingutes.

Metsavahelisel teel ei olnud tolmu. Siin sai hästi kõrvuti sõita.

«Mis me siis nüüd vihastasime nagu kaks lolli.»

Tüdruku jaoks oli nii lihtsast rahuettepanekust vähe, tal ei olnud veel millestki kinni võtta, et ennast välja vinnata sinna, kus ta kuulis teise olevat.

«Sa anna andeks. Olin muidugi jäme.»

Kas ainult jämeduses oli asi?

«Keegi laseb õige kõvasti raadiot. Jäin siia kuulama. Mäletad, kui me ükskord Lasnamäele ronisime. Siis sa laulsid seal üleval seda laulu.»

Elgi pilku hakkas tumestama liigniiskus. Niisuguste silmadega ei ole hõlpus ka siledal teel jalgratast juhtida.

Nad jõudsid metsast välja heinamaade vahele.

«Miks sa, Toomas, minuga nii teed?»

«Kuule, aega veel on, lähme istume sinna kase alla.»

Suur arukask laotas oma kaharat varju siledaks niidetud heinamaale. Eemal veeti kahe hobusega saadusid küüni juurde. Valged pearätid ja särgid helendasid päikeses, viglad välkusid. Sinitaevas liuglesid pääsukesed. Kraavipervele jäetud jalgrataste juurest siugles mööda jäme rästik. Õhku täitis heinaritsikate sirin.

Noorpaar vaikis, kuigi neid pidi peatselt lahutama pigine kõmisev asula ja rääkida oli palju.

«Sellest Luhtist ei oleks tasunud juttugi teha,» arvas lõpuks mees kohe päris asjalikult.

«Ma ei mõista, kuidas sa üldse võisid . . .»

«Näed, noh, läksin, lollakas, ägedaks. Tuli, kuram, ja segas meie ilusa olemise ära.»

Tükk aega vaikinud, püüdis Toomas veelkordse andekspalumisega kõik endisse rööpasse tagasi juhtida.

Aga asi ei paistnud nii lihtsasti minevat.

«Mis sul siis on? Kas sa tõesti ei saa sellest kord üle?»

«Ei tea. Hing valutab.»

«Ma ei öelnud sulle ju nii halvasti.»

Elgi vajutas äkitselt pea Tooma õlale ja nuuksatas:

«Me ei tohi mitte kunagi enam . . . Mitte kunagi . . .»

Nutmise alal pole noortel meestel tavaliselt mingeid kogemusi. Nad ei tea, et nutt on ennast haletsevale naisele väga magus, et see on hingehelust rahuldav looduse kingitus. Kogenud mehed hoiduvad sellesse toimingusse vahele segamast, sest nad on näinud, kuidas just niiviisi rahulduse kättevoitmine venib ja teinekord isegi hüsteeritsemiseni jõuab, mis asi pole aga enam loodusest, vaid inimesest. Noor mees, kaldudes enda tähtsust üle hindama, satub ärevusse. Mehelikult abstraktse

ja piiratud kujutlusvõime tõttu pole tal õrna aimugi, kui paha on olla naisel enne nuttu ja kui hea nutu ajal.

Elgil oli kogu aeg pärast andumist paha olla. Ta tundus endale ropuna. See tuli sellest, et nad pidid liiga ruttu lahkuma ja mees ei jõudnud teda uude seisundisse ei sõnuda ega silitada. Ta ei teadnud seda, kuid tundis. Ka armastus Tooma vastu sai juurde veel ühe omaduse. Sedagi ta ainult tundis, teadmata, et see on kaotusehirm. Ja kui siis loodusest ettenähtud hellituste kui julgeoleku tagatiste asemel puhkes üsna labane sõnavahetus, näis tüdrukule kogu maailm pimedusse pöörduvat. Öhtusse kalduv päike pani hinge valutama. Esimesed sügisemärgid põldudel ja heinamaadel viskusid erilise teravusega silma ja pitsitasid kurgu kinni. Eidekesed vanadekodu madala pika hoone trepil näisid talle lösakil teeviitadena õudsesse kaduvikku. Ja mees sõitis ees ära. Ütles halvasti ja läks. Kadus. Jättis maha. Kuidas ta võis!

Siin ei saanudki olla paremat lahendust kui nutt, milleni noor mees nii kenasti oskas juhtida. Rohkem poleks tarvitsenud enam midagi teha. Ainult vaikida, ära oodata. Aga kust võis kogenematu armastaja selleks võtta kannatuse ja elutarkuse.

Ära nuta!

No saa ometi aru!

Unustame selle.

Jäta nüüd, ma ei suuda olla, kui sa nutad.

Usu, ma ei ütle enam kunagi nii.

Kõigi nende banaalsustega ja veel hulganisti korrutatuna sai hakkama Toomas Roos, inimene, kes pidas ennast targaks ja otsustusvõimeliseks meheks. Kui siis ükskord tüki aja pärast nuuksed vaibusid, tundis vaigistaja uhkustki oma mõjujõust, kuigi elu suures mitmekesisuses võis ta pisut sarnaneda kutsikaga, kes lahkujale järele haukudes aimab enda olevat äraajaja.

Ja tasu vahelesegamise eest ei lasknud ennast kaua oodata. Nutust rahunenud naine haaras pehmelt, kuid väga kindlalt ohjadest, mida tal ühel varasemal jalutuskäigul ei lubatud puutudagi. Haaras, kuna tal oli nüüd tagatis: «Ma ei ütle enam kunagi nii.»

«Sa pead maa alt välja pääsema.»

«Loomulikult. Ma pole ometi sinna igaveseks kavatsenud jääda.»

«Asta on su onust rääkinud ainult head.»

Vastus ei tulnud kohe, kuid siiski tuli:

«Jah, Asta oskab nendega. Inimestena nad on ju päris head.»

«No näed siis.»

«Olime nendele nagu laste eest.»

«Ma ei usu, et onu sulle ära ütleks, kui sa temaga räägid.»

«Ütleb küll, ma tean.»

«Aga kui küsid võlana. Hiljem tasud. Paljud lõpetavad niiviisi. Ka mina võiksin mingil määral aidata.»

«Ei, ei! Mis sa nüüd. Kui ma saaksin, ma maksaksin onule tagasi kõik, mis ta kulutas minu gümnaasiumi peale. Kui ma ainult saaksin.»

«Asta ütles, et te läksite tülli vaadete pärast. Ma lihtsalt ei usu, et inimeste vaated võiksid olla nii erinevad.»

«Erinevad oleks vähe öeldud,» ümises Toomas mingis ebameeldivate mälestuste hõõgumises. «Need on vastupidised ja siin mingit kokkulepet ei tule. Ta ütles lõpetamise järel, meie viimasel otsustaval jutuajamisel, et toetab mind ainult sel juhul, kui ma oma vaateid muudan. Ütlesin selle peale aitäh. On põhimõtteid, mida ei saa muuta ostan-müün pro-

duktiks, isegi mitte nii väärtusliku hinna eest, nagu seda on kõrgem haridus.»

Nüüd tagantjärele näis Toomale, et tollel jutuajamisel onu pruunis nahkses ja piibust lõhnavas kabinetis käituski ta algusest lõpuni nii enesekindlalt ja sirgjooneliselt.

SEE OLI tegelikult veidi ebaväärikam. Toomas lõpupeole ei läinud, sest Hermanil ei olnud seks puhuks sobivat ülikonda. Nad jalutasid terve ilusa õhtu raudtee ääres, kus neid keegi ei võinud kuulda, ja vaidlesid nagu ikka ühiskonna arengu üle. Mõlemad olid ajaloos tugevate teadmistega, mõlemad olid vaimustatud Nõukogude Liidu resoluutsest olemasolust, kuid Euroopa rahvaste segane poliitika paiskas neid prognoosidesse, mis vajasisid vastastikuseid korrektiive.

Kui ta siis ükskord kevadöö hämaruses Nõmmele jõudis, ütles teda sisse-lasknud onunaine, et onu ootab teda oma kabinetis. Selge. Homme on ju ärasõit ja onu, kes armastas varakult tööle minna, vaevalt oma hoolealust sel suvel enam näha lootis. Onu istus kodus flanelülükonnas kirjutuslaua taga, rasked pruunid piibud marmorist tuhatoois puhkamas, põllumajanduslike ajakirjade kuhi kõrval. Vana ühistegelase reibas punnpõskne nägu näis tumedaks lakitud seinakapi taustal hallikas-kahvatu ja väsinud. Suured heledad kulmudki näisid lontivajunutena. Siiski ta õnnitles õepoega päris elavalt lõpetamise puhul ja käskis istuda. Nii see jutt siis algas.

Onu: Näe, Melanie kirjutab siin mulle tuhat tänu, et aitasin sul kooli ära lõpetada. Sa ütle oma emale, et minul polnud see raske ja et ma tahan teid mõlemaid ka edaspidi aidata sirgele väljajõudmisel.

Õepoeg: Aitäh.

Onu: Tahan ka edaspidi. Tahan. Ja sina jääd siis juura peale kindlalt pidama?

Õepoeg: Jah, tehnilistel aladel, tundsin ära, ma läbi ei lööks.

Onu: Hmjah, kena, kena. Juuraga arvad läbi löövat? Ma päris ei tea ka sulle nõu anda, nüüdsel ajal sigineb uut väge peale ja kes kuhu saab. Paljalt kohtade mõttes, vaadetest rääkimata. Aga sinu vaated on ju risti vastu sellele, mida meie maa praegu vajab.

Õepoeg: Kuidas?

Onu: Ma ei hakanud seda juttu varem ette võtma. Ei tahtnud segada õppust. Aga nüüd on viimane aeg. Ma tean. Naasklit kotti ei peida. Ütle nüüd ise, kas see sinu poliitikajaht on nooruse mööduv tuju või kavatsed ka ülikoolis samas vaimus jätkata? Muidugi, kust sina seda võid teada. Aga mina kardan ühte asja. Siin on sul see Herman või mis ta nimi on. Ülikoolis võib aga asi võtta juba tõsisema hoiaku. Ja siis ma ei tahaks küll sinu hooldaja nahas olla.

Õepoeg: Ma saan aru.

Onu: Kui on mööduv tuju, lähme julgelt edasi. Kui sa aga kavatsed jätkata, siis arvesta seda, et minu toetus langeb ära. Minule ei meeldi see mõttesuund. Mina olen nende asjadega tuttav, tean sinust palju paremini, mida rahvale vaja ja kui ettevaatlikult saab elu arengut juhtida.

Õepoeg: Nõukogude Liidus tehakse imetegusid ilma mingi ettevaatlikkuseta.

Onu: Sina ei ole Nõukogude Liidus käinud.

Õepoeg: Sina, onu Alfred, ei ole ju ka.

Onu: Mina opteerusin sealt kahekümnendal aastal ja nägin oma silmaga.

Õepoeg: No see oli siis.

Onu: Kui massil lastakse kõrvale heita oma haritlased, siis on riik oma aluse liivale ehitanud.

Õepoeg: Seal võib praegu igaüks õppida, kui tahab.

Onu: Mis asja. Arste tahetakse välja õpetada nelja aastaga. Agronoomide tahetakse kätte saada kahe aastaga. See ei ole haritlane. Aga mis ma sinuga vaidlen. Usk on igaühe südameasi. Venelane ei ole looma osanud pidada ja kõige vähem õpib ta seda kolhoosis. See ei ole minul uskumisest. Minu eksperdid on Moskvas käinud. See on muidugi hea, et õppisid vene keelt lugema, aga et sa seda Hermani koju tellitud «Izvestijad» täht-tähelt võtad, on kas nooruse rumalus või õige ohtlik elusuund. Nii et mis me siis peale hakkame?

Õepoeg: Ma ei tea.

Onu: Kes peab teadma?

Õepoeg: Igal juhul nii nagu meie maal on elu korraldatud — sellega ma iial ei lepi.

Onu: Mina ka mitte. Aga elu võib parandada mitut viisi, leiad ehk sinagi mõne targema viisi.

Õepoeg: Ma olen leidnud.

Onu: Siis on seks korraks meie jutt otsas. Ma loodan, et mõtled suvel järele. Sel juhul on see uks sulle avatud.

Alles siis ütles üleni higine ja läbimuditud noormees, et on põhimõteteid, mida ei saa muuta ostan-müün produktiks, isegi mitte nii väärtusliku hinna eest, nagu seda on KÕRGEM HARIDUS.

Ta ei saanud midagi parata, kui nüüd siin heinamaal kõige kallima inimese kuuldes see lause palju kindlamalt ja uhkemini kuuldavale tuli. Ja siit ka see vale arusaamine. Ta nimelt arvas, et Elgile, kes äraoleva pilguga heinaliste juures müravaid lapsi jälgis, mõjus tema sirgjoonelisus kõikelahendava avastusena. Eks ta vist hoidiski seda juhtumit varuks just niisuguse silmapilgu jaoks, pidades neid sõnu väravaks, kust kaudu oma väljavalitu sisse juhtida salajasse poliitilisse võlulinna.

Toomas ootas.

Ja Elgi laususki lõpuks vaikselt:

«Ta ei aidanud sind halbade kavatsustega.»

Toomas võpatas, aga talitses kohe ägeduse maha.

«No ma ju rääkisin, kuidas oli. Ta ootas minust oma inimest, niisugust, nagu neil nüüd Asta on. Aga minust ei saa iialgi seda. Mis moel ma siis temaga uuesti läbirääkimistesse astun?»

«Ma ei näe mingit muud võimalust.»

«Peab olema. Raske on, aga peab saama. Kui ma pääseksin peakäiku, siis võiks juba midagi kõrvale panna. Aga see kuradi Sosnovski surus meid Volliga kõige viletsamasse koopasse, kus pauguta pool palka vastu lage. Muidugi mul on veel üks mõte. Töolistel on oma haritlasi vaja. Kui me saame töölisühingus jalad alla, siis pöördun ühingu poole.»

«Loodad sealt abi?»

«Miks mitte.»

«Ära ole naiivne.»

«Kui vaja, lähen Tallinna, räägin keskliidu meestega. Mis on selles naiivset? Küsida ühingtult õppelaenu. Koostada eelarve ja... Mina olen ju kaevanduses ainuke tööline, kellel gümnaasiumi lõputunnistus taskus.»

Rääkides tundus plaan reaalsena ning kogu tuleviku üle särahtas kor-

raks roosakas valgus. Ühingu rahaline seisukord pidi paranema, sest pärast viimast koosolekut tuli uusi liikmeid kui paisu tagant.

Kuulajani koiduvalgus aga veel ei ulatunud.

«Mina küll kardan, kas ühinguga üldse midagi välja tuleb.»

«Peab tulema.»

«Ma kuulsin . . . Ma kuulsin, et . . .»

«Mida sa kuulsid?»

«Nad on väga ühingu vastu. See võidakse kord ka sulgeda.»

Toomas naeris mõnuga.

«Muidugi on nad väga ühingu vastu. Nad pühiksid meid esimesel võimalusel minema. Kas meie seda ei tea? Meile öeldakse, et riigivanemale nii armsad ametimeeste kojad on uus leiutus ja kõigile sobilikud. Aga meie vastame, et need on fašist Mussolini korporatsioonid ja meile on vaja ametiühinguid, nagu on Rootsisis. Arvad, et Päts andis töölisühingute loomiseks veebruarikuus lahkel meelel loa? Oh ei sugugi. Suure vingumisega käis tal see asi, kindel see. Aga ta oli sunnitud järele andma survele. Tema enda partei vastusurve oli järelikult nõrgem.»

«Mul on hirm, kui sina seal ühingus oled. Midagi on nagu õhus ripumas.»

Toomas mõtles, kas rääkida või mitte. Kui Puusild keskliidust viimati kohal käis, hoiatas ta tulipäid ettevaatusele. Töötülide lahendamise seadus pigistas ikkena kõri ja ühingul tuli olla tõemeeli ettevaatlik, kui ta tahtis midagi kätte võita. Ei ühtki kaalumata sammu, ei ühtki üleliigset sõna kusagil. Just siis, kui Puusild oli niiviisi kirgesid jahutanud, kraakatas ropu suuga Muda salasidemetest, mis Toomas Roosil kontoriga sõlmitud. Muda tahtis ka teravmeelne olla, kõik teadsid Tooma ja Elgi salasidemetest ühte-teist ning naersid. Aga vähkpunaseks läinud Toomas tundis, et selle nalja taga oli ka terake tõtt, et Muda kui vilunud töölisvanem andis sellega ühtlasi oma hoiatuse otse tema aadressil. See pärast pomiseski ta kähku vastu, et sellest salasidemest võib ühing ainult kontori asju teada saada, mitte vastupidi.

«Õhus rippumas,» kordas ta kumedalt. «Ripub kaevurite palgareguleerimise nõue. Esitati seaduslikus korras ja riiklik töötülide lahendamise komisjon vaatab praegu neid nõudmisi läbi.»

«Jaa, aga mina olen juba korduvalt kuulnud, kuidas nad räägivad ühingust. Mu kõrv ei saa eksida, sest ma tean, et sina oled seal ühingus asjamees.»

Toomas kui armunu imetles oma armastatu välimust nii tervikuna kui ka üksikute kehaosade kaupa. Ka Elgi kõrvad kuulusid imetusobjektide hulka.

«Kõrv-kõrvakene,» tahtis ta äkilises õrnusesööstis tüdruku kõrvanibule musimopsi vajutada. See aga tõmmati kähku ära, sest jutuline oli liiga tähtis ja tõsine. «Sinu väike kõrvake võib nii mõndagi veel kuulda, ega sellepärast tasu siis ärevusse sattuda.»

«Mis sellest ükskord välja tuleb. Õhk on nagu elektrit täis.»

«Elektrit? See pole elekter,» paisus noore mehe hääl pateetikast nagu puri tuuleiilis. «See on kaevurite leivamure, millest need kuradid seal midagi teada ei taha. Sina «Päevalehe» majandusartikleid ei loe. Mina loen ja imestan. Mis suur rõõm! Talumees on hakanud teenima. Hinnad kerkivad. Eksporthernad viis protsenti ja, pane tähele, siseturu hinnad kakskümmend viis. Sealiha hind kerkis välisturul seitse protsenti, siseturul aga, olge lahked, koguni kuuskümmend kuus. Kuule, ega meil, kaevuritel, ei tarvitsegi seda «Päevalehest» lugeda. Meie tunneme iga

päev ilma selletagi, mida need majanduslikud rõõmusõnumid tähendavad. Kaevur on lihasööja loom, ilma lihata seda tööd, mu arm, ei tee.»

«Ma saan ju aru...»

«Seda on sümpaatne kuulda, aga meile ei jätku sinusuguste arusaamisest. Iseasi oleks Bachmanni arusaamine. Kui tema oleks aktsiaseltsi juhatuse ees võtnud meie huvide eest seista, siis ei oleks õhus praegu mingit elektrit. Aga direktorihärra oma tuhandekroonise palga juures ei mõista viiekümnekrooniste perekonnapeade vajadusi. Ta raputas vihaseelt pead. Ja nüüd on asi riiklikus komisjonis. Ootame, loodame. Sest meeste töö on raske ja meestel on lapsed toita ja riiet kulub ka. Hea on, et sa sellest aru saad. Miks tahad mind teisiti mõtlevana näha?»

«Mitte teisiti mõtlevana, vaid... lõpuks seal on küllalt mehi, kes võiksid...»

«Kus on küllalt mehi? Mida nad võiksid?»

Elgi tundis enda kõrval jõudu, millest üle käia ta ei suutnud. Ta ei igatsenudki seda. Ta igatses hoopis kogu seda jõudu mujale juhtida, eemale kohtadest, mis tegid talle hirmu ja võtsid ära lootuse.

«Mehi muidugi on, aga mitte küllalt. Võiks rohkem olla. Mind on seal hädasti vaja. Kas tead, ma tunnen, et ükskord on ka kooliskäimisest kasu. Seaduste tundmises ja paberitega õiendamises pole kaevuritel asjad kiita. Ilma selleta tänapäeval ka ei saa. Nii on lood. Ja kui see pisike kõrvake veel midagi kuuleb, siis ärgu tundku ta hirmu. Meie ees on praegu liiga paksud müürid, et neid peaga purustada. Seda me ei tee.»

«Aga kui siiski... peaks midagi juhtuma... sinuga, mis siis minust saab?»

Toomas vaatas küsijale, kes oli nüüd näoga tema poole pöördunud. Naise hurmavas näos märkas ta esmakordselt mingit joonekest, mis talle vastu hakkas ja ettevaatusele sundis. Mis see küll võis olla? Toomal polnud mahti juurelda. Ja kuna tal puudusid kogemused, siis ei oleks ta saanudki endale selgeks teha, et see ärritavalt mõjuv salajoooneke projitseerus küsija näkku juba tulevasest abielust, abielu argipäevast, oli esimene iduleheke sellest halvalõhnalisest potitaimest, mille suurem osa naistest kaasavarana ühise katuse alla kannab. Mehe silmis välgatas enesekaitse teras. Elgi pööras pea kähku endisse asendisse ja haaras maast kuivanud kasteheinakõrre.

«Minuga võib juhtuda...» alustas Toomas pateetiliselt, kuid kaevuri uhkus takistas lõpetamast lauset selle kohta, et talle võis iga päev lahmakas laest pähe vajuda. «Midagi ei juhtu, midagi. Ja ühingust mind praegu küll keegi välja kiskuda ei saa.» Ta silme ette kerkisid Repsoni ja Kure sünged näod. Need töölisnõukogu mehed tõmbasid kohe alguses saba jalge vahele, haistes hädaohu lähenemist. «Kuidas ma seda võiksin. Siis peaksin küll iseendale näkku sülitama.»

«Elu on vahel nii raske,» lausus Elgi tüki aja pärast. «Sa tead väga hästi, kuidas ma sind armastan. Armastan just niisugusena, nagu sa oled. Aga kui ma kontoris kuulen, kuidas nad ühingust räägivad, siis... Nad on seal kõik nii... Neid on kohutavalt raske kõigutada.»

«Muidugi raske, aga kas just kohutavalt. Ega meiegi nii nõrgad pole.»

Niisuguste ütlemistega vaevalt kellegi vaimujõudu tõsta suudetakse. Toomas tundis seda selgesti, ta tahtis ainult ümaralt lõpetada. Aeg oli minema hakata. Köht nõudis oma osa ja enne vahetust pidi paariks tunniks pikali viskama. Mitte magamiseks. Kuidas võiski magada pärast

niisugust päeva! Lihtsalt pikali olla ja kõik veel omaette vaikselt läbi mõelda.

Tooma kand oli sattunud samblamättale, kust ilmusid välja vihased sipelgad. Kõige ägedamad punanahad olid roninud mööda säärt luurele ning läksid millegipärast marru kubeme õrnal nahapinnal, mis nüüd õhetas nagu nõgeste kõrvetusest.

Just siis tuli ka Elgi kohkunud kellavaatamine.

«Sa ei saagi enne vahetust puhata.»

«Ma ei tunne väsimust.»

«Sõida ees ära.»

«Ei! Kuni pärnadeni oleme veel koos.»

6

Neli võimsat pärna, mis rahva jutu järgi lasknud rootsi väepealik kunninga laagriplatsi tähistamiseks istutada, tähistasid nüüd siin staadioni otsas Kütteõli töölisasula põhjapiiri. Üldiselt oli asula plaan linnulennult niisugune:

Läänest itta kulgev raudtee ja loodest kagusse looklev maantee jaotavad asula neljaks ebavõrdseks kolmnurgaks — loode-, kirde-, kagu- ja edelaosaks, kui lähtuda ilmakaarte põhjal tõmmatud mõttelisest ringist.

Kaevanduse sissekäik, sorteerimispunkt, õlivabrikud, jõujaam ja mitmesugused abiettevõtted laiutavad edelakolmnurgal.

Poed, veski, pagaritöötuba, juukselõikaja, kingsepp, lihunik ja apteeker suruvad end kokku kitsakesele loodekolmnurgale.

Üle tee otse vastas jääb ruumi palliplatsile, mille taha seitsme aasta eest istutatud Võidutammiku roheline lai vöö eraldab asula muust osast ametnike villad.

Kagukolmnurgale, tuhaga täidetud karjääride ja äravoolukraavide vahele ehitati pidevalt juurde massiivseid paekivist töölistkasarmuid.

Teede lõikumise kohal, asula geomeetriselises keskpunktis asetseb raudteejaama hoonestik ja selle läheduses ringis peakontor — kahekordne kivimürakas, ambulantsiks võetud puumajake koos punastest telliskividest ehitatud surnukuuriga, politseijaoskond, vanast pritsimajast ümber ehitatud rahvamaja ning luitunud planguga piiratud majandushoov, kuhu mahuvad hobusetallid, materjalilaod, tuletõrje käsipritsid ja laoülemade elumaja. Siinses ringis asuvad ka pikad puust barakid, kus lapsed koolitarkust õpivad.

Nelja pärna juures mindi jalgratastelt maha tulemata lahku. Staadionil võis juba olla tuttavaid pallitagujaid, keda peljati. Toomas kihutas mööda maanteed, mis õliemulsiooniga kastetuna oli sile ja tolmuva. Elgi keeras põlevkivikoksiga sillutatud kõnniteele. See hargnes noores tammikus mitmeks. Ta pööras ausamba juurest vasakule ja oligi varsti koduväras.

7

Köögi lahtisest aknast kandus praadimise lõhna. Öhtusöök oli nagu kiuste hilineanud.

Isa kastis peenraid. Elgi ei näinud teda, sest aialapp asus tellistest kuurikese taga. Oli kuulda tema rämedat häält läbi veeladina. Talle vas-

tas doktor Vaino aeg-ajalt mõne venitatud sõnaga. Küllap oli tohter enda poole peal võrkkiiges, tahtis lugeda, kuid isa kui taktivaene naaber ei jätnud mugavat vanapoissi rahule.

Elgi jättis jalgratta kuuri räästa alla ja läks kokkurullitud tekiga majja.

«Nüüd siis alles tuled!»

Suurekasvuline paks naine käis põntsuval sammul ja hingeldades kõõgi ja söögitoa vahet. Tal oli hea meel, et kõik saavad koos lauda istuda, ja selle varjamiseks tarvitab karmi häält.

«Aita lauda katta.»

Teda sai aidata peamiselt kuuleka juuresolemisega, sest ta usaldas ainult enda käsi. Päev läbi üksinduses viibival naisel koguneb teatud hulk sõnu nagu vesi paisu taha ja kojujõudjad peavad liigse vee vabaks laskma. Oi kui tuttav, kui tuttav! Isa armastab lihatoite, enda pärast ei jändaks ta üldse. Millal saaks ükskord kaevandus oma toiduturu. Kooperatiivi lihakarn ei kõlba kuhugi. Muidugi, proua Bachmannile, proua Essenile, proua Sosnovskile pannakse alati kõrvale, aga väikeste ametnikkude naised käigu vahel koguni Pleisi või Frolovi juures otsimas. Selle kuumaga! Nende viletsate jalgadega! Selle astmavaevaga!

Elgi seadis taldrikuid ja salvrätte lauale ega kuulanudki sõnade sisu. Kõik oli nii nagu ikka. Ta oli omas kodus. Mitte midagi polnud teisiti.

«Too rohelist sibulat ja ütle isale, et söök on laual.»

Käsualune otse lendas läbi hämara esiku. Värske öhtune õhk. Vee-ladin ja meeste rahulik jutt. Elgi astus liivasel rajal tukslevale punasele voolikule, seisis sellel, kuni kuulis:

«Mis see siis on? Pumbajaam jälle jukerdab või?»

Elgi paiskus kuuri nurga tagant naerdes välja.

«Pumbajaam just. Tere öhtust!»

Tere oli öeldud nii tohtrile, kes istus võrksärgis ja lühikestes püks-tes enda poole peal pununud aiatoolis, kui ka isale, keda ta täna esimest korda nägi.

Väheldane kõhn tugeva kongus nina ja kiirgava pilguga vanemküm-nik oleks tütre hilise saabumise pärast läbi praganud. Talle ei meeldi-nud ümberhulkumised öhtusel ajal. Kuid väärika majanaabri juures-oleku tõttu ta ainult kraaksatas korraks midagi, mis võis tähendada ka vastutervitamist.

Kujunes nii, et äripäeviti söödi Seglerite peres kõige tugevamini öhtul, sest lõunatunnil oli mõlemal ametiskäijal veel tööaeg, kuhu võeti kaasa võileivad.

Hilinemise tõttu tundsid kõik seda mõnu, mida tuntakse tühja kõhuga rikkalikult kaetud laua juurde istudes. Vasikakotletid, auravad kartu-lid, punased tomatilõigud, erkroheline sibul ja muidugi mõista kaste, see ülimatev kaste, mida ainult ema oskas pliidikuumusest välja võ-luda. Täna võis ükskordki jagu saada hirmust paksuks minemise ees ning järele anda isule. Ei ärka ometi tütar sellepärast veel hommi-kul sama paksuna kui ema, kellele ei aita, õnnetus küll, vist enam mingi enesepiiramine.

Isa oli doktoriga põhjalikult Madriidi sündmusi arutanud ja tegi nüüd näo, nagu oleks ta ise see peenike poliitikamees, kes maailma segadus-tes nii taibukalt selgust loob.

Nad ei märganud midagi. Ei aimanud. Ei osanud lugeda muutunud näo peenikest kirja. Nagu poleks midagi juhtunud.

Ometi juhtus.

Elgi tuba üleval viilkatuse all tundus veel päevakuumusest roiutavana, kuigi aken seisis hommikust saadik pärani. Suve palavatel päevadel oli alati nii.

Külma roheline siidiga kaetud lai kušett kutsus lebama. Ta ei viitsinud kleitigi koduse kitli vastu vahetada. Ainult viivuks pikutama õigus-tasid mõtted, mõttelennud. Hiljem vanni. Mitte kuuma, vaid parasjagu leigesse.

Riiulist võetud saksakeelse «Maa õnnistuse» avamata kõide vajutas raskelt kõhule, aga ta ei tahtnud seda kõrvale tõsta, ei avada. Niikuinii poleks ta loetust midagi taibanud, sest kõik temas oli haaratud sellest, mis juhtus rannas. Häbi, kohutavalt häbi, et just seal. Kas võis ta ette kujutada, et see juhtub kusagil niisuguses kohas! Ei. Ainult siin. Ainult selles maailmast eraldatud ilusas toas. Jaa, jaa, kui tihti oli see mõtteis just siin juba juhtunudki. Tõkkes säilivad ka unistustes, nendest lähtutakse, kuid iial pole need unistustes nii ületamatud kui elus. Kui mitu korda on siin toas viibinud üliõpilane Toomas Roos, kui palju on siin suudeldud, süeldud ja pulmaõidki veedetud, ilma et mõtlejal oleks täit aimugi ühe pulmaöö sügavusest. Nüüd tal see oli, ja imelik, tal oli häbi ainult sellepärast, et see juhtus seal, rannas, mitte siin. Et see juhtus enne, mitte pärast pulmi.

8

Kütteõli kaevandustööliste ühingule anti Esseni pilkehimu tõttu põlevkivi väljaveo tee äärde unustatud puubarakk, mis osalt bituumenilao ülesannet täitis ning talvel hiirtele ja rottidele peavarju andis. See oli esimene eluhoone, mille Bachmann lasi kaevanduse rajajatele ehitada. Ise elas ta siis koos Esseniga haruteele tupikusse aetud vanas kolmanda klassi vagunis.

Hiljem paigutati barakki vahialused, kelle kätega loodeti karjäärast odavat põlevkivi välja võtta. Need läksid ühel vihmasel sügisõhtul määratsema. Kui kaklus kokkukutsutud kaitseliitlaste ja tuletõrjajate abiga vaigistati, vigased ja surnud välja kanti, siis vaatasid Bachmann ja Essen lahingupaiga üle ning löid käega: ei ühtki tervet akent, ei ühtki tervet ust ega mööblitükki. Vangid viidi veel samal ööl kõvendatud valve all Narva tagasi ja puubarakk jäi tühjaks.

Siis sai valmis õlivabrik, mille toodangut oli raske turustada. Kõige räbalam oli tol ajal lugu pigitünnidega, neid tuli Essenil toppida kuhu vähegi andis. Nii sai vahialuste barakist pigiladu. Ja kui töölisühingu juhatus oma kirjalikus palves endale ruume taotles, arvas Essen, et ühing, mis niikuinii varsti pigisse jääb, võib lao tühja poolt kasutada. Ta ei näinud ette, et pangalaenu ja töömeeste iseka tahtmise toimel vanast laoruumist paari kuuga eraldus päris nägus tapetseeritud tuba, pingid, toolid, lauad sees, isegi lukustatav kapilogu paberite hoidmiseks olemas.

Toomas ei jõudnud oma koju söömagi minna. Majaelanikele mõõdetud aialapid ulatusid mõlemalt poolt tänavani, inimesed kastsid ja rohisid oma peenraid ning teda hõigati, kui ta oma maja aiaosast mööda sõitis.

Maikova teadis öelda, et Unt oli Toomast otsinud. Mis ta tahtis, seda suurekasvuline lohmakates pükstes naine ei teadnud, seda võisid kinnitada ka teised majalised, kes tara ääres kastsid.

Toomas pööras otsa ümber ja kihutas ühingusse.

Baraki sisemus kõmises meeste häältest. Oli kuulda, kuidas Older üle teiste teatas, et Roos tuli. Toomas seadis parajasti jalgratast seina nälale ja tal oli uhke tunne, et teda oodati. Kui need ootajad vaid teaksid, kust nende sekretär tuli ja mis ta seal tegi!

Tolmune, takjapuhmastesse kasvanud majaesine vajas hädasti hoolitsemist. Mingi sügavale peidetud aimus ütles, et nüüdsest alates pöörduvad väga paljude inimeste pilgud sellele majale.

Juurdetulijale ei hakanud keegi midagi seletama, sest kõik ülesärritunud ühingumehed kuulasid parajasti oma vastast. See oli Paukson, peenes heledas ülikonnas turd lukksepp naaberkaevandusest, kaevandustöölise nõukogu esimees, kes oli harjunud asju ajama direktoritega, juhatajatega, ministritega ja töolistega. Kõige raskem oli töolistega, sedagi mõnel erilisel juhul nagu praegu. Sest ainult Kütteõli töölisnõukogu esimees Repson, kes oli kõrge mehe appi kutsunud ja istus nüüd kahvatu kiitsaka varjuna ta selja taga pingil, noogutas iga lause juurde tulises usus kaasa. Teiste poosid ja ilmed olid nii ühtlaselt vastakad, et maalikunstnikul oleks küll võimatu siit huvitavat kompositsiooni leida. Older, Muda, Unt, Prostakov, Sepp, Ljubarov — kõik need erinevad näod, erinevas eas ja kehakasvus mehed näisid nagu üheks tagedaks ja pilkehimuliseks puntraks sulanuna.

Ei siin olnud kellelgi mahti noorele Roosile hakata seletama, mis vahepeal juhtus. Seda polnud vajagi, sest mõnetunniline eemalviibimine ei paiska veel ühte asjatundjat sündmuste üldkursist kõrvale. Ainult imelik, et niisugune sõnum saabus just sel ajal, kui... Ah, oli kuidas oli, nüüd tuli ühingu sekretäri kogu mõte Pauksoni jutu jälgimisele koondada.

Paukson ei sõitnud mitte selleks siia, et töötulide lahendamise riikliku komisjoni otsusest teatada, vaid eeskätt ikkagi selleks, et asi ära seletada. Läbi arutada, milles oli viga. Miks küll Kütteõli mehed nii viisi omapead alustasid? Ühing ei saa seaduse põhjal töölisi esindada, töölisnõukogu funktsioone enda peale võtta.

Repsonil polnud aimu, mida tähendab «funktsioon», aga ta noogutas ja torutas mokad hurjutama, sest teadis, et ülivõimas kõneleja ei eksi üheski sõnas.

Toomas läks üleni higiseks, kui kuulis Pauksoni sõnu ühingu juhatuse viimasest kirjast riiklikule komisjonile. Paukson ei saanud aru, mida niisuguste ähvarduskirjadega taotleti. Kas kogu loo ärarikkumist?

Kuigi sellele kirjale kirjutasid alla kõik juhatuse liikmed töölise koosoleku volitusel, oli kirja teksti ikkagi Toomas Roos enda käega paberile pannud, mistõttu peenekoelise töolistegelase mahategev hinnang tundus isiklikult tema pihta käivat ning puudutas valusasti noore mehe enesearmastust. Võis tõesti olla, et kirjaga mindi liiale, ärritati vihale, ning see vihaste härrade kogu leiutas nüüd rafineeritud võtte, kuidas ühingat võitlusest välja puksida. Töötulide lahendamise liimipaberine seadus näeb ju tõepoolest esindajatena nõukogusid. Ja neile seal on muidugi teada, et Kütteõli nõukogu enamus ei lähe enam esindama, kuna töölise üldkogu volitas selleks ühingu juhatust.

Kas tõesti nõiaring, millest enam välja ei pääse? Muidugi, ei Repson oma kambaga julge häältki tõsta, kui Paukson asja pooleli soovitab jätta. Need vagurad pereisad oma nahka juba turule ei vii. Milleks veel seda, kui ühing rahva üles kihutas, ja pooliku nõukoguga ei esinda ke-

dagi. Mis sellest, et Unt ja Muda ennast nõukogu liikme tasust pole lasknud ära osta ja kartmatult ühingu vankrit veavad. Need on täitsamehed. Kui niisugustes kätes oleks töölisnõukogu enamus, siis võiks ühing praegu Pauksoni jutu peale ainult naeratada ja öelda: «Palun väga, kui ühingu juhatust ei soovita, läheb nõukogu.» Aga enamus on Repsoni poolel ja see ilamokk muudkui noogutab pead nagu kaevanduse pime ruun tühja kaeraküna ees. Niisiis, kallis preili Elgi Segler, sul näib olevat õigus. Su poiss peab ühingu ära tulema. Mitte kardetavuse pärast. Mis kardetavat saabki olla organisatsioonis, kellel ei lubata teha ühtki tõsisemat sammu? Mittemidagitegemise eest ei ähvarda kedagi mingi oht. Ainult ühing ise ähvardab niiviisi varsti küll kokku kuivada, sest mehed tulid ühingusse ja maksid oma maksud elteadmises, et nende juhid ka midagi kasulikku käima panevad. Mis siis niiviisi üle jääb? Astuda neil päevil ühte pruuni nahksesse kabinetti ja öelda: «Onu Alfred, ma mõtlesin järele.» Miks ka mitte? Sest öelda ju võib, järelemõtlemisi on ju mitmesuguseid ja peaasi — õigusteaduse majandusharu lõpetanud mehest võib lõpuks ikkagi kujuneda töölistegelane, palju võimsam ja arvestatavam kuju, kui seda suudab olla praegune poolikute teadmistega kaevur Toomas Roos. Ja siis langeksid põrmu need alandavad tõkked, mis vanemkümnik Segler oma laia prouaga on osanud punuda noorte inimeste vahele. Siis nad juba peavad arvestama peene tütreaga, kes tahab Toomas Roosi. Elgi tahab. See polnud enam sõnadega mängimine. Ta läheb ehtsalt hasarti. Isegi nagu uskumatu. Seda peab kordama. Homme? Üldse peaks otsima koha kusagil lähemal, et jääks rohkem aega. Pühapäeval võiks minna juba hommikul. Ta vajab meest niisamuti nagu iga naine, ainult et . . .

Muda oma keevalise ropu suuga ei pidanud kuulajana kuigi kaua vastu ja segas Pauksoni pehmesse baritoni vahele. Tema meelest oleks tulnud saata palju krõbedam kiri, ja mitte ainult komisjonile ja direktorile, vaid riigivanemale endale ka.

«Kirjadega ei lahendata midagi. Seadust peab tundma. Kas ühing ei tunne seadusi, et püüdis haarata suuremat võimu kui võimalik?» küsis Paukson ja suunas oma sametise pilgu Toomas Roosile. Pruunid silmad roosakas pehmes näos jätsid mulje väga heasüdamlikust inimesest ning seetõttu mõjus alati kuidagi eriti rängalt, kui ta pruntis huulte vahelt kõlasid mingid karmid hoiatused, küsimused või etteheited.

Toomas ei oodanud nii rumalat formaalset lahendust. Ta ei kujutanud ettegi, et sotsiaalministri määratud tõsine komisjon võib tööliste nõudmised nii alatult, vormilisel põhjusel lahendamata jätta. Liiga suur usk oli tal üldkogu nimetusse. Ta arvas, et tööliste üldkoosolekul heaks kiidetud nõudmised esindavad endid ise. Õigemini — tal ei tekkinud esindamise asjus mingeid kahtlusigi, sest esimene suur koosolek, selle sisuline juhtimine oli talle siis nagu kerge veiniuim pähe hakanud ja peatset võitu ennustanud. Nüüd aga küsis pahandatud töölistegelane temalt seadusetundmise asja ning ka tema kaaslased jäid ootele.

«Seadus on üks asi ja formaalsus jälle teine,» ütles ta vaprast, kuigi ei teadnud, mismoodi jätkata.

«Formaalsus?»

«No muidugi me tunneme seadust. Miks me ei tunne. Aga mõnikord võib seadusest ka mööda minna põhimõttel, et küsija suu peale ei lööda.»

«See polnud enam küsimine, vaid suisa surumine.»

Muda leidis, et ainult kerge tühine vastusurumine, sest kui tööliste

palgad on kinni surutud, hinnad aga tõusevad, nii et söö või soola, siis peab midagi ette võtma.

«Võib-olla oleksime pidanud peenemas keeles asju ajama,» arutles Toomas. «Aga mida seegi oleks andnud? Nõukogu enamust niikuinii läbirääkimistele poleks saanud saata, sest see polnud nõus veerandikugi nõudmistega. Ja selles, härra Paukson, süüdistage kõigepealt iseennast. Meie ütlesime kohe alguses, et pooliku peale välja ei lähe.»

«Parem varblane peos kui kümme katusel,» pistis Repson vahele, kartmata eksimist, kuna Paukson oli just niiviisi esimesel nõudmiste arutamisel öelnud.

Repsoni kime hääl süütas meeste üldise mõmina, millest Paukson püüdis üle rääkida. Noore Roosi hääl kõlas tugevamini:

«Jaa, just teie, härra Paukson, olite see varblasepüüdja, kui me Kohtla-Järvel esimest korda tingimusi arutasime. Nüüd sõitsite siia manitsema. Ei maksa Kütteõli mehi manitseda. Andke parem nõu, vana töölistegelane nagu olete, mismoodi me kaevurite üldkogu nõudmised peremeeste käest saame välja pinnida.»

«Seisame lõhkise küna juures,» tähendas Paukson kurvaks tehtud häälega ja pühkis otsmikul pärlendavaid piisku. Metallitöölise tumedas peos paistis taskurätt kriitvalgena, sümboliseerides koduse elu rahu ja mugavust. «Teie, härra Roos, olete noor töölistegelane, aga niipalju teate ometi, et üldkoosolekud pole tingimuste väljatöötamiseks. Üldkogud võtavad enamasti vastu kõik, mis juhid ette loevad.»

Sisimas tundis Toomas, et siin Paukson ei puhu, ja talle mõjus see tõekuulutus meelitavalt. Seda ägedamalt läks ta ärplema ametiühingu demokraatia küsimuses. Mõnda aega kuulati kahe erudiidi sõnalahingut huviga, sest nad ekskurseerisid siuh-säuht kord vanal Inglismaal, kord Rootsis, kord Belgias, kord Itaalias.

Unt oli esimene, kes kaotas kannatuse ning tõi vaidlejad Austria pealinnast Kütteõlisse tagasi:

«Kuradi Kütteõli ühingumehed on ka omaette tegelased,» pilgutas ta muhelevale Olderile silma. «Peksavad küna lõhki ja siis ei tana seda tunnistada. Aga mina ütlen, et rahvas on kõige tähtsam. Rahvas on jõud. Mis me omavahel vaidleme. Lähme rahva ette.»

«Mida see annaks?» küsis Paukson ja kuivatas taskurätiga kaela. «Praeguses olukorras koosoleku kokkukutsumise vaeva küll ei soovita näha.»

«Näeme. Homme hakkame allkirju koguma, saame loa ja teeme püha-päeval ära.»

Homme? Püha-päeval? Toomas tundis, et sõbra ettepanek võtaks talt igasuguse lootuse Elgiga kuhugi kaduda. Koosoleku taotlemiseks tuli temal koostada põhjendav kiri. Sellele tuli hankida allkirjad — kümme protsenti töölistest, oma sadakond allkirja. Eks neidki tuli kogumas käia, seletada, veenda, sest kuigi koosoleku vastu vaevalt keegi oli, kuid allkirjadega on eestlane pagana kitsi. Ta tahab teada, miks just tema peab alla kirjutama, ja kui see asi talle ära seletatakse, sügab ta tihti kukalt ning leiab, et pole siiski seda austust väärt. Pauksonil on ilmselt õigus. Praegu on kas hilja või vara üldkogu jaoks. Mida seal siis enam või veel arutada? Vollil endalgi polnud asjast õiget aimu, sest muidu ta ei oleks vaadanud abiotsivalt sekretärile.

«Esinduse küsimust rahva üldkogu niikuinii ei lahenda,» katsus Paukson vaidlust lõpetada.

Järsku oli Toomas kui vedrust tõugatud püsti.

«Lahendab küll.»

«Mismoodi?» Läbinägelikule lukksepele valmistas niisugune enese-kindlus üllatuse. «Nõukogu on oma seisukoha ju võtnud.»

«Koosolekul, suure rahvahulga ees teatakse kõigi töölisnõukogu liikmete nimed, kes ei taha minna läbirääkimistel töölisi esindama...»

Kõik jäid vaikseks. Repsoni kollakas hobusenägu tõmbus pikkamisi punaseks.

«Mida see peaks teie meelest andma?» küsis Paukson, kuigi ta nüüd juba väga hästi taipas, kuhu see noor kavalpea sihtis.

«Nimede nimetamine oleks neile naha... neile meestele garantiiks.»

«Garantiiks? Ma ei saa ikka veel jagu.»

«Asi on lihtne. Kui need nimed on protokollis, siis võivad nad ometi kartmata direktori ette minna, sest neid kohustab tööliste üldkogu. Nad on sunnitud, saate aru. Esindus on aga siis nõuetekohane. Unt ja Muda räägivad.»

Tuba täitus järsku järelemõtlikust pominast. Meestele paistis värk nigelana. Toomas pahvatas siis täie häälega:

«Tegelikult on see garantiiks streigi korral, mida need kõrvalehiilijad kõige rohkem kardavad.» Ning siis juba täielikus vaikuses: «Kui peaks minema streigini, siis võivad nad pärast seda kindlad olla — neid ei valita streigikomiteesse.»

Ruumist käis läbi kerge ohe. Paukson vangutas oma suurt hõredajuukselist pead.

«Me peame kõvasti mõtlema, enne kui streigist räägime.»

«Aga kuidas muidu. Mõelge, kuidas meid toetada, kui siin lahinguks läheb.»

«Minu viimane jutuaajamine sotsiaalministriga näitas õige selgesti sedasi, et streik oleks juba ette kaotatud. Pole ju enam endised ajad. Valitsus andis meile vahekohtunikud ja nüüd võtab valitsus ka õiguse vahele segada, kui hakkame omavolitsema.»

«Mida kuradit need vahekohtunikud head on teinud,» ajas Muda kaela õieli. «Lehma kauplevad, voh mis.»

«Komisjon soovib seaduslikku esindust.»

«Ja selle ta saab,» oli Toomas veendunud. «Formaalne nõue, formaalne täitmine. Nõukogu arvestab tööliste survet ja läheb. Unt räägib, viib punktid läbi, või...»

«Miks Unt ja mitte nõukogu esimees?» tahtis Paukson teada.

Küsija selja taga istuv mees hakkas oma vägeva nina ees kiiresti käega vehkima.

«Repson on üldiselt tuntud kui vähese jutuga. Seal aga tuleb kõvasti rääkida, põhjendada. Nõukogu volitab oma liikme, kes sellega Repsonist kümme korda paremini toime tuleb.»

Paukson tõusis püsti. Öhtuse rongini oli veel aega küll. Vana töölis-tegelase näost ei saanud midagi välja lugeda, aga küllap ta kannatus oli katkenud, kui nii vara minema asutas. Eks tal tuli ka oma truud Repsonit omaette õpetada. See saatis ta jaama.

Mehed seisid lõbusas ärevuses Tooma ümber, kes jalga ratta raamile toetades nikkellõksu püksimanseti külge kinnitas. Ka Volli ei rutanud, kuigi tunni pärast pidid nad alla minema. Kõigile näis, et Pauksoni lüüasaamine ennustab kaevurite võitu, et asjad arenevad soovitud sihis. Ja igauks leidis aina uusi kinnitusi, miks vastane alla peab andma.

Öhtu oli mahe. Loojanguvalgus andis asulale oma võlu. Kauguses helkisid majade aknad. Noored paplid maantee ääres sirutasid päid ja

nende lehed näisid läbipaistvatena. Vabriku poolt kostis tumedat müra. Palliplatsil huilgasid poisid kui pöörased. Kääbusvedur rühkis vapralt täislastis vagonettidega üles, varsti pidi ta siit naftasuitsu levitades mööduma.

Mehed hakkasid minema.

Toomas kihutas, nii et tuul kõrvus vihisemas. Imelik, et söögiisu enam polnudki. Kas siis ühingu asjade edukas ajamine vatsa täidab?

Eh, pärgel, elu tasub elamist!

Majadevahelisel asfalteeritud jupil oleksid kaks plikat peaaegu ette jäänud. Päris nõpsis tüdrukud. Kes see mustalakaline siin võis olla? Vahib alati, kui vastu juhtub, nagu jumalapoja otsa. Kasvavad kui noored paplikesed ja tahavad ka tähelepanu. Ära sa ütle midagi.

Eh, pärgel, elu on ilus asi!

Naabrite uks pikka koridori seisis pärani ja sealt imbus rasvas praetava sibula magusat lõhna.

«Süüa!» hüüdis kadunud poeg juba lävelt ja hakkas ise lõbusas tuhinas köögikapi tagant tolmuseid tööriideid välja kiskuma.

Vana Roos tagus akna all laua juures kamassile pooltalda alla ega teinud saabujast väljagi. Väljategemise võttis enda hooleks murelik, väsinud ja ikka kõigi eest hoolitsev ema.

Eh, elu maitseb nagu sahviline pannkook!

10

Kell on pool kaheksa. Kardinate vahelt paiskub hele kiir mäeosa-konna juhataja pikkadele karvastele jalgadele, mis sooja tõttu lina alt väljas. Tuba on segi nagu ikka. Monika hilbud vedelevad alles toolidel ja peegilaual. Aga täna on Leon Sosnovski ärrganud erksas tujus. Talle ei käi närvidele naise hääl, mis kostab läbi tubade nagu kelluke. Monikal on kombeks majapidajaga rääkides tooni kergitada ja mingit ime-likku aktsenti juurde teha, kuigi kõik hästi teavad, et eesti keel on ainuke, mida ta puhtalt häälendada suudab.

Lapsed magavad. Varsti tuleb Monika oma meest äratama ja leiab suureks imestuseks selle üleval olevat. Talle võiks isegi naeratuse või midagi sellesarnast kinkida, ja kui ta oma paksude huultega musitama tükkib, siis peaks tast kinni krahmama ja üheks korraks voodisse tõmbama, kuigi ta, sinder, on jälle ära õnnistatud ja mees ei pruugi oma kohustuste täitmisega niisugusel puhul vaeva näha.

Sosnovski tänane ärkamine on igatahes üllatuseks talle endalegi, sest magamine ja võõrad naised moodustavad juba ammust ajast selle suurepalgalise ametimehe ainukese elumõtte. Ei saa seda asendada rutiini ummistunud töö, ei lobisev hani oma kahe ärahellitatud võsuga, keda isa ei oskavat komblusele kasvatada. Neljakümne piiri ületanud mehele pakub elu kuradima vähe lõbusid.

Ärkamine esimestel nädalatel pärast puhkust on olnud ikka üks hiibihädadest. Juba neljandat suve peavad nad mugavat suvilat Narva-Jõesuus, kus aeg veereb bridžimängus ja magamises, vahel harva sekka mõni napsiõhtu, millele järgneb magamine sügava lõunani. Isegi odalis-kid ses rahulinnas võivad temast häirimatult kuuluda teistele haaremi-pidajatele või ka mitte kellelegi, sest Sosnovski on liiga loid, et Monika valvsa pilgu all jahti pidada. Kui kiirelt võib neis tingimustes omandada vedelemiskunsti ja kui raske on sellest jälle lahti saada. Isegi Liliani

nädalane läbilend ei suutnud puhketardumusse tõmbunud ametnikus üles virgutada omaaegse Odessa junkrukooli kõpsakust, kuigi Lilian oma kahekümne kaheksa aasta juures näeb välja veel baleriinina ning otse sunnib küsima, kuidas samast pesast neli aastat varem väljatulnud Monika nii vastumeelseks haneks jõudis vajuda.

Mis asi siis täna loiduse peletab? Eelolev sõit Tallinna mitte iialgi, sest Monika tuleb ju kaasa juubelikingituse asjus. Tallinn on naisega koos liikumiseks niisama ebamugav, nagu ta on mugav üksinda tehtud trettide puhul.

Vana annab mõista, et ei taha mingit juubelit pidada. Muidugi mõtte-tus kogu see krempel, aga kuhu ta hing pääseb, kui kuuskümmend ronib kukile ja seljataga tervelt viisteist aastat Eesti mäetööstuse ajalugu.

Jaa! Siin ongi kogu tuum! Direktorile tahavad töölised juubeliks ühe rasvase streigi kinkida ja vana nägu on pilvisem pilvisest. Vana pais-tab kõvasti kartvat. Äiapapa on närvöös. Kokku leppida ta ei või ega tahagi, need matsid aga oskasid oma punktidega vehkima hakata just nüüd, kus tellimine tellimise peale sajab. Keeruline värk diplomeeritud inseneridele, sest kust muidu nüüd järsku see eriline aupaklikkus endise ohvitseri vastu. Noh, pole häda, Leon Sosnovski näitab nüüd teile kõi-gile, et ta mitte tasuta ei näri oma peremeeste leiba, et ta ei ela mitte oma äiapapa armust ja Takjali oskusest, nagu õelad keeled jahvatavad. Takjal! See pehme roosa poiss võib ju mäeasjandust tunda, aga kui läheb löömaks, siis on ta esimesena peadpidi põõsas. Tema ju leiab, et väikeste järeleandmistega saab asja päästa. Loll. Tahab anda kuradile sõrme, et see siis terve käe kahmaks. Kah poliitik! Ei, nüüd tehakse teile selgeks, et kaevanduse juhtimiseks on diplomitest tähtsam mehe raudne närv ja komandöri võim.

Leon Sosnovski salaviha insenerist inimeste vastu saab hästi mõiste-tavaks, kui otse välja rääkida, et temal, kaevanduse mäeosakonna juha-tajal, pole diplomit, pole seljataga ühtki klassi tehnilist kooli. Poisike-sena Peterburi tänavatel nähtud sõjaväemundrite kirevus jäi talle vi-salt pähe, võttis seal otse fiksidee kuju ning püsis kindlalt edasi ka Odessas, kuhu koliti pärast seda, kui isa, Pavel Sosnovski, päranduse kättesaamise järel sinna tollikontrolöri tulusa koha ostis. Ja kui Peter-buri voorimehe tütar Mai, Leonisse hirmsasti kiindunud ema, ehtsa eesti jonniga ja sõjakartusega sellele vastu seisis, võitis siiski isapoolne poola nõrkus mundrilise hiilguse vastu ja poisist sai Odessa junkrukooli tähelepanuväärsemaid kannakõpsutajaid. Sealt läks ta otse sõtta, sõja-vangi ja lõpuks valgete kindralite juurde.

Aga kuidas siis aktsiaseltsi juhatus peaaegu kümne aasta vältel pole märganud, et nende kõige tähtsama osakonna plaanidele-aruannetele kirjutab alla keegi L. Sosnovski, samal ajal kui teistest osakondadest saabuvad kõik dokumendid korra kohaselt ikka «dipl. inseneri» allkir-jaga? Sest allkiri peab vastutama ja vastutus peab olema ükskõik mil-lise kõrgema tehnikaõppeasutuse poolt käendatud. Niisugust korda pole inimesed löbu pärast välja mõelnud. Sest mängus on rahad ja, noh, ka inimeste elud.

Selguse saamiseks võib vaadata ükskõik millist Kütteõli mäeosakonna dokumenti, mis saadetud kõrgemale poole või välismaistele firmadele. Nende all ilutseb alati dipl. inseneri H. Bachmanni keerukate viguritega allkiri.

Mis kummaline huvi pidi kaevanduse kohapealsele direktoril olema Sosnovski vastu, et ta teda niiviisi oma kõrge kohaga ja spetsialisti hari-

dusega käendas? See oli ju kuritegu — pidada vastutusvõimetut meest ametis, mis ilmtingimata eeldas ainult vastava ettevalmistusega inimest.

Kuritegu ei saa toime panna, ilma et talle ei eelneks või ei kaasneks uut või uusi kuritegusid. Sosnovski oskas ühel oma elu kõige rängemal teelõigul toime panna kuriteo, mis ühegi paragrahvi alla ei käinud. Enne seda oli teedeinsener Bachmann hakkama saanud ka ühe kuriteoga, mis samuti kohtuorganites huvi ei äratanud. Need näiliselt lahus toimunud sündmused oma mõjusfäärides ühinedes lõikusid teravasti teineteisest läbi ning tekkiski seisukord, mille vastu õigusamet võinuks juba huvi tunda, kui Herman Bachmanni positsioon kaevanduses poleks nii kõrge ja kindel.

SEE OLI ühel külmal paastukuu hommikul, kui eluga tupikusse jooksnud Leon Sosnovski Voose valda jõudis, sinna, mis oli üks väheseid kohti sõjas laastatud maal, kuhu töömehi sooviti. Otse jaama juures viimasel haruteel seisis suitseva plekk-korstnaga kaubavagun, mille juures hommikuses hämus trampis jalgu trobikond kaltsakaid. Niisugune nägi tol korral välja Voose, praeguse Kütteõli kaevanduse kontor, kus võeti töölisi põlevkivikarjääridesse, raudteede ja hoonete ehitustele.

Judenitši korpuse lagunemise ja laialisaatmise eel oskas staabikapten Sosnovski inglise ja prantsuse varustuse najal ennast suhteliselt heas korras pidada, nii et ta ka ilma tunnusteta välimusele ohvitseriks jäi. Meestemaias Narva Naine aitas tal säilitada isegi rihmu ja peent prantsuse kaarditaskut, mille nüüd pisut pungi ajasid Voose luureretkele kaasapandud lambasuitsusink ja leivakannikas.

Oma kindrali eeskujul Prantsusmaale jõuda oli siis ikka veel Sosnovski lähimaks eluplaaniks, kuna ta oma ema kunagisel kodumaal tuttavale keelele vaatamata nägi ainult võõrast meelt ja närust olemist. Paljas perspektiiv siiajäämisest andis Judenitši viimasest katastroofist vaevu eluga pääsenud ohvitserile võika mõtte endalt elu võtta.

Ei, ei! Prantsusmaale, maksku mis maksab! See siht seisis tal silme ees isegi hetkedel, kui ta Elinor Gustavovna kõrval soojas lesevoodis õppis naljaviluks eestikeelseid kõlvatusi, mida ta ei tundnud ja mille puhtast hääldamisest kerekas pansionipidaja lõbusal kombel näis huvituvat. Kahju, et see kahtlase asutuse elurõõmus pidaja samasugust huvi ei tundnud oma sihvaka armualuse prantsuse plaanide vastu, ning nii pidi mees lootma ainult enda leidlikkusele.

Sünge röske hommik. Pea kalevist ohvitserimütsi sees tuikas aeg-ajalt, meenutades lahkumisõhtul kuritarvitatud puskarit. Ja nüüd veel need kaltsakad, jalgu kopsiv rahvarämps, keda ei tasunud mitte vaadatagi, rääkimata laskumisest nende tasemele. Jaama ooteruumis tundus veelgi külmem kui õues, aga see oli siiski ooteruum, kus üldsusega segunemist kartmata võis jalgu sirutada ja elu üle järele mõelda.

Kui Sosnovski tüki aja pärast uuesti vaatama läks, oli küll rahvasumm kadunud, aga näpitsprill paberivirna taga ei teadnud isegi seda öelda, millal äsja väljaläinud ülemus uuesti kontoris tuled. Jube tühjustunne hinges, mõotis endine ohvitser jaama ooteruumi kivipõrandat, luges sõiduplaani ja pagasitariifide tabelit, läks perroonile, öiendas roputi reostatud meeste poolel oma asjad ning tundis, et sõidab enne lõunase rongiga Elinori urkasse tagasi.

Ümbrus ei meeldinud talle põrmugi. Paksudes vammustes naised puhastasid kitsarööpmelisi veoteid, mis tulid kusagilt ja kadusid kuhugi. Üle lagedate väljade viisid lumme-tambitud jalgrajad metsaveerel lõsu-

tavate talumajadeni. Luitunud laudvooderdisega ja näotu torniga pritsimaja kasutati vist ka mingi armetu seltsielu-keskusena, sest selle ukstel valendas lai peokuulutus. Sosnovski jalutas mööda rööplikku krõbisevat maanteed nelja suure puuni, kust avanes vaade naaberkülale. Tagasi tulles võitles ta juba päris tõsiselt kiusatusega astuda sisse pikka tallitaolisse hoonesse, mille nukapealse ukse kohale kinnitatud puutahvlilt võis lugeda, et tegemist on Voose kooperatiivkauplusega. Kuid korvidega eided seal ees oma välimusega oleksid otsekui hoiatunud, et ilma tungiva vajaduseta mitte ühtki marka välja anda praegu ei tohi. Kindlustamata inimese lakkamatu tunne, tema vari.

Sosnovskit häiris päris tõsiselt kogu ümbrus, eluhoonete troostitus. Sest teisel pool raudteed paistsid ainult pikad puust barakid. Kogu nähtava ümbruse kõige kohasem eluhoone näis olevat jaamaülemal, kes oma punapõhjalise mütsiga sealt söönuna ja rahulolevana väljus.

Järsku tundis üksik ringiluusija põletavat tuska hinges. Küllap elas see paksupõsine vana siin tillukeses vahejaamas kogu sõja ja revolutsiooni rahulikult üle. Võib-olla olid vahepeal mõned sekeldused, mõned väikesed ehmatused, aga ikkagi oli ta oma tuttavalt tööl, elas oma perekonna keskel, luges soojas toas ajalehti, sel ajal kui teine mees elu kaalule pannes oma rahva, oma vanematekodu, oma kalli Nataša eest sõdis ning lõpuks siia kolkasse sattus, kõigist hüljatud ja perspektiivitu.

Ja siis tuli uudishimu. Kus pidi pesitsema rajatava kaevanduse peenem rahvas? Kas või seesama pisut kulunud, aga väga hinnalises piiberkraelises kasukas ja samast nahast papaahas võimukas härrasmees, kes ilmus perroonile mõni minut enne kiirrongi tulekut. Niisuguseid soliidseid kasukaid telliti Peterburis vist Filmonovitši juurest. Vaevalt niisugune silmatorkav figuur siinses ümbruses pesitseda võis.

Nagu hüään saagivaritsusel tundus endale noor läbipõlenud ohvitser. Ja ometi tõmbas teda endise elu kehastus iga tiiruga ikka lähemale ja lähemale. Läbisõitvale kiirrongile Piiber ei kavatsenudki ronida, vaid vaatas teraselt mahatulijaid, enamasti kehvas varustuses töötajaid, mõni tugev maavillane vammus hulgas. Niisugusel taustal torkasid kriiskava värvilaiguna silma teise klassi vagunist väljuvad daamid. Karusnahkne kotikmütsis ja muustrilistes viltsaabastes kõrget kasvu matroon oma viie-kuueteistkümneaastase kirsipunase tütrega, kes nii siiras nooruserõõmus juba vagunitrepil oskas hüüatada: «Papa!» Piiber ruttas nendele paksu mehe kohta üllatavalt kerge vetruva sammuga vastu, haaras naiselt kohvri, pani selle perroonile ja kaisutas mõlemaid nagu karu. Punane papatütar näis oma rõõmus lausa sülle tükkiivat. Vedur huilgas ja pahvis minema. Naise saksakeelsest kuulipildujatärinast sai selgeks kõik. Piiber oligi siin kohapeal rajatava kaevanduse kõrgeim võim.

Sosnovski oli liiga kaua oodanud, et viisakusreegleist kinni pidada. Sellega ta alustaski, kui oli kõpsakalt grupi juurde astunud ja ennast auastet-pidi esitlenud. Piibri muhelev nägu tõmbus ühegi üleminekuta tühimustuska. Tema ei võtnud siin inimesi palgatööle. Pöördugu saabujad insener Esseni poole, kes peab olema, vooh, selles kaubavagunis oma ajutises kontoris. Ja kuigi, vooh, selle vaguni ette oli jõudnud koguneda uus tropp kaltsakaid, tuli lagunened armee ohvitseril kiire «dankega» nõuannet kuulda võtta ja minema sammuda, sest mõlemad naisolendid näisid teda huviga silmitsevat, vanem soosiva pilkega, unustades seejuures oma kanavarbadki ebasoovitavasse kissitusse, noorem aga seevastu põnevusega, milles ei puudunud üks teatud säde. Ei olnud Sos-

novskil mingit isu ennast sekeldamisega alandada ja eriti seda tütarlapselikku sädet kustutada käitumisreeglite püsivama rikkumise teel. Ta oli selleks liiga hea naistetundja.

Järgmisel hetkel seisis ta ülekoetud vagunis kõigest ettetrüginuna pika kondise hurdanäolise mehe ees, esitles ennast jälle oma pisut kohmakas saksa keeles ning avaldas soovi mingile ametikohale asumiseks.

Essen: Jah, aga miks te ei võta järjekorda, te ometi näete, et mul on inimene ees. Ja mis ametikohta te arvate siit leidvat? Vajalikud ametnikud on olemas, üleliigseid ei tarvitata. Soovite karjääri tööle minna, siis asuge järjekorda, töölisi me praegu võtame.

Sosnovski: Mina... ma olen sõjakooli lõpetanud ohvitser, sõjas auga staabikapteni kraadini teeninud.

Essen: Siin ei loe auastmed midagi. Minge Kukrusele, kui soovite, seal on üks teie polkovnik, kes kuulu järgi ei saavat kümniku ülesanneteski hakkama. Ehk õnnestub teil ta välja vahetada.

Alandatu oleks kõigepealt sauna tormanud, jahedasse vette sumanud, niivõrd leemendas nahk ja kleepus särk ihu külge.

Veel samal õhtul jõudis üdini külmunud, väsimusest kokkuvarisev Sosnovski juhatuste põhjal Kukrusele, kus ühes pikas madalas endises mõisa moonakatemajas laudvaheseinaga eraldatud magamisvahes määrar parajasti tõkatiga oma saapaid alampolkovnik Rahhontov. Too ei teinud üllatunud või kohmetunud nägugi, vaid püüdis saatusekaaslastele kohe alguses tõendada, et hic Rhodus, hic salta.

Rhodoseks võis kohta küll nimetada, kuid oma hüppeosavust polnud Sosnovskil siin kellelegi näidata. Tuli võtta pihku kirka ja labidas. Tuli esialgu laenata vanu kaltsusid, sest munder, munder! Mida pidi tegema? Elu võtta? — ei jätkunud mehisust. Röövida, varastada? — kõik nad nabiti kinni. Jäi üle ainult töö, see, mida pakuti ja mille eest üksik inimene hinge sees võis hoida. Kes rabas, sai rohkemgi. Tükitöö. Kõik on harjumuse asi. Karjääris töötamine oli ju ka omamoodi karjäär ning teated väljarännanute saatustest kustutasid vähehaaval unistused Prantsusmaast. Kõik ei mahu marjamaale.

Kolm aastat hiljem ühel palaval suvisel pühapäeval tuli pööre. See oli lõbusõitjaist tulvil jõeaurikul, mis ähkides Narva-Jõesuu poole ujus. Sosnovski terane silm ei saanud eksida. Ta tundis seda valges kleidis, panamakübaras neiut ning kunagisest sädemest Voose jaama perroonil tõusis leek. «Ma tundsin teid ära, preili Bachmann,» ütles Sosnovski laitmatus prantsuse keeles, ning sai saksakeelse vastuse, et ka teda tunti. Hiljem rannaliival vesteldi ja naljatati juba eesti keeles. Tüdruk polnud ilus — liiga pruntis põsed, pooriline nahk ja paksud käed. Aga ta oli noor, ta hing oli täis ägedat põlemist ja ta oli areneva Kütteõli kaevanduse direktori tütar. Ja neil oli põnev ennast varjata tüdruku ema eest, tema plikaõhtu ilusa õe eest.

Nad hakkasid edaspidigi salaja kohtuma.

Mõnikord õnnestus see päris hästi, sest ta vanemad olid parajasti kinni oma vanima võsuga, studiosus Artur Bachmanniga, kes oli võtnud nõuks majja tuua tühise tüdrukuplika, habemeajaja. Tiisikushaige noormehe jaoks polnud mingit habemeajajat, vaid oli preili Nelly, võrratu ruuge olend, tema sädelev Rubiin. Kogu elu pöördus lähenevas õnnetuses pahupidi. Selles tormis pidi leiduma mees, kes kindlakäeliselt roolipinni haaraks. Herman Bachmann tahtis olla see mees.

Ühel vihmasel augustikuu varahommikul äratas revolvriripauk puhkajad. Tormati vaatama ka naabersuvilatest. Artur suri meelemärkusele tule-

mata haiglas. Aga ta oli jätnud veranda lauale kirja, kohutava süüdistuse.

Kui Monika pool aastat hiljem lubas endalt elu võtta, siis ütles väsinud ja üleni longuvajunud isa: «Abiellu, abiellu aga pealegi, laps.» Hiljem lisas meeleheitliku varjatud raevupurskega: «Me võtame vastu selle Sosnovski, aga ära sina hiljem kahetsemisega oma papat ja mammat väsita.»

Vastuvõtmine käis laia joonega. Pjotr Maikovi surm stollis äravoolukraavis oli küllaldaseks põhjuseks, et vallandada insener Kikajon. Nii otsustav samm istus töölistele ja rahustas pisut ka murtud leske. Kikajoni korter, lõunapoolne osa väikesest kenast villast ametnike elamurajoonis, läks uuele mäeosakonna juhatajale Leon Sosnovskile. Pulma-kingituseks vanematelt tuli uhiuus mööbel KÕIGISSE TUBADESSE.

Leon Sosnovski teadis, et ükski neist akadeemilistest polnud teda ikka veel täielikult vastu võtnud, endi hulka ära sulatanud. Ainult juhm ei oleks osanud märgata peeni varjundeid, millega teda osati mängu reeglirikkujaks pidada. Bachmann ise, Essen, Kruise — kõik nad, ja eriti Essen, see hurdanägu!

Nüüd nad on paanikas. Nüüd on vähevõitu paljast paberisonkimisest, nüüd vajatakse sõjamehi lahingut vastu võtma.

Aujärjele tõusmine meelitaks iga meest. Mis siis veel rääkida sellest, keda ihne õnn oli aidanud küll järjele, kuid mitte aujärjele.

(Järgneb)

Tsüklist „Töö tuli mu juurde“

1

Töö tuli mu juurde ja luges
mu laulu, mis äsja sai valmis.
Hea, et selles just temast
ma hõiskasin mitu salmi.

Ta luges ja piinatult palus:
«Sa pane need pasunad ära!
Ma kardan kui surmahaigust
su sõnade õõnsat kära.

Ei kõmavat kiitustekella
eal päriselt siirana lööda
ja südamest helleongi sõna
läeb valjusti karjudes mööda.»

Ta istus mu lihtsasse lauda
ja lõhnama hakkas mu leib.
Siis vaikselt ja mõtlikult laulma
Töö hakkas ja hea oli meil.

2

... Ootan ma hommikul läve ees,
saadan sind päeval kui sõber.
Õhtul saan viljaks su salvedes,
rahuks su unede üle.

Kohisen nõudlikult-tumedalt
ürgroheva puuna su aias.
Õied kui kõikjal on pudenend,
ma tuiskudes igihaljas.

Vahel sul udud varjavad tee —
käid, varingud iseendas;
sillaks saan üle su valude,
kannan ulguveelt randa.

Olen nõlvakuks õõtsuvas soos,
tuuline, kadakakare.
Olen peegliks, kus näha sa võid
enese nägu ja nime.

Konveieril
 tehases
 ühtlaselt
 voolab
IGAL MEETRIL DETAIL
 ühine
 raputus
 randmeis
 sarnane
IGAL MEETRIL DETAIL
 sirutus
 sõrmis
 ühtmoodi
 pöörduvad
IGAL MEETRIL DETAIL
 heledad
 tumedad pead
 talvel
 ja suvel
IGAL MEETRIL DETAIL
 aastaid
 ja aastakümneid
 libiseb
 mööda
IGAL MEETRIL DETAIL
 killuke
 elu ja
 noorust
 südamest
 üle
IGAL MEETRIL DETAIL
 sõidavad
 tardunud
 tunnid
 masina
 rütmi
IGAL MEETR . . .

* *
*

Kas puu on süüdi,
 et ta üha ei õitse?

Kas manada teed,
 kui ta on kasvanud rohtu?

Kas mere sinises
 ühtegi teenet on veel?

**Või pilvede teha,
et koduks on antud taevas?**

Mõistmine süles, seisan kesk tavalist maad.

**Valgus ja varjud üle vete ja mulla.
Varjud ja valgus üle selginend silme.**

Kuidas elab Eestimaa

Intervjuu Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe Valter Klausoniga

ellel Oktoobri juubeliaastal astub Nõukogude Eesti oma 28. aastasse. Millised on Teie arvates kõige silmapaistvamad tulemused, mis eesti rahvas on nende aastate jooksul saavutanud?

Sel teemal on juba palju räägitud ja kirjutatud. Mõistagi on kõige tähtsam see, et 27 aastat tagasi, pärast nõukogude korra taaskehtestamist Eestis avanes võimalus ellu viia sügavaid revolutsioonilisi ümberkujundusi.

Uus, nõukogude riigiaparaat ja uus ühiskondlik-poliitiline kord, uued ühiskondlikud ja majandussuhted on muutnud Eesti arenenu töööstusriigiks. Tööstuses luuakse 69 protsenti ühiskondlikust koguproduktist, sinna on koondatud suurem osa põhifonde ja rahvamajanduses töötavaid inimesi. Käesoleval aastal ületab vabariigi tööstustoodang enam kui kahekümnekordselt 1940. aasta taseme.

Ka põllumajandus on nõukogude võimu aastatel täielikult ümber kujundatud. Põllumajanduses töötab praegu küll kolm korda vähem inimesi kui enne sõda, toodangut antakse aga märksa rohkem.

Kasvanud on teistegi rahvamajandusharude tootmisvõimsus. Näiteks oli vabariigi ehitusorganisatsioonidel 1966. aastal selliseid võimsusi, mis lubasid teha ehitustöid 170 miljoni rubla ulatuses aastas (1950. aastal tehti neid 27 miljoni rubla eest).

Ka need fondid, mis moodustavad mittetootva sfääri — hariduse, teaduse, tervishoiu, elamu- ja kommunaalmajanduse materiaalse aluse, kasvasid ainuüksi seitseaastakul 1,6-kordseks.

Õigus tööle on kindlustatud mitte sõnades, vaid tegelikult. Juba 1965. aastal töötas Nõukogude Eesti rahvamajanduses, kaasa arvatud töövõimelises eas õpilased, 94 protsenti töövõimelisest elanikkonnast.

Ent kõige tähtsam tulemus on ikkagi see, et suurend ümberkujundused materiaalse tootmise ja ühiskondlike suhete valdkonnas on võimaldanud otsustavalt parandada inimeste elujärge ja tõsta rahva kultuuritaset.

Inimeste heaolu kiire tõus ja kindlustumine, mis nõukogude võimu aastad on meile taganud, on peaaesanne, mille lahendamisel teevad pingutusi maailma progressiivsed inimesed ja eelkõige kommunistid. Rahva heaolu on koondmõiste, mille moodustavad väga paljud komponendid — kõik, mis on seotud töö- ja elutingimustega, isikliku tarbimise taseme ja struktuuriga, korterioludega, koolikorralduse ja arstiabiga, kehakultuuri ja turismiga, teatri ning muude kunstialadega vaba aja veetmiseks. Peatun ainult mõnedel rahva heaolu olulisematel momentidel.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel oli vaja ravida sõjahaavu. Aga juba viiekümnendail-kuuekümnendail aastatel võis tähele panna peaaegu kõigi elanikkonnakihtide sissetulekute suurenemist. Ainuüksi 1959.—1966. aastal kasvasid Nõukogude Eesti elanikkonna rahalised sissetulekud 74 protsenti. Neil aastatel viidi läbi töötasu reguleerimine. Kasvas palk. Kasvasid ka sissetulekud ühiskondlikest fondidest. Riiklike pensionide väljamaksed suurenesid aastail 1959—1966 57 milj. rubla, õppijate stipendiumid 1,1 milj. rubla võrra. Kokku kulutati meie riigieelarvest sotsiaal-kultuuriliseks otstarbeks 1966. aastal 212 miljonit rubla 105,8 miljoni vastu 1958. aastal ja 54 miljoni vastu 1950. aastal. Mis aga eriti tähtis: märgatavalt lähenes teineteisele linna- ja külaelanike sissetulekute tase.

Kui kasvavad sissetulekud, suureneb ka tarbimine. Seda kinnitavad andmed kaubakäibe kohta, mis kasvas aastail 1959—1966 ühe elaniku kohta 54 protsenti.

Sissetulekute kasv võimaldas rohkem kulutada kultuurilisteks vajadusteks. Olemasolevatel andmetel tõusid viimase 10 a. jooksul töölisperekondades väljaminekud materiaaleteks vajadusteks 48 protsenti, kolhoosiperedes 63 protsenti; kulutused kultuurihüvedeks aga kasvasid samal ajal vastavalt 1,7- ja 3,4-kordseks!

Käsitlesin inimeste elutingimusi iseloomustavaid näiteid ja võrdlesin neid minevikuga sellepärast, et meie sündmusterikkas elus märgatakse sageli küll uute tehaste korstnaid, mitte aga tõusu inimeste elatustases. Psühholoogiliselt on see mõistetav. Meie nõuded kasvavad pidevalt ja harva mõeldakse neile vajadustele, mis on juba rahuldatud; tähelepanu keskendub sellele, mis on veel teostamata. Ja seda polegi nii vähe. Tehtud on palju, ent teha jääb samuti palju, selleks et muuta nõukogude inimese elu senisest veel sisukamaks ja jõukamaks. Rahva heaolu tõstmine on alanud viisaastakul (1966.—1970. a.) üks põhiülesandeid.

Kava kohaselt suurenevad elanikkonna sissetulekud viisaastakul ümmarguselt 30 protsenti, ning seda eeskätt tööliste, teenistujate ja kolhoosnikute töötasu tõstmise arvel. Ent elanikkonna sissetulekute kasv tuleb katta materiaalsete väärtustega. Selleks arendatakse kiirendatud tempoga neid tööstusharusid, mis toodavad rahvatarbekaupu.

Viisaastakul 1966—1970 ehitatakse ligikaudu 3 miljonit ruutmeetrit elamispinna. See on ühe neljandiku võrra rohkem kui eelmisel viisaastakul. Kuid me peame endile ühtlasi aru andma, et elamuehituse suurest mahust hoolimata ei suudeta veel katta elamispinna puudujääki.

Suur töö seisab ees teenindusettevõtete arendamisel. 1970. aastal peab see kodanike elus vajalik tegevusala praegusest kaks korda suuremaks kasvama.

Eelkooliea lasteasutused mahutavad viisaastaku lõpul 65 000 last, seega poolteist korda rohkem kui 1965. aastal.

Ei saa unustada ka töötingimuste edasist paranemist. Möödunud seitseaastakul viidi ellu 41-tunniline töönael. Käesoleva aasta juunikuust alates on peaaegu kõigil töötajail viiepäevane töönael ja kaks puhkepäeva.

Mõistagi aitab rahva heaolu tõsta ka edasimineku hariduse, tervishoiu, sotsiaalkindlustuse ja kultuuri alal.

Milliseid spetsiifilisi jooni tõstaksite esile Nõukogude Eesti rahvamajanduses — missugused on meie majanduse arengu erijooned ning perspektiivid tulevikus?

Nõukogude Eesti ökonomika omapära on tingitud paljudest asjaoludest — maa geograafilisest asendist Balti mere kaldal, maavaradest, olemasolevast tööjõust ja selle kasutamisest, rahvamajanduse ajalooliselt kujunenud harudest ja tööstuse struktuurist, harjumustest ja kogemustest tootmises ning ka rahva traditsioonidest. Need tegurid on mõjutanud ja mõjutavad ka tulevikus Eesti majanduse arengu suunda, spetsiifikat ja struktuuri. Selle efektiivsus oleneb suurel määral majanduslikult põhjendatud tööjaotusest Nõukogude Liidu koosseisus, liiduvabariikide-vahelisest koostööst. See võimaldab meil arendada neid spetsialiseerimissuundi, mis on kõige ratsionaalsemad sotsialistliku tööjaotuse seisukohast. Seega sotsialistliku plaanimajanduse tingimustes ei ole tarvidust kõike seda, mida vajame, toota Eestis.

Näiteks pole otstarbekohane arendada meil raskemasinaehitust, mis nõuab suurte metallkoguste sissevedu NSV Liidu idaaladelt ja suure hulga valmistoodangu väljavedu taas kaugetele aladele, kuna koha-pealne vajadus sellise toodangu järele on suhteliselt väike. Seda enam et raskemasinaehituse-tehased peavad olema suured, vastasel korral läheb toodang kalliks.

Ka mõningate varem rajatud ettevõtete arendamist tuleb samadel kaalutlustel pidurdada. Selliseks näiteks on puuvilla ketramise ja kudumise vabrikud. Kreenholmi Manufaktuur loodi ajal, kui Venemaal töödeldi ainult sisseveetavat puuvilla, mis saabus siia mereteed. Kesk-Aasias sel ajal puuvilla peaaegu üldse ei kasvatatud. Nüüd on olukord muutunud. Puuvill, vajalik toormaterjal, asub Narvast kaugel. Eestis toodetakse ühe elaniku kohta üle 100 meetri puuvillast riidet ja pole mõtet seda kogust suurendada. Rohkem on vaja tähelepanu pühendada puuvillase riide kvaliteedile ja sortimendi laiendamisele.

Selliste kaalutluste kohaselt on välja töötatud ka viie aasta plaani projekt ja kavandatakse perspektiive.

Viisaastakul on ette nähtud tööstustoodangu kasv ligikaudu poolteisekordseks. Kiiremini arenevad need harud, mille baasiks on oma tooraine või mis kuuluvad üleliidulise tähtsusega spetsialiseeritud harude hulka, nagu elektrienergia tootmine ja põlevkivi- ning põlevkivikeemiatööstus, ehitusmaterjalide tööstus, kala-, piima- ja lihatööstus, ka vähe metalli vajav masina- ja aparaadiehitus. Neis tööstusharudes on ette nähtud tootmisvõimsuste edasine arendamine: Eesti elektri- jaama esimeste agregaatide käikulaskmine, uute kaevanduste ja lahtiste põlevkivikarjäärade rajamine, Maardu keemiakombinaadi ja Kiviõli põlevkivi-keemiakombinaadi laiendamine, Balti ehitusmaterjalide kombinaadi asutamine, uued ettevõtted liha- ja piimatööstuse arendamiseks. Ühtlasi arvestame nüüd tootmise planeerimisel rohkem ka põllumajanduse vajadusi. Ehitatakse lümmastikväetise- ja söödapärmitehased, tunduvalt laiendatakse drenaažitorude tootmist.

Sel viisaastakul väheneb rasketööstuse ja kergetööstuse kasvu vahe kergetööstuse kasuks.

Kaasaja tingimustes tõusevad esiplaanile kvaliteedi, sortimendi ja tootmise tehnilise taseme tõstmise küsimused, toodangu vastupidavus, vastavus moejoonele jne.

Kuidas Te hindate rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise uut süsteemi ja milliseid eeliseid see annab endisega võrreldes?

Pean ütleva, et seda küsimust ei esitata mulle esimest korda ja mitte ainult meie maal. Küllastasin käesoleval aastal Inglismaad ja Soomet ning kohtusin seal inimestega mitmesugustest ringkondadest. Huvi tundsid selle küsimuse vastu ka välisriikide esindajad, kes küllastasid Eestit. On arusaadav, et põhjused, mis erinevate maade erinevais ringkondades huvi äratasid planeerimise ning majandusliku stimuleerimise uue süsteemi suhtes, olid erinevad.

Meie sõbrad Suurbritannias ja Soomes kiidavad NLKP Keskkomitee septembripleenumi otsuse kasulikuks ning loodavad uue süsteemi rakendamisel meie majanduse tugevnemist ja nõukogude inimeste elujärje edasist parandamist. Vaenlased aga püüavad probleemi uues lahenduses leida varjukülgi ja kinnitust oma lootustele, et uus süsteem ei anna reaalselt efekti, vaid «argumente» sotsialistliku majanduspoliitika laimamiseks.

Ma ei taha laskuda teoreetilistesse põhjendustesse uue süsteemi otstarbekusest ja efektiivsusest; seda on tehtud mujal. Ütlen ainult, et ma selle üldiselt heaks kiidan ja usun, et uue süsteemi rakendamine aitab tunduvalt kaasa meie maa rahvamajanduse kindlustamisele, töötajate heolu tõstmisele ja nende kollektivismi ning kommunistliku teadlikkuse kasvutamisele. Esimeste ettevõtete tulemused, kes üle läksid uuele planeerimise ja majandusliku stimuleerimise süsteemile, õigustavad niisuguseid järeldusi.

1966. a. läksid Eestis uuele süsteemile üle 8 tööstusettevõtet ja 5 automajandit. Kokkuvõttes nende mullusest tööst võrrelduna ettevõtetega, kus töötati vanaviisi, näitasid üllatavalt suurt erinevust. Toodangu juurdekasvu tempo oli neis kaks korda suurem kui vabariigi ettevõtetes keskmiselt. 95 protsenti toodangu juurdekasvust saadi töövõiljakuse tõusu arvel, mis meie oludes tuleb lugeda kõige tähtsamaks saavutuseks.

Töötajate materiaalne hüvitus kasvas 1965. aastaga võrreldes rohkem kui kahekordseks, 1967. aasta I kvartalis aga tõusis tootmistööliste töötasu, võrreldes sama ajavahemikuga eelmisel aastal, 8 protsenti.

Tänavu mais töötas uue planeerimissüsteemi alusel juba 38 ettevõtet, mille erikaal moodustas 36 protsenti vabariigi kogutoodangust, töötajate arv aga 31 protsenti tööstuses töötajaist. Toodangut realiseerisid need ettevõtted tänavu viie kuuga 10,3 protsenti rohkem kui mullu, kasum kasvas 28,5 protsenti.

Käivad ettevalmistused tervete tööstusharude üleviimiseks uuele süsteemile. Metsa-, Tselluloosi-, Paberi ja Puidutööstuse Ministeeriumis viiakse koos kõigi ettevõtetega uuele süsteemile üle ka ministeerium kui majanduslik üksus.

Nagu iga muudatusega, käib ka uuele süsteemile üleminekuga kaasa rida raskusi. Ent pole kahtlust uue süsteemi eelistes nii kogu rahvamajanduse kui ka iga töötaja seisukohalt. Uus süsteem avab suuri reserve kogu sotsialistlikule tööstusele.

Töötada uut moodi — see tähendab alati uusi probleeme. Kui me neid aga ei lahenda, jäävad ära ka oodatud tulemused. Uutviisi töö nõuab uut tööstiili — tootmise täpsemat organiseerimist ja majanduslikku juhtimist, paremat varustamist jne. Oma tööstiili peavad muutma ka kõrgemal seisvad organid.

Üleminek viiepäevasele töönalalale on töötajaile suureks võiduks. Millised on Teie arvates töönalalale lühendamise majanduslikud tulemused?

Üleminek viiepäevasele töönalalale ei ole «huvimatki tundmatusse metsa». Meil on kogunenud rikkalik kogemuste salv, sest «Estoplast», «Ilmarine» ja mitmed teised ettevõtted töötavad kahe puhkepäevaga juba üle kolme aasta. Viiepäevase töönalalale eelistest töölistele on juba palju räägitud, seda pole mõtet korrata. Vastata tuleb aga neile, kes küsivad (ja neid pole sugugi vähe!), kas sellega seoses ei vähene toodang? Nüüd võime kogemuste põhjal vastata, et seda ei sünni. Ja see on arusaadav, sest töötundide arv nädalas jääb endiseks, küll aga vähendame ühe kuuendiku võrra nädalas mittetootlikku aega, mis kulub iga päev tööprotsessi ettevalmistamiseks ja lõpetamiseks. Rohkem aega jääb seadmete tehniliseks hooldamiseks ja remondiks.

1. veebruariks 1967 oli viiepäevasele töönalalale üle viidud üle poole töötajast (56,4%), ent töö vabariigi tööstuses jätkus stabiilselt. Juunikuus lõpetati põhiliselt üleminek viiepäevasele töönalalale, tööstustöölistel on nüüd nädalas 2 puhkepäeva.

Et töö jätkub stabiilselt ka uuel viisil, selgub järgnevaist arvudest kahe viimase aasta esimese nelja kuu kohta:

	1966. a.	1967. a.
Tööstustoodangu juurdekasv	109,3	109,1
Töövõljalikuse kasv	105,6	106,4
Toodangu juurdekasv töövõljalikuse tõusu arvel	63	74

Seda kinnitab veel ka teine näide. Selleks ajaks viidi suhteliselt suur osa töolistest viiepäevasele töönalalale üle toiduainete tööstuses (88%), metsa-, tselluloosi-, paberi- ja puidutööstuses (76%) ja ehitusmaterjalide tööstuses (69%). Kõik need ministeeriumid tervikuna täitsid plaannäitajad. Võrreldes eelmise aastaga vähenes veidi tööaja kadu, sealhulgas kogupäevased seisakud ja puudumised administratsiooni loal.

Teiste näitajate osas võib tähele panna erinevaid tendentse. Nii näiteks suurenes tööloalsuse arv Metsa-, Tselluloosi-, Paberi- ja Puidutööstuse Ministeeriumis, vähenes aga Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumis. Ületunnitööd suurenesid toiduainete tööstuses ja vähenesid ehitusmaterjalide tööstuses. Erinevust näitavad ka nelja kuu võrdlused üksikute ettevõtete vahel («Ilmarine», Tallinna Vineeri- ja Mõõblivabrik ning «Kalev»). Kogutoodangu plaan täideti kõigis kolmes ettevõttes. «Ilmarises» kasvas töövõljalikus 8,5% ja kogutoodangu juurdekasv saadi selle arvel, samasugune oli pilt ka Tallinna Vineeri- ja Mõõblivabrikus. Kondiitriivabrikus «Kalev» oli aga töövõljalikus madalam kui samal ajavahemikul möödunud aastal.

Tööaja kaod vähenesid eriti järsult «Ilmarises»: 100 tööliste kohta arvestatuna kaotati seal 1966. a. I kv. 29,8 inimtööpäeva, 1967. a. I kv. aga 5,7 inimtööpäeva, sest tööloalsusid vähenesid. Tööjõu voolavus vähenes «Ilmarises», suurenes aga Tallinna Vineeri- ja Mõõblivabrikus ning «Kalevis».

Nende nähtuste põhjusi uuritakse, nagu ka teisi probleeme, mis tekiavad elu-olu ja teenindussfääri ümberkorraldamisega, kuid pole kahtlust, et üleminek viiepäevasele töönalalale annab positiivseid tulemusi. Negatiivsed nähtused aga sõltuvad põhiliselt kohalikest vigadest ning kogenematusesest ja on kõrvaldatavad.

Nõukogude Eestis ei tunta tööpuudust, vastupidi — meil valitseb tööjõupuudus. Kas Te arvate, et tööviljakuse edasise tõusuga võib otsustavalt lahendada teravat tööjõupuudust?

On õige, et seoses rahvastiku kõrge töölerakendatuse tasemega on vabariigi tööjõuvarud piiratud. Mõningates rahvamajanduse harudes, eelkõige ehituses, tuntakse tõesti puudust töökätest. Kuid teravast tööjõupuudusest pole vist põhjust kõnelda. Olemasoleva töötegijate arvuga täitis Eesti NSV seni kõik rahvamajanduse arendamise ülesanded. Rahvamajanduse arendamise ülesanded täidetakse kahtlemata ka edaspidi. Seejuures tuleb aga pidevalt silmas pidada, et neid ülesandeid tuleb täita töötajate arvu olulise suurendamiseta, põhiliselt tööviljakuse tõusu arvel.

Käesoleval viisaastakul on ette nähtud tõsta tööviljakust tööstuses vähemalt 5,2 protsendi võrra aastas, mis ületab keskmise juurdekasvu eelmisel viisaastakul. Selle arvel on ette nähtud kindlustada vähemalt 70 protsenti toodangu juurdekasvust 64 protsendi vastu eelmisel viisaastakul. Nagu näitavad viisaastaku kahe esimese aasta tulemused, on see ülesanne täiesti jõukohane.

Põllumajanduses on võimalik saada kogu toodangu kavandatud juurdekasvu tööviljakuse tõusu arvel.

Ehitusel ja autotranspordi alal on ette nähtud täiendada abinõud tööviljakuse tõstmiseks.

Tootmise kui ka rahva teenindamise sfääris on aga alased, kus ainuüksi tööviljakuse tõusu arvel kavandatud toodangu suurendamist saavutada ei suuda. Nendeks tööstuslikeks aladeks on kalapüük, energeetika arendamine, põlevkivikeemia, ehitusmaterjalide tootmine. Töötajate arvu suurendamine uute võimsuste rakendamisel osutub siin paratamatuks. Töötajate juurdekasvu vajavad ka haridus, tervishoid, kommunaal- ja elumajandus ja teised rahva teenindamise alad.

Et täita töömahtu, mis on ette nähtud viisaastaku plaani projektis, on vaja suurendada rahvamajanduses rakendatud inimeste arvu 62 000 võrra.

Ettenähtud juurdekasvust läheb tööstusesse 35, ehitusele 9 protsenti. 43% tööjõu juurdekasvust läheb kaubandusse, ühiskondliku toitlustamise ja muudele rahvast teenindavatele aladele. Kuna ainult väike osa uuest tööjõust läheb vaja tootmise laiendamiseks, on raske tööjõuvajadust rohkem pidurdada. Vajaliku töötajate arvu juurdekasvu on võimalik katta töövõimelise elanikkonna loomuliku iibe, mittetöötava elanikkonna töölerakendamise ja pensionäride arvel, kes soovivad jätkata tööd. Mõningal määral tuleb ka arvestada töötajate juurdetulekuga vennasvabariikidest.

Tööjõupuudus annab end tunda ka Eesti põllumajanduses. Millised on meie põllumajanduse mehhaniseerimise tase ja tulevikuperspektiivid?

Sellele küsimusele vastates tahaks eelkõige nimetada mõningaid arvu- sid, mis iseloomustavad põllumajanduse mehhaniseerimise taset Nõukogude Eestis. 1967. aasta alguses on meie põldudel 13 886 traktorit ja 2 469 kombaini. 1939. a. oli neid vastavalt 1807 ja 3.

Ainuüksi seitseaastakul kasvasid kolhooside ja sovhooside põhifondid kahekordseks. Põllumajanduses rakendatud energeetikavõimsused kas-

vasid samaaegselt 1,8-kordseks. Tänu mehhaniseerimise kõrgele astmele on praegu rakendatud iga põllumajandustöötaja kohta 12 hobujõudu — 0,6 hobujõu vastu 1940. aastal.

Võib öelda: põllumajandusliku tootmise põhiprotsesside mehhaniseerimine on juba lõpule viidud. Kõrgel tasemel on mehhaniseeritud künd, teraviljakülv, vaheltharimine, teravilja ja silokultuuride koristamine, vilja kuivatamine, lüpsmine ja piima esialgne töötlemine. Lähemal ajal mehhaniseeritakse täielikult ka heinaniit, väetamine, kartulipanek ja mitmed teised tööd.

Rööbiti kõrge mehhaniseerimisastmega on Eesti põllumajanduses veel rida töid, mis on nõrgalt mehhaniseeritud või alles täiesti mehhaniseerimata, nagu näiteks taimede harvendamine, heina kuivatamine, kartulivõtmine ja juurviljade istutamine, söötade jagamine ja sõnniku koristamine farmides, peale- ja mahalaadimistööd jne. Nüüd on eesmärgiks lähema kahe-kolme aasta jooksul viia üksikute tootmisprotsesside mehhaniseerimine tasemele, mis võimaldab kultuuride kasvatamisel ja koristamisel üle minna komplekssele mehhaniseerimisele. Praegu on seega ülesandeks välja töötada selline masinate süsteem, mis viib käsitöö põllumajanduses miinimumini. Töö käib kolmes suunas: proovitakse ja kontrollitakse majandi tingimustes uute masinate katsepartisiid, tellitakse ja asendatakse vanu masinaid uusimate konstruktsioonidega ja valmistatakse kohapeal uusi masinaid ning seadmeid, mida suurtööstus veel ei tooda. «Põllumajandustehnika» töökodades on sel alal juba nii mõndagi valmis või käsil.

Käesoleval aastal tuleb meie põllumajanduses katsetamisele kümme uut masinat, sealhulgas söödakaalika koristaja ning masinad kartuli panemiseks ja koristamiseks, mineraalväetise ning tolmpõlevkivituha külviks, mitmesugused niidumasinad, ventilatsiooniseadmed heina kuivatamiseks, söödajatoajad, kultivaatorid ja mõndagi muud.

Möödunud viisaastakul juurutati põllumajanduses 60 liiki uusi masinaid, mis erinevad vanadest kõrgema tööviljakuse, unifitseeritud sõlmede, suurema vastupidavuse ja lihtsama käsitsuse poolest. Meie «Põllumajandustehnika» jätkab tänavu oma töökodades 12 liiki masina valmistamist.

Uue tehnika rakendamise kõrval arendatakse põllumajanduses uusi tehnoloogilisi protsesse ja rakendatakse teaduse ning eesrindliku praktika uusimaid saavutusi. Uue tehnoloogia tundmist ja juurutamist nõuab näiteks heina kunstlik kuivatamine, kartuli vooluviisiline koristamine, söödakaalika mehhaniseeritud koristamine, elektrilüps, teravilja vooluviisiline kuivatamine jne.

Töö põllumajanduses ei erine varsti kuigi oluliselt tööst tehastes ja vabrikutes.

Eesti elanikkond on alati teenistust leidnud merelt ja kalapüügist. Millised on meie perspektiivid laevanduse ja kalapüügi arendamisel?

On õige, et eestlased on head meremehed ja kalurid. Sellega on nähtavasti seletatav seegi, et kõigis maades, kus on merepiire, leidub meie kaasmaalasi. Ja tõepoolest — kus siis arendada kalapüüki kui mitte Eestis, kus üle poole riigipiirist on mere või suurte järvede rand!

Kalapüük ja kalatööstus arenevad meie vabariigis eriti kiiresti. Vör-

reldes 1940. aastaga on kalasaak kasvanud mitmekordseks. 1966. aasta saak oli 2 miljonit tsentnerit kala ehk 155 kg iga elaniku kohta. 1970. aastal näeb plaan ette püüda 3,2 miljonit tsentnerit.

Eesti kalurid on saanud võimsa püügilaevastiku ja püügivahendid. Nad on oma püügipiirkonda Soome lahelt ja Balti merelt laiendanud ookeanile. Saagi ümbertöötamiseks on rajatud kaasaegselt sisustatud tööstusettevõtteid.

Ookeani kalarikkused pakuvad saagi suurendamiseks tohutuid võimalusi. Ookeanipüügiks täiendatakse pidevalt püügi- ja abilaevastikku, kusjuures eeskätt kasvab kõige suurema püügivõimega laevade arv. Näiteks tõuseb 2 000-hobujõuliste suurte külmutus-püügilaevade (BMRT) arv 1970. aastaks 12-lt 26-le. Ookeanipüügi vastuvõtu-transpordilaevastik saab lisaks senistele juurde ühe 20 000-t veeväljasurvega baaslaeva ja suure transpordi-külmutuslaeva. Ka Balti meres vahetatakse vanad püügalused uute, tootlikumate vastu välja. Kala vastuvõtuks saavad kalakombinaadid 8 kaasaegset külmutuslaeva.

Tallinnas on ehitusel uus kalasadam, mis valmib viisaastaku lõpuks ja kujuneb väärrikaks naabriks kaubasadamale. Kalasadama kaide kogupikkuseks kujuneb 1400 m. 1970. aastaks antakse uues sadamas eksploatatsiooni külmhoone 10 000 t kala säilitamiseks.

Kalatööstuse plaanide koostamisel on arvestatud elanikkonna nõudmistega. Nii tõuseb viisaastaku jooksul, 1970. aastaks, kalafileetoodang mitmekümnekordseks, kulinaarsaadusi antakse 73 prots. rohkem kui 1965. a. jne.

Eesti Merelaevanduse kaubalaevad künnavad laineid peaaegu kõigil ookeanidel ja meredel. Eriti sagedasteks külalisteks on eesti meremehed Lääne-Euroopa ja Aafrika sadamates. Käesoleval viisaastakul kasvab Eesti kaubalaevastik arvuliselt veerandi võrra, kaubavedu mereteedel aga ligi 40 protsenti.

Tallinna sadam, nagu teada, on käesoleva aasta algusest avatud välismaa kaubalaevadele. Valmib sadama laiendamise projekt: ümber ehitatakse rida kaisid, rajatakse uued, sügavad sadamabasseinid, mis võivad vastu võtta 70—80 000-tonniseid laevu, selliseid, mis pääsevad Taani väinadest läbi. Sadama läbilaskevõime kasvab kolme kuni kolme ja poole kordseks.

Kohalik reisijatevedu avatakse Piritas, Merivälja ja Aegna liinil. Lõbu-reisidele rakendatakse 2—3 laeva, millest igaüks mahutab 150—200 reisijat. Avatakse ringliin Leningrad—Pärnu—Tallinn—Leningrad. Tallinna—Helsingi liinil laiendatakse reisijatevedu. Uued praamid lastakse käiku Virtsu—Kuivastu ja Rohuküla—Heltermaa vahel. Saarte varustamine söega toimub edaspidi otse Poola sadamatest.

Kuidas mõjutavad üha elavamaks muutuvad väliskaubanduslikud suhted Nõukogude Eesti rahvamajandust?

Nõukogude Eesti majanduslikud sidemed välisriikidega intensiivistusid eriti kuuekümnendatel aastatel. Ja seda seetõttu, et rööbiti kaubavahetuse süvenemisega teiste liiduvabariikidega me püüame ära kasutada rahvusvahelisest tööjaotusest tulenevaid majanduslikke eeliseid ja kokkuvõtteid. Kui 1962. aastal moodustas Eesti NSV toodete ekspordi ning kaupade impordi summa ühe kümnendiku vabariigi kaubavahetuse kogumahust ning jõudis umbkaudu kodanliku Eesti väliskauband-

duse tasemeni 1938. aastal, siis juba 1966. aastal kasvas see enam kui kahekordseks.

Praegu valmistavad eksporttoodangut 65 vabariigi ettevõtet ja seda saadetakse 80 välisriiki.

Kodanlik Eesti vedas välja peamiselt toorainet ja pooltooteid imperialistlike suurriikide tööstusele ning toiduaineid. Nõukogude Eestist eksporditakse peale traditsiooniliste liha, või ja kalasaaduste — ekskaavaatoreid, autofurgoone, elektrimootoreid, mitut liiki mõõteriistu ja aparate, fotoimpulsslampe, raadiovastuvõtjaid, klavereid, puuvillast riiet, mänguasju, suveniire ja palju muud.

Meie toodete peamiseks tarvitajateks on sotsialismimaad — Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari, Poola, Bulgaaria, Rumeenia, aga ka Inglismaa, Belgia, Prantsusmaa, Saksa FV, Soome ning noored Aafrika ja Aasia riigid.

Sisse veetakse kvaliteetierast, kemikaale, väärismetalli, ehituskeraamikat ja viimistlusmaterjale, ravimeid, värsket ja konserveeritud puu- ja köögivilja, lõunamaiseid maitseaineid, kõige mitmekesisemaid rahvatarbekaupu, meditsiinilist aparatuuri, tehaste sisseseadeid, masinaid, põllumajandustehnikat, autobusse jne.

Viimastel aastatel on kiiresti kasvanud Eesti NSV otsene kaubavahetus Soome ja Ungariga. See võimaldas kaupade vahetuse arvel paremini rahuldada vabariigi vajadusi, eriti aga isiklikku tarbimist kaupade osas, mille järele on suur nõudmine. Otseste kaubavahetusoperatsioonide vahendusel saime 1966. a. vabariigist eksporditud toodete arvel sisse vedada kaupu mitmekümne miljoni rubla väärtuses. Selle tulemusena suurenes importkaupade osatähtsus jaekaubandusvõrgus. Sealhulgas kaeti importkaupade arvel 23 protsenti trikotaaži, 19 protsenti sukkadesokkide ja 15 protsenti nahkjalsite tarbimisest.

Arvestades meie vabariigi soodsat geograafilist asendit, suhteliselt kõrget tootmiskultuuri ja arenenud töötleva tööstuse olemasolu, tuleb meil ka edaspidi jätkata tööd eksporttoodangu laiendamisel, selle tootmise spetsialiseerimisel kooskõlas NSV Liidu tootlike jõudude paigutusega, et saada suuremat efekti rahvusvahelisest tööjaotusest ja täielikumalt rahuldada tootmisalast ning isiklikku tarbimist.

Müllises suunas areneb majanduslik läbikäimine vennasvabariikidega?

Oma töötulemuste vastastikune vahetamine on kasulik kõikidele vennasvabariikidele. Sotsialistlik territoriaalne tööjaotus ja tootmise plaanipärane spetsialiseerimine ning koostöötegemine võimaldavad saada kõige odavamalt ja kvaliteetsemalt toodangut. Ka Eesti NSV-l on välja kujunenud tihedad majanduslikud sidemed teiste vennasvabariikidega, mis aastast aastasse laienevad.

Tänapäeval töötab ligi pool meie vabariigi tööstusest sisseveetaval toorainel. Ka oma põhilised vajadused mitmesuguste tööstusseadmete, põllumajandusmasinate, laevade, autode jne. järele katame sisseveo arvel. Märkimisväärne on teiste liiduvabariikide osa vabariigi elanikkonna varustamisel rahvatarbekaupadega. Samal ajal annab Eesti teistele vabariikidele üle poole toodetavast elektrienergiast ja masina- ning aparadihituse toodangust, kolmandiku kergetööstuse ja veerandi toiduainete tööstuse toodangust.

Suurt abi osutasid meile teised nõukogude vabariigid rahvamajanduse taastamisel sõjajärgseil aastail. 1945.—1948. aastal ületas sisseveetud kaupade maksumus umbes 80% väljaveetud kaupade maksumuse, järgnevatel aastatel see vahe aga vähenes pidevalt. 1956. aastast on Eesti NSV sissevedu ja väljavedu omavahel tasakaalus.

Majanduslik läbikäimine vennasvabariikidega seab meie ette ülesande paremini ja täielikumalt ära kasutada nii kohalikku kui ka sisseveetavat toorainet kõrgekvaliteedilise valmistoodangu saamiseks, mis vastaks üleliiduliste ja maailma paremate toodete tasemele.

Elanikkonna tervise ja heaolu näitajaks on inimese keskmine eluiga. Kas Te ei sooviks öelda paar sõna meie tervishoiu olukorra kohta?

Tervishoiu olukorra iseloomustamiseks sobiks meenutada üht näiliselt tagasihoidlikku fakti. Kui Eestis 1932.—34. aastal meeste keskmiseks elueaks arvestati 53 aastat ja naistel 63 aastat, siis 1964.—65. aastal tõusid keskmised eluead vastavalt 66 ja 74 eluaastale.

Nõukogude võimu aastail on Eestis rahva tervise kaitsele pühendatud palju hoolt. Laieneb tervishoiuasutuste võrk, meditsiinitöötajate arv ja täiustub nende ettevalmistus. 1966. a. kulutas riik Eestis ühe inimese kohta tervishoiule 35 rubla — 4,4 rubla vastu 1945. a. ja 13 rubla vastu 1950. aastal. 1940. aastal tuli üks arst 1294 inimese kohta, 1966. aastal aga 400 inimese kohta.

Tänu tõhusatele profülaktilistele abinõudele on vähenenud haigestumine ja on välditud ohtlike nakkuste levi. Eestis on täielikult likvideeritud difteeria ja poliümüeliit. 1957. aastast alates pole registreeritud haigestumist brutselloosi. Häid tulemusi on saavutatud tuberkuloosi tõrjel. Teatavasti oli tuberkuloosi haigestumine kodanlikus Eestis peaaegu kõige kõrgem Euroopas. Viimase 13 aasta jooksul on haigestumine tuberkuloosi vähenenud ligi 4 korda, laste hulgas koguni enam kui 12 korda!

Et kõik meie lapsed sünnivad vastavais haiglates, seegi on väga suur hoolitsus ja õnneliku tuleviku garantii. Laste surevus on vähenenud kodanliku Eestiga võrreldes enam kui 4 korda; 1966. aastal oli meil laste surevus kõige madalam Nõukogude Liidus.

Üha intensiivsemalt juurutatakse arstiabis ja meditsiinis uusimaid teaduslikke saavutusi. Enam kui 200 arsti on sidunud oma arstipraktika edukalt teadusliku tööga.

Mida peate viimase aja kõige rõõmustavamaks nähtuseks kultuuri ja kunsti alal?

Rõõmustav on see, et meie kultuur on muutunud sügavalt rahvalikuks, esitades kogu meie vaimse elu mitmekesisust ja rikkust. Kultuurielu intensiivsus, intellektuaalsete ja kunstialaste huvide tohutu tõus iseloomustab meie vabariigi elanikkonna tänapäeva elulaadi ja mentaliteeti. Meie loominguline intelligents mõistab, et tema töö ja meisterlikkus kuulub rahvale, keda ta oma loominguga rikastab uue ühiskonna ehitamisel. Oleme niikaugel, et maa ja linna elanikkond oma kultuurielu avaldustes vahetult lähenevad teineteisele. Raske on vahet teha kultuuri saavutuste kui ka selle hüvede kasutamises maa- ja linnaelanikkonna vahel. Kolmandik Tallinnas, Tartus, Viljandis, Pärnus ja Rakveres teatrietenduste küllastajatest on maalt. 1966. aastal külastas teat-

reid kaugelt üle miljoni, kinosid ligi 21 miljonit inimest. Raadiot kuulatakse 400 000 vastuvõtja, televisioonisaateid vaadatakse 200 000 televiisori abil.

Nõukogude kunsti rahvalikkuse hiljutisteks demonstratsioonideks olid Eesti NSV kunstidekaad Irkutskis, mille üritusi külastas 314 000 inimest, ja Saksa Demokraatliku Vabariigi kultuuripäevad Eestis 306 000 osavõtjaga.

Viimastel kuudel olid rõõmustavaiks sündmusteks Eesti NSV päev Montreali maailmanäitusel «Expo 67» ja Eesti NSV kultuurinäädal Soomes.

Mida Te peate iseloomulikuks Nõukogude Eesti hariduse ja teaduse arengule?

Meie vabariigi haridussüsteem on korraldatud selliselt, et sirguva põlvkonna õpetamine oleks tihedalt seotud eluga. Polütehnilise õpetuse printsiip on saanud üldhariduslikes koolides kindla koha. Täiskasvanud elanikkond võib töö kõrval jätkata õppimist, täiendades oma üldharidust või eriala-õskusi. Üldhariduslikes koolides on meil — kaasa arvatud töölis- ja maanoorte ning täiskasvanute üldhariduslikud koolid — üle 214 000 õpilase, tehnikumides ja teistes kesk-eriõppeasutustes 27 000 õpilast ning kõrgemates õppeasutustes 21 880 üliõpilast. Väljaspool Eestit omandab kõrgemat haridust üle 550 noore.

Suurimaks teadusliku töö keskuseks on Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tähelepanuväärne koht akadeemias on uurimistöodel keemia alal. Suur teaduslik tähtsus on ka uurimisel küberneetika, automaatika ja telemehaanika valdkonnas. Meie teadlaste poolt soovitatud automaatse programmeerimise süsteemi juurutatakse masinaehitustööstuses. Iga aastaga kasvab lepingute arv, mis ettevõtteid sõlmivad kõrgemate õppeasutustega teaduslike tööde tegemiseks neid huvitavates küsimustes. Tallinna Polütehnilise Instituudi ja Tartu Riikliku Ülikooli lepingulistest tööde maht ulatub ligi miljoni rublani.

Kuidas kulgevad Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva tähistamise ettevalmistused? Millised suuremad pidulikud üritused on kavatsusel?

Nii nagu kogu Nõukogude Liidus, püüavad ka Eestimaal töötajad anda väärilise panuse Oktoobrirevolutsiooni poolesaja aasta juubeli tähistamiseks, et märkida ajaloolist tähtpäeva uute saavutustega kõigis rahvamajanduse ja kultuuri valdkondades. Tööstusettevõtete ja ehitusorganisatsioonide, kolhooside ja sovhooside kollektiivid võtsid vastu kõrgeid sotsialistlikke kohustusi. Lähtudes nendest kohustustest täidab vabariigi tööstus tervikuna toodangu üldmahu aastaplaani enne tähtaega ning annab üle aastaülesande rohkesti täiendavat toodangut, nagu näiteks tsementi 6000 tonni, mineraalväetisi 5000 tonni, drenaažitorusid 1 miljon tükki, riidet 1,6 miljonit meetrit, jalatseid 102 000 paari jne. Valmistatakse palju uusi rahvatarbekaupu, uuendatakse suures osas kergetööstuse toodete sortimenti. Põllumajanduse töötajad kohustuvad täitma põllumajandussaaduste varumise aastaplaani Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaks.

Vabariigi ehitajad on võtnud kohustusi anda eksploatatsiooni kümneid uusi objekte, nende hulgas kombinaadi «Kreenholmi Manufaktuur» viimistlusvabriku teine järk, Tallinna vaksal, autobussipark, trükikoda

«Oktoober», «Vanemuise» teatrisaal, kultuurimajad Pärnus, Kingisepas, Valgas jt.

Pidupäevaeelne sotsialistlik võistlus toimub ka naabervabariikide ja oblastite töötajatega. Tallinlased võistlevad Riia ja Vilniuse töötajatega. Tartu kollektiivid Kaunase kollektiividega. Paljud meie vabariigi rajoonid võistlevad Läti ja Leedu NSV ning Pihkva oblasti rajoonidega.

Poole aasta tulemused näitavad, et meie vabariigi töötajad täidavad vastuvõetud kohustused edukalt.

Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale on pühendatud rida kultuuriüritusi, millest osa on juba teostatud, paljud seisavad aga ees.

Juunikuud kaunistasid suurejooneline ja ülev koolinoorte laulupidu, sportlaste ja kehakultuurlaste VII spartakiaad. Juulikuus toimus üliõpilas-laulupidu vennasvabariikide üliõpilaskooride osavõtul Tartus. Eesti NSV nädala läbiviimine Moskvas langeb augustikuule; seal demonstreeritakse meie rahvamajanduse saavutusi ning kunstimeistrite võimeid. Samal ajal võtab vabariigi spordidelegatsioon osa NSV Liidu rahvaste spartakiaadist. Augusti lõpupäevadel ja septembrikuu algul viiakse Eesti NSV päevad läbi V. I. Lenini kodulinnas Uljanovskis.

NLKP KK, NSVL Ülemnõukogu Presiidium, Ministrite Nõukogu ja Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu otsustasid anda tootmisalade kohta 1000 mälestuslippu, mis jäädavalt kinnitatakse kollektiividele, kellel on revolutsioonilisi ja sotsialistliku ülesehitustöö teeneid ning kes on saavutanud paremaid töötulemusi Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva eelses sotsialistlikus võistluses. Ka paremaid liiduvabariike ja oblasti autasustatakse mälestuslippudega saavutuste eest sotsialistliku majanduse ja kultuuri arendamisel. Loodame, et ka Nõukogude Eestis on kollektiive, kes suudavad võita üleliidulise mälestuslipu.

EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu kehtestasid 27. märtsil 1967 määruse Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaks kahekümne 1500 rubla suuruse Nõukogude Eesti preemia määramise kohta, nendest 15 preemiat teaduse ja tehnika alal ning 5 preemiat kirjanduse, kunsti ja arhitektuuri valdkonnas.

Ent meie kõige väärtuslikumaks panuseks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva auks on saavutused Eesti rahvamajanduse ja kultuuri arendamisel ning rahva heaolu tõstmisel, mis on kommunismiehitajate kõrgeimaks eesmärgiks oktoobripäevist peale.

Vestles VL. RAUDSEPP

I. Malin

Akademiik H. Haberman (Öli) 1966

Inimeste maal

EXPO 67

1

simene mulje on: paabel, mis kirju pöörisesena silme eest mööda jookseb. Esimene soov — tõmbuda kuhugi kõrvale, jääda vaikselt nurka seisma ja lasta kõigel aegapidi oma kohale vajuda, et siis sammhaaval tolele tundmatule kirevusele lähemale astuda, tasapisi ja järk-järgult järele katsuda.

Kuid eemale tõmbuda pole kuhugi, kõik tulvab inimestest, helidest ja värvidest ega rahune hetkekski. Tuleb otsustavalt sukelduda sellesse kobrutavasse inimjõkke ja katsuda käigu pealt ennast kuidagi orienteerida, sest miski ei jää seisma, et sulle hõlbustada maailmanäituse pöörivooludes selgusele jõudmist.

Kõigepealt — mingid tähised, millele toetudes hakkad loendamatu alles võõraid ehitusi ja paiku enda jaoks süsteemi seadma. Nende leidmine on lihtne. Juba linnast, paraja väina laiuse St. Lawrence'i jõe tagant hakkasid silma kolm sihtmärki. Kõigepealt Nõukogude Liidu paviljoni uljalt taeva poole käänduv mütsinokk. Siis Ühendriikide «geodeetilise mulli» kärjelise faktuuriga läiklev hiigelkera. Ning lõpuks Kanada «Katimavik» — tipu peale püstipandud püramiid, mis pealt lahti ja kumab päikesest rohekalt läbi.

(Neid kanadalasi küll! Eskimod on tehtud peaaegu et rahvuslikuks sümboliks. Kõik kohad on täis eskimote hülgelahast, luust ja puust suveniire, otsekui oleksid nemad Kanada põhirahvuseks ja valdavaks tõuks. «Katimavik» on võetud eskimo keelest ja tähendab kogunemiskohta või nõumaja, ja nimelt see eksootilise kõlaga nimi on omistatud Kanada peapaviljonile. Ka rahvusliku restorani «Tundra» seinad on kaetud halli krohvi valgelt sissekraabitud eskimo jahistseenidega primitiivide vaimus, ja sõrmepaksused lauanõud kannavad etnograafilist mustrit.)

Õnneks asetsevad need kolm orientiiri üksteisest küllaltki lahus, nii et neile toetudes saab juba üsna paraja kolmnurga maailmanäituse tuhande aakri suurusest pindalast läbi võtta. Kaks kõige suuremat — «geodeetiline mull» ja meie klaastahukas — seisavad vastakuti teine teisel pool Le Moyne'i kanalit, mis lahutab Sainte-Hélène'i ja Notre-Dame'i saart. Parajasti siinkohal ületab kanalit jalakäijate sild sümboolse nimega Cosmos Walk.

Laudne Linnutee kõmised alles jalge all, kui mööda vett läheneb kiiresti paisuv jõuramine ning veetolmupilves kihutab silla alt läbi õhkpadjal liikuv laevuke, ka üks Expo atraktsioon. Läheb veidi loperdades ja natuke külg ees, aga turbiinimõire paneb silla vibreerima. Esimest korda lausa hüppad ootamatusest, nagu oleks reaktiivlennuk

samas kaela sadamas. Ei tea ju veel, et ta siin iga päev sama käre- rikkalt ringi tuiskab. Järgmine kord juba tead ega pilguta silmagi.

Näituseala on küllalt suur selleks, et teda mitte ühe korraga vaate- välja saada. Üle poole sellest on inimkäte loodud. Sainte-Hélène oli saa- rena jõe keskel olemas, ehkki praegusest poole väiksemana, kuid Notre- Dame kuhjati tervenisti bagerite ja isekallutajate abil kokku loodus- likule kivileetele. Kui seda ei teaks, ise küll selle peale ei tuleks. Kõik- jal on kas kõva murukamar või laitmatu asfalt, maa on isegi väga usu- tavalt künklik ja paadisõidukanaleist lõigatud. Näib, et veest maa tege- mine on lakanud olemast hollandlaste monopol.

Arhitektuuriline mitmekesisus võtab silmad kirjuks. Kõige rangem etnograafiline tavapära seltsib siin ultramoega. Mõned paviljonid kannavad avameelse eksperimendi iseloomu — et vaatame, kas tuleb niiviisi midagi välja, või ei. Selle poolest on Expo justkui maailma ulja- mate arhitektide rüütliturniiriks, kus püütakse üksteist jahmatuseodaga sadulast paisata, ja kõige jultunum võib pärida võidupärja.

Enamasti on julged eksperimendid ka nii- või teistviisi vilja kand- nud. Enamasti, kuigi mitte alati.

Ajakirjanduses on juba enne Expo avamist mitmel, puhul juttu olnud Lääne-Saksamaa paviljonist, mille kujus terased vaatlejad on leidnud sarnasust omaaegse hitlerliku Saksamaa kontuurkaardiga aas- tast 1937; teatavasti puhkes sellel pinnal koguni väike rahvusvaheline skandaal. Raske öelda, kuipalju paviljon just revanšismi õhutamises süüdistamiseks põhjust annab — näitusekülastaja ju paviljoni linnu- lennult vaadata ei saa. Ent vormitu ja laialivalguva lasuna kerkib ta silme ette küll: seitsme jämeda lāngus terasmasti otsas on üsna mada- lasse maa kohale laiali tõmmatud ligi kümne tuhande ruutmeetri suu- rune poollābipaistev plastikaadist «loomanahk». On tunne, nagu lähe- neksid mingile muistsete germaanlaste korrapāratule laagrile, silmapiir telgitippudest sakiline; plastikaadi kohal jooksevad kokku ja lahku tuhanded kandetrossid, suurendades veelgi kaootilisust. Kogu ehitus on niivōrd masajas ja maadligi, et sisse minnes painutad tahtmatult pead nagu telgiavasse pugemisel.

Õieti on Ontario provintsi paviljoni katus tehtud samal põhimōttel, aga et siin pole ilmselt taga aetud niivōrd «ürgsust» kui stiilipuhtust, mõjub ta kerge ja meeldivana. Ei mingeid raskeid terastalbu, mis «telgi- tippudest» end läbi käristavad ja ähvardavate kaakidena taeva alla koo- gutavad, ei loomanaha rebitud serva, hoopis korrapārate pūramiidide puhas geomeetria.

Kuid üks olene asi sellest, millist muljet taotletakse.

NSV Liidu paviljoni betoonist, terasest ja klaasist tahukas on kaht- lemata üsnagi funktsionaalne, mahutab palju — on näitusel suurim — ja lubab ennast edaspidi (näiteks mahamonteeritult ning uude kohta viidult) kasutada üsna mitmeks otstarbeks. Seda tema vāārtust rõhu- tatakse eriti. Arhitektuuriliselt on hoone küllaltki tavapārane, soliid- selt ja āraproovitult kaasaegne. Önnemānguhasarti — kas tuleb välja, või ei — pole siin olnud, ehitajad töötasid kindla peale.

Kuuba paviljon on kubistlik, värvidelt must-valge ja justkui klot- sidest üles laotud. Samas lähedal esindab Taimaad aga XVIII sajandi ehtne buda usu tempel, üleni kuldne ja pitsiline, mitmekorruselise rāāsta all metallplaadikesed palvekellukestena tuule käes tilisemas. Kummagi ukse ees on järjekord, sest mõlemad āärmused āratavad omal viisil huvi. Just nagu eluski.

Ühendriikide «geodeetiline mull» hiilgab insenerliku meisterlikkuse ja tehnilise teostuse suurejoonelisuse poolest, ta on ootamatu ning traditsioone trotsiv. Üleni läbipaistev kerahoone mõjub fantastiliselt. See on ka tore, sest maailmanäitus on kujuteldamatult mitmekesine nii sisult kui vormilt. Ja tohiks olla üldtuntud tõde, et just erakordne mõjutab kujutlusvõimet kõige enam.

Esimene päev kulubki enamjaolt selleks, et omandada mingit üldpilti, vaadata näitust väljastpoolt. Mõneajalise ringiuitamise järel hakkad juba kohti ära tundma, astud siia-sinna sisse ega kaota enam paviljoni teisest uksest väljudes pead: kuhu võõrasse paika nüüd sattunud olen?

Jah, see tohutu kõrge punane koonus kuldse lõvi ja lipukestega tipus — see on Etioopia. Hiiglasuured värvilised mänguklotsid samas kõrval kannavad Venetsueela nime. Aga helevalge telgikatuste kogum tumepunaste madalate telliskivimüüride kohal on Aafrika. Enamik noori iseseisvaid riike Mustalt mandrilt on koondunud mitmesse ühtse arhitektuuriga ja omavahel liitunud paviljoni ümber Aafrika väljaku. (Kui hiljem nendega lähemalt tutvud, siis näed, et väline sarnasus jätkub ka sees, ning pole hoopiski lihtne selgusele jõuda, kas leopardinahku ja kookosmatte vaatasid Elevantiluu-ranniku ekspositsioonis, skulptuurseid primitiive ja maapähkleid aga Niigeri omas — või oli see täpselt vastupidi.)

2

Näituse peasissepääs on Montreali jõesadama, maailma ühe suurima juures Cité du Havre'i poolsaarel. Sinna on rajatud ka hiiglaslik parkimisplats 12 000 autole. Kuid autodeta külastajad eelistavad sõita allmaaraudteega otse Sainte-Hélène'i saarele, näituse keskele.

Paar sõna Montreali metroost. See on nõelasilmast tulnud, valmis alles läinud sügisel, ehituslikult äärmiselt lihtne ja seetõttu meeldiv. Asjalik ning kiire transpordivahend ilma igasuguse liigse pretensioonita. Projekteerituna kohalike inseneride poolt Pariisi kolleegide kaasabil, on ta maailmas esialgu ainus allmaaraudtee, mille vagunid liiguvad õhukummidel. See muudab sõidu pehmeks ja müratuks.

Sainte-Hélène'i metroojaama piiravad poolkaares näitusesisepääsu arvukad üheinimese-karjavärravad, igaühes massiivne metallist pöördrüst sees. «Plangupiletiga» sisselipsamine on absoluutselt mõeldamatu. Süsteem funktsioneerib täpselt ja eksimatult. On ka põhjust valvata. Näituse territooriumile maksab pilet kaks ja pool dollarit, lapsepilet poole vähem. Eelnenud arvutused lubasid oodata 100—150 000 külastajat päevas; juba näituse esimestel päevadel ületati see arv kahe- ja kolmekordselt, rääkimata laupäevadest-pühapäevadest.

On olemas ka soodustused. Seitsmeks päevaks kehtiv abonement maksab 12 dollarit, abonement kogu näituse lahtioleku ajaks 35 dollarit.

Abonementpääsmed on tehtud väga leidlikult ja ilusa mõttega. Nimelt passidena «Inimeste maale». Teatavasti on Expo 67 juhtmotiiviks Antoine de Saint-Exupéry teose pealkiri «Inimeste maa». Selle variatsioonidena kannavad ka üldtemaatiliste paviljonide grupid deviise, nagu «Inimene — avastaja», «Inimene — tootja», «Inimene — looja», «Inimene ühiskonnas» ja nõnda edasi. Sama mõtteline motiivistik kordub ka rahvuslike paviljonide puhul, nii näiteks on Nõukogude paviljoni motoks: «Kõik inimese nimel, kõik inimese heaks».

Passid-pääsmed on sinised või punased, olenevalt kehtivusajast. Neil on kaanel kuldsete kirjade vahel Expo embleem. Selle alagemendiks on üks vanimaid teadaolevaid inimese kujutusi eelajaloost: püstkriips kahe nurga all ülespoole tõstetud «käega». Grupp kahest niisugusest põimunud kätega kriipsinimesest tähendab pildikirja keeles sõprust. Näituse embleemis, mille on joonistanud Montreali kunstnik Julien Hébert, seisavad kaheksa sõpruspaari sõõris kujuteldava maakera ümber. Kõik on selge.

Inimeste maa passidesse on jäetud tühjad leheküljed «viisade» jaoks. Sinna võib igas külastatavas paviljonis lasta vajutada templi. See on paeluv mäng täiskasvanuile, nii muutub lihtne pilet mälestusemeks. Ja millise kannatlikkusega kõik passiomanikud paviljonides nurinata sabas seisavad, kui templilööjad neid tippkoormuse tundidel oma tööga küllalt kärmesti toime ei tule! Lapsed korjavad viisaid lihtsalt paberilehtedele ja prospektikaantele.

Muidugi tekib ka võistluslik hasart; olevat nähtud isegi selliseid kolleksionääre, kes ainult templijahil paviljonidesse sisse põikavad ja kohe jälle edasi jooksevad. Enamasti on nendeks siiski poisikesed.

Aruande korras tuleks tunnistada, et nende ridade autori Inimeste maa passi kaunistavad 48 viisat. Muidugi, küllap võinuks rohkemgi olla, paviljone on ju kokku kaugelt üle kuuekümne. Lausa kasutamata võimaluste väli. Aga hakkas piinavalt kahju nii jalgadest kui mälust. Ning veel viimase väikese vabandusena olgu lisatud: ka Eesti NSV päev tahtis pidamist.

Expo territoorium on väga suur ja koosneb pealegi kolmest vesitõkkega omavahel eraldatud osast. Mõistagi etendab näituse jaoks väga olulist osa hästi korraldatud transport, ja seda leidubki üsna mitut liiki.

Kõigepealt Expo-ekspress. Elektrirongi liin, mis mööda vastseid sildu ühendab Cité du Havre'i poolsaart St. Lawrence'i põhjakaldal Sainte-Hélène'i ja Notre-Dame'i saarega. Kiire ja suure mahutavusega, pärale jõuad ruttu, aga vagunist näeb üksnes üldvaateid.

Parem on mootorkäru poolt veetav autorong ehk Trailer Train, mille paksudel kummiratastel vagunikesed sahinal veerevad mööda pargiteid. Siin on aega kaela sirutada ja ringi vahtida. Kahjuks käib see liiklusvahend enamasti mööda näituse äärealasid ja parke, sest suures rahvasaginas jääks ta lihtsalt kinni.

Mootorpaadi või ehtsa Veneetsia gondliga saab sõuda mööda kanalaid ja kunstlikke järvekesi, kust avaneb vaade näitusele vee poolt. Huvitav seegi. Ainult ei pääse enamikule vaatamisväärstest nii lähedale, kui tahaks.

Kõige ülevaatlikum on sõit miniraudteega. Selle ainus rööbas on kandepostidel tõstetud 4—5 meetri kõrgusele maapinnast ja põimib oma loogetega läbi suurema osa kogu näitusealast. Lahtised vagunid (nagu veel sõjajärgseilgi aastail suviti Kadrioru trammiliinil) liiguvad kiirusutamata, huvitavamais paikades tehakse koguni peatusi — ja filmi- ning fotoamatöörid kihutavad endaunustuses, õnnest segastena objektiivide tagant läbi tuhandeid meetreid filmi. Vaata paremale, vaata vasakule! Igas suunas on midagi näha. Muide, miniraudtee läbib teise majakoruse kõrgusel ka Ameerika Ühendriikide paviljonikera.

Kes aga tahab vähendatud jalavaevaga veelgi üksikasjalikumalt näitusega tutvuda, selle teenistuses on Tildeni üüriautode kompanii poolt töösserakendatud jalgrattarikšad. Noored poisid, korkkiivrid päikesekaitseks peas, väntavad kelli tilistades rahvamurrust läbi paarikaupa

päikesevarju all istuvaid turiste. Võib sõita täpselt sinna, kuhu tahad, ja peatuda, kus lustib. Aga maksab 15 senti minut.

Ja valdav enamik asetab pearõhu siiski oma jalgadele.

3

Kahte ühetaolist paviljoni Expo 67 ei tunne. Kõik viimseni on oma näoga. Selletõttu on ka võimatu anda ammendavat pilti tervest näitusest (isegi kui oletada, et suudaks mingi ajavahemiku jooksul temaga täielikult tutvuda!) ning tuleb leppida põgusate muljetega siit ja sealt. Mõistagi on selline lähenemine subjektiivne, sest igale inimesele sööbib mällu erinevaid üksikasju, kui nad ka kõrvuti sama üldpildi ees seisavad.

Juba paviljonide sisustamise põhimõtetes kohtab suuri erinevusi, peaaegu vastandlikkegi taotlusi. Osa maid on oma ekspositsiooni sisustanud esinduslikult, otsekui aruandena külastajaile. Sellised paviljonid on enamasti tulvil eksponaate, mudeleid ja pannoosid ning nõuavad vaatajalt aktiivset kaasaeramist ning kohati koguni pingsat mõttetööd. Nad on universaalsed sellise määraneni, et püüavad pakkuda tingimata kõike, mida antud maal leidub või valmistatakse. Sellelaadsed on mõnegi areneva maa (näit. India), või ka majanduslikult ja rahvuslikult ennast taas kinnitava riigi (näit. Prantsusmaa) paviljonid. Sama üldtüübi alla kuulub ka Nõukogude Liidu paviljon, mis oma kümne tuhande eksponaadiga ning kahe ja poole tunni peale arvestatud külastusmarsruudiga ületab kõik teised.

Teist laadi on paviljonid, mis «töötavad» teatud kindla mulje või emotsionaalse seisu peale. Näiteks Kuuba oma. Temas pole esemelisi eksponaate. On vaid fotod, kõik seinad täis suurendatud fotosid Kuuba elust Batista ajal, ülestõusudest, Fidel Castro habemikest ja tänapäeva Kuubast. Mitmel pool jooksevad vaatefilmid, selletõttu on suurem osa paviljonist pidevalt hämar, valgusevihud kisuivad pimedusest välja sugestiivseid liikuvaid või liikumatuid pilte.

Ka Tšehhoslovakkia paviljon — muide, kahtlemata üks Expo 67 paremaid — on sisustatud haruldase maitsega. Eksponaate pole palju, kuid ühtki neist ei jäta kahe silma vahele. On mõned keskaegsed puuskulptuurid, nii originaalis kui ka koopiates, mis võetud vanadest kirikutest. On kuulsat ja lõpmatult mitmekesisest tšehhi klaasi, kusjuures mitte üksnes eksponaatidena, vaid ka ruumikujunduslike elementidena, kummaliste stalaktiididena, kumavate seinapindadena, vitraažidena. Palju valguse, varju ja värviga loodud efekte. Suurel, 122 ruuduga polüdiaekraanil annavad vahelduvad projektsioonid dünaamilise pildi maakera ja inimkonna evolutsioonist. Alguses on hõõguv magma, lõpus kaasaege turbiini kokkupanek Tšehhi tehases.

Üksikasju majandusharude kohta lisavad filmiprojektsioonid. Ootamatult nihkub kõrvale kergetööstuse filmi demonstreerinud ekraan ja avab peegelseinte vahel toimuva väikese, kolme mannekeeniga moedemonstratsiooni. Eriti meeldivalt ja diskreetselt mõjub see, et kõikjal jääb külastajate ruum hämarusse, valgustus tõstab esile üksnes objekte, rõhutades, et tegu on pigem vaatemängu kui kaubastendidega. Ka liikuv ja toimiv tšehhi muinasjutumaa, mida on täis üks saalidest, paelub tingimata tähelepanu — igivanast kurjast hundist veskiratta varjus kuni täiskaasaege «küberneetilise vanaemani».

Nagu juba märgitud, moodustavad Kanada paviljonide põhiehitused

enamasti püramiide. Selle kristallilise kujuefektiga on tahetud sümboliseerida Kanada metalle ja mineraale. Ent ka seestpoolt on nad kaalukad ning huvitavad.

Ontario provintsi paviljon näiteks on täis ehtsaid graniitplokkke ja suurendatud lastejoonistusi. Viimaseid on siia valitud poolsada üldpealkirja all «Lapse imemaa». Huvitav ja ennenägematu kooskõla. Vaimukalt on tehtud ka viis üle elusuuruse robotit, inimesetaolised, kuid rõhutatult «mehaanilised», kellest igaüks kehastab teatud eluala. Need on mr. Business, mrs. Kunst, mr. Kehaline Töö, miss Teadus ja mr. Sport. Omavahelises vestluses räägib igaüks neist karjäärivõimalustest antud alal Ontarios ning meelitab ennast valima.

Kanada lääneprovintside paviljoni tuleb siseneda lifti abil, mis väga loomutruult imiteerib rappuvat kaevandusetõstukit. Esimesed saalid ongi kujundatud kaevandusekäikudena tuhande jala sügavuses maa all. Maavarade ekspositsioon tundub vastava «allmaavalguse» juures eriti kohasena. Liigid mööda tunnelid edasi, edasi, äkki on käänak ja kitsas pääs päevavalgusse, astud sinna — ja seisatad. Oled sattunud otsekuu kaljuse kanjoni põhja ja otse sinu kohal ajab nina püstakile tohtu erekollane 70-tonnise kandejõuga metsaveok, koormaks vähemalt meetripaksused tõmmud männitüved kuulsatest Kanada vaigumetsadest.

Tipule toetuv «Katimaviki» püramiid katab kuue sektoriga trummelkino. Istud maha ja jälgid vaatefilme, mis elustavad Kanada kirevat ajalugu koloniseerimise kaugetest aegadest peale. Iga filmi järel pööravad välisseinad ja ekraan ennast sektori võrra edasi, sinu kohale tuleb uus projektsiooniava ja uus ekraan järgmise filmiga, paigal seisavad ainult pingid pealtvaatajatega. Nõnda jooksevad üheaegselt viiele vaatajategrupile — tuhandele inimesele — viis filmi. Kuues sektor on programmita; sealt lahkuvad need, kes juba täisringi on ära vaadanud, ja tulevad asemele uued.

Meiega juhtus pöördkinos viperus, mille pärast hiljem Kanada paviljoni peakomissar H. Leslie Brown vabandust palus (käisime seal ametlikult, delegatsiooniga). Ta tegi seda sundimatu huumoriga, nagu kohane vanale, kogenud diplomaadile, laiutas käsi ja ütles: «Näete, kapitalistlik tehnika!» Nimelt hakkas etenduse ajal «trummel» streikima, ei liikunud teatud seisust enam edasi ning selle tulemusena nägime ainult kahte esimest filmi, aga teist nendest selle-eest ka põhjalikult, kolm korda järjest, sest projektsiooni automaatika töötas edasi.

Sellepärast jäid ka väga põhjalikult meelde nukras lopsakuses sügis-koldsed ürgmetsad indiaani vigvamitega, samuti ka sinistes mundrites prantslased ja punakuuelised inglased, kes vastastikku tulelukuga püsse paugutasid, täpipealt nagu Fenimore Cooperi Nahksuka-juttudes Ontario järve kallastel.

(Kõige täiuslikuma tehnikaga juhtub mõnigi kord kõige sobimatumaid tõrkeid. Meid saatis ja hooldas kõik need päevad Nõukogude saatkonna konsulaarosakonna sekretär Mihhail Murnikov, kelle me tema Eestimaalt pärinemise ja eesti keele oskuse pärast ristasime «Eesti suursaadikuks Kanadas». Ühel ilusal päeval läksid tema muidu hoolitsetud «Tšaikal» ootamatult suunatud rikki. Et aga sõita oli ilmtingimata tarvis, abistasime teda käepärasel viisil. Õnneks käivad «Tšaikal» akna-klaasid servomootoriga, ainsast nupulevajutusest ja kärmelt. Istusime Hillar Abeniga taha üks parempoolse, teine vasakpoolse ukse juurde. Surr — aken alla, käsi välja. Pööre tehtud, aken kinni. Murnikov

naerab piinlikkusest kohmetult. Pole midagi, ons parem, kui keegi külje maha sõidab? Kohe keerame vasakule: Aben! Surr — aken alla . . .)

Mõnel pool ajakirjanduses on Ameerika Ühendriikide paviljoni kohta avaldatud rahulolematust. Expo külastajate hulgas ristsid mõned ta «suureks tühjaks nulliks» — «a big empty bubble». Raske oleks sellele otse vastu vaielda, üle koormatud ta muidugi pole. Ent ilmselt tuleks hindamisel silmas pidada ka seda, et USA ekspositsiooni deviisiks võeti «Loov Ameerika» ning ta polnud määratud mitte aru andma kõigest, mis Ühendriikides leidub ja valmistatakse, vaid hoopis väljendama tehnoloogilist ja esteetilist leidlikkust sellel suurel maal.

Tehnoloogilise leidlikkuse kehastusena esitatakse paviljonis kosmose- lendude asitõendeid — originaalseid, atmosfääri tagasi pöördudes kõrbenud kosmoselaevu, kosmonautide originaalistmeid, nende toiduratsiooni ja palju muud. Selles osas puudusid maketid. Kõik oli tõeline. Makettidena esinesid üksnes Kuule maandatud automaatjaamad. Küllap sellepärast, et originaalid asuvad pisut liiga kaugel.

Esteetikat demonstreeris peale paviljoni enda kujunduse ja rea abstraktsete lõuendite (mille vastuvõtmine või eitamine on täiesti subjektiivne ega kõlba siinkohal arutlemiseks, seda enam et šarlatanlik kõrvalmaik mõnel neist ei puudunud) omaette rütmi ning meeleoluga antud Hollywood. Kes võtaks eitada Hollywoodi, see tähendab kino osa Ühendriikide esteetilise palge kujunemise protsessis? Ning see Hollywood oli antud huvitavate vihjetena. Tohtu Marilyn Monroe', Hollywoodi ühe kõige traagilisema legendiga näitlejatri portree. Vana, äraetud takso, kahesaja filmi «tegelane». Raske hõbedaga inkrusteeritud kauboisadulad. Rühm pörlevaid lamedaid papist «tähekesi», kes aegade jooksul pisku sarmi ja natukese seksiga vaatajaid võlunud, summas aga nii ühte nägu, et igaühe pöördele on tulnud kirjutada tema kinos ammu küstunud nimi.

Ei saa märkimata jätta ka erakordselt kõrgetasemelist filmi, mis jookseb paviljoni kinosaaalis. See on erksavärviline lint ameerika laste mängudest, mis laiub panoraamina kolmel ekraanil, kord jagunedes, kord tervikuks liitudes. Kahjuks puudub mul võimalus teisiti kui palja sõnaga tõestada, et film on meisterlik.

Ning üks väljenda tehnilist leidlikkust ja suutmist seegi, et hiigel-mull vastavalt temale langevale valgusevoole automaatselt üht või teist osa oma pinnast katetega päikese eest varjestab. See on juba uus aste masinate maailmas, kus inimene enam ei pea seisma juhthoobade juures ning kus arvutid analüüsivad ja mõtleavad omapead.

Aga edasi, edasi! Mida rohkem näed, seda suuremaks kasvab lootusetu tajumus: kõike niikuinii ei jõua. Siin on Etioopia punakuldne koonus, mis kordab iidse etioopia preestrite rituaalse päevavarju kuju, heraldiline kuldlõvi tipus. Tema sees on justkui madalas kaljukoopas ürgse kristluse sümbolina koopia Lalibella Püha Jüri kirikust, kus asuvad riigi reliikviad — Axumi keisrikroonid ja rasked hõberistid. Selle suure mineviku ümber pisut tänapäeva. Kohvioad, põlluviljad, käsitööd. Samas restoran ürgehtsa etioopia kohviga.

Iisraeli paviljonis on kohe sissekäigu vastas elusuurune makett Kumraani koopast savikannudega, mille seest leiti maailmakuulsad Surnumere papüürused. Ja erilise, rangelt hermeetilise klaaskupli all fragment ühest — tõelisest! Osa Habakuki raamatust, vanimast, mida inimese silm kaasajal näha võib saada. Hoiurežiim on niivõrd range, et kõrval palub suur tahvel külastajaid loobuda välklambiga pildista-

maast. (Üldiselt pildistamist ei keelata kuskil, on keelatud üksnes ärilistel eesmärkidel reprodutseerimine.) Papüürusefragmenti katva kupli all on termo- ja hügromeetrid, mõõteriistad juhivad õhu konditsioneerimise seadmeid, hinnatu muinsus peab hästi säilima.

Judaismi paviljonis, mille Expo raames on finantseerinud Kanada juudi organisatsioonid, leidub palju usundilist materjali. Ka modernistlik skulptuurigrupp hoone ees — muide, üsna hea maitsega tehtud ja sugestiivne — kujutab protsessiooni Toora kandjatega. Peale selle on inimkonna juudi soost silmapaistvate inimeste portreed, ja jälle usund — pillavalt kirev ja kuldne toasuurune makett piiblikuulsusega Jeruusalemma templist. Ent äkki peatub pilk fotol ja paaril kahvatu kirjapildiga vihikulehel klaasi all. Hollandikeelne tekst. Anne Franki kiri originaalis...

Ja Jeruusalemma templi kuld kaotab oma sära.

Omalaadne on paviljon «Inimene oma kodus». See kujutab endast lihtsalt individuaalelamut, mille projekt tuli esikohale 130 töö hulgas Kanada Metsakaupmeeste Liidu poolt korraldatud võistlusel. Maja las kis ehitada ajakiri «Châtelaine», tema autoriks on Gustavo da Roza, arhitekt ja õpetaja Winnipegist, hinnaks aga 30 000 dollarit.

Maja välisvooder on imekaunist Kanada puidust, seda on ka sisetööde juures ohtralt kasutatud. Sissekäik on maja all asetsevast garaazist (sest kes käiks tulevikus enam jalgsi?), avarad ruumid on antud keldrikorru sel töökojale ja veinikeldrile, elamisruumid pole enam nii avarad. Üli-moodne mehhaniseeritud köök ja õdususetootluses nimme vanamoe- liseks stiliseeritud elutuba, hämarad nurgakesed, tume peits, ähmase- võitu valgustus. Rõõmsais puhastes värvitoonides on ainult hügieeni- otstarbelised ruumid.

Kui see on kaasaeg elamukultuuris, siis tundub ta küll pisut ülekül- lastatuna.

«Air Canada» lennukompanii paviljon võib õnnestunud sümboliga väliskujus. Selleks on kruijooneline «taevatrepp», mis oma kaare ja astmelabadega meenutab lennukiturbiini ja kehastab taevassetõusu. Prantsusmaa soliidse betoonist hoonemüraka kaheksanda korruse rõdult avaneb parim vaade üle terve Expo ja ka Montreali enda. Suurbri- tannia 200 jala kõrgune ahenev torn sunnib mõtlema laevakorstnale, ja et ta kannab üleval Union Jacki tugevaist taladest vormitud topeletristi, siis ka Briti vanale merehiilgusele.

Aga eemal suurtest paviljonidest, Väikese Printsia aias tegutseb laste- aed, Viini Kindergarten, kuhu Expole tulnud vanemad võivad mõõduka tasu eest jätta pooleks päevaks (või ka terveks, kui raatsivad) oma kalleid, kuid väsimusest kergesti virilduvaid võsukei.

4

Kummaline Kanada.

Olnud nii pikka aega Inglismaa asumaa ja dominioon, peaks ta ju ilmselt nagu Ühendriigidki oma päritolult kirju rahvastikuga kuu- luma jagamatult inglise keele võimupiirkonda. Ent Montreal lükkab sellise arvamuse otsustavalt ja iseteadvalt ümber.

Elame tänaval, mis kannab nime Rue Beaudry. Söömas käime «Louvre'i-nimelises söögisaalis Papineau' metroojaama juures. Et sõita Expole, tuleb ümber istuda Berri-de-Montigny' jaamas Longueuil'

poole minevale rongile. Expo raames toimuva kunstifestivali etendused ja kontserdid on kolmes saalis Place des Arts'i väljakul. Ja kui lõuna ajal püüad ettekandjale midagi inglise keeles selgeks teha, naeratab ta kahetsevalt ning kutsub tõlgiks ülemkelneri. Just nagu Pariisis.

Jah, muidugi, ajaloost on ju teada, et Montreali asutasid prantslased (täpsemalt: Maissonneuve'i vabahärra Paul de Chomedey aastal 1642). Kuid juba 1760. aastast langes ta inglaste kätte. Küll on alalhoidlikkus!

Praeguse Montreali 2,6 miljoni suurusest elanikkonnast on üle 1,6 miljoni inimese prantsuse päritoluga ja kõigest alla 450 000 — inglise omaga. Linn ise jaguneb teravalt kaheks. Idapoolne, vaesem ja proletarsem linnaosa on prantsuse oma, jõukam ja modernsem West End on asustatud inglise elanikkonnaga. See peegeldub tänavapildis, hoonestuses ja ka tänavanimedes.

Montreal kuulub Kanada «mässulisse» Quebeci provintsi, mille autonoomiaotlustest mõndagi kuulnud. Seisatasime liiklusummikus hetkeks kuskil linna servast serva läbiva Sainte-Catherine'i tänava idapoolses otsas, parajasti niikauaks, et silm jõudis fikseerida akendeta majaotsale värviga maalitud hüüdlause «Vive la Québec libre!».

Küllap on sellepärast Montreali idaosas nii palju lõunapoolset, vahe-meremaalikku. Masajad telliskivimajad mööda fassaadi kulgevate lahtiste välistreppidega teisele ja koguni kolmandale korrusele (kuidas neid küll Kanada meie moodi lumerohkes talves puhtana ja käimiskõlblikuna hoida saab?). Ohtuti aknad tänavale lahti, aknalaudadel rinnutavad võimsate siluettidega mustapäised mammad ja annavad rämeda-võitu baritoniga üsna sugestiivseid ning vasturääkimisele mittekutsuvaid käske oma võsudele. Võsud aga, tihtipeale ehtsad Pariisi rüblidud sajandi algupoole lasteraamatupiltidelt, müttavad vaimustatult nurgatagustesse kuhjatud pakkepaberi ja kartongist kaubakastide virnades, tuhnivad, kaevavad endale koopaid ja liduvad vabast rõõmust vingudes üksteise kannul ikka siia ja sinna, ikka madalas maa kohal lipendava kirju pesu alt läbi.

Elu käib küllaltki suures osas tänaval ja kõik elutegevuse jäätmed jõuavad samuti tänavale. Miskipärast jäi teisipäevasel päeval koristusautode tavaline ringisõit ära (ehk on neil teisipäev ka lihtsalt puhkepäevaks — teist korda seda kontrollida polnud enam aega), ning siis pakkus meie Beaudry ja kõik teised meie kandi tänavad lausa jubedat vaatepilti. Majauste kõrval ajasid üle värvilisest plastikaadist mustusekotid, mõne neist olid lapsed ohtuaks ka ümber tõuganud ning need laotasid oma roiskunud ja lehkava sisu otse kõnniteele, möödakäijate jalge alla. Ohtupoolikul tõusis tuul ning harutas omakorda lennukamat prahti laiali, kandes lõputuid pabereid roostest pitsiliseks söödud ukseäärtega autode alla, mis üksteises kinni tänava veeres tukkusid.

Tõsi küll, järgmisel päeval koristati kogu see mustus.

Montreali idaosas on palju puna-rohelisi värvikombinatsioone. Telliskivipunane ja aknasimsside traditsiooniline roheline. Seda kooskõla tuleb pidada iseloomulikuks prantsuse-kanada stiilile, milles on tunda rohkem vana, patriarhaalset, sajandite eest mahajäetud Prantsusmaad kui asjalikku ja kainet Uut Ilma.

Kesklinn, mis jääb juba Saint-Laurent'i puiesteest läände (viimane on linnaosade etniline piir), paistab silma amerikaniseerunud kaasaegsuse poolest. Seal laiutavad klaas ja betoon kaugemalegi. Buldooseri-mürin, punakas tellisetolm ja ekskavaatorikoppade mütsatused tähistavad rindejoont, millega uus linn vanale järjest kaugemale peale nih-

kub. Ent samal ajal, kui kesklinna ümbrus «downtowni» paisudes ragnal pakatab ja lammutusprahisena pilvelõhkujate talla alla kaob, jätkub pisut kaugemal häirimatult endisaegne elustiil, otse maja ees tänaval pestakse ladinl autosid, lapsed kihutavad kisades risti-rästi üle tänava ja neile kukuvad kaalukalt kuklasse mammade bassihäälsed manitsused.

Selles madalas linnaosas (enamasti 2 kuni 4 korrust) elab veel vana, euroopalike sugemete ja pioneerivaimu segunemise aegse Ameerika kaduvat võlu. Neonkirjad teise majakorruse kõrgusel kutsuvad kinopunkresse ja joogikohtadesse, nad on robustsed ja lohakad, kohati kui juhuslikult katusele visatud; pisikeste poekeste vaateaknaile on kuhjatud kogu nende laoseis — sõnaga, selles on «ühekordset» Ameerikat kogu tema lohaka õdususe ning avalusega.

Kuid erinevalt mõnest Kesk-Lääne väikelinnast, kus ehk taolist meeoleolu ka säilinud on, paistavad Montrealis kõikjal silma prantsuskeelsed sildid, ja kuigi Mont-Royal'i mäelt, mis linnale nime andnud, jääb pilk kõigepealt pidama linnasüdame ehtameerikalikele pilvelõhkujatele, ei jäeta Montrealis ühelgi puhul kasutamata võimalust, et sulle meenutada: prantslased olid siin enne. Marquette ja Jolliet avastasid 1673. aastal Mississipi, La Salle jõudis esimesena Mehhiko laheni ning andis nime Louisianale, Jean-Baptiste Le Moyne asutas New Orleansi, Antoine de la Mothe Cadillac — Detroidi (ja andis nime tuntuimale automargile — aga seda juba tahtmatult ning mõnevõrra hiljem) ja nõnda edasi.

Quebecis ollakse veendunud, et just prantsuse otsiv vaim avastas ja uuris esimesena läbi Uue Maailma. Aga siis tulid ahned ja kavalad ärimehed-inglased ning võtsid kõik ära...

Rikkiläinud trummelkinos lasksid sinistes mundrites ning kolmnurksete mütsidega prantslased ja punakuulised inglased kolm korda ühtejärge üksteise pihta tulelukuga püsse lahti. Sinised kuued kukkusid punakuldsete vahtralehtede vahele. Kolm korda ühtesoodu, ikka algusest peale. Meelde jäi.

Küllap Quebeci iidne, äravõitmatu vastumeelsus väevõimuga pealesurutud Union Jacki vastu mängis oma osa ka selles, et hiljutine lipuvahetus Kanadas vanameelsete vastuseisule vaatamata siiski toimus. Nüüd ei kanna Kanada lipp enam ülemises nurgas Briti topeltristi. Ta on püstriipudes puna-valge-punane, ning valget välja ehib seesama suur ning verev Kanada vahtra leht, mis kõneleb ääretuist metsadest ja indiaani suve värvilahvatusest.

5

Kui hommikul alustada, jõuab lõunaks heal juhul kümmekond paviljoni läbi käia (sedagi siis, kui valida väiksemaid). Nagu Belgia või Šveitsi oma. Belgia paviljon on räsajas, seest hämar ja jahe, mustjate telliskiviseintega nagu põline Brüsseli pangamaja. Suure osa temast võtab enda alla Rahvuslik Panteon — silmapaistvate belglaste portreede galerii. Seisatad. Vaatad. Äkitselt puutub eemalt silma mingi helendus. Lähed edasi. Ühes kaugemas ja hämaramas nurgas on klaaskasti püütud peotäis sinkjasvalget jäähõõgust. Võetud terve kamaluga pisikesi teemante. Rahvast tungleb nii palju juures, et on võimatu järele vaadata, kas nad on juba briljantideks töödeldud või ei. Vist

siiski on, vaevalt nad muidu nii kiirgaksid. On omaette kuhjakesena musta riidepõhja peal, peidetud valgus säratamas.

Loetud lood teemantide hügelväärtusest (ja Expo puhul kokkusõitnud gangsterimaailmast!) panevad rahutult kaela väänutama. Kui äkki?! Kast võib küll olla kümnemillimeetrisest klaasist, aga ikkagi...

Rahu, sa pole ilmselt esimene, kes sellele mõtleb. Lähedases orvas seisab diskreetselt just nagu eksponaat ajaloolises, punaste pükste ja paljude kardpaelttega mundris belgia politseinik. Tema silm on kogu aeg teemandikirstu peal.

Sveitsi paviljonist jääb meelde tohutu hulk kelli, igasuguseid, suuri ja väikesi, ilusaid ja inetuid, kuldseid ja plekiseid tiksuvaid karbikesi. Hämaras saalis on üksnes vitriinid heledasti valgustatud. Kellalumum tuleb peale. Kui välja kõnnid, märkad äkki, et oled muutunud nurgeliseks ja hakanud kanaliku (või sekundiosutiliku!) nõkslikkusega pead pöörama ja kätt tõstma.

Meeled vajavad puhkust. Õnneks on samas Luikede järve avar veepeegel vägevate purskkaevurühmadega. Saab istuda. Otse üle järve paistab kanada skulptori Alexander Calderi Expo jaoks loodud grupp «Inimene». See on valmistatud 48 tonnist Kanada roostevabast terasest ja annetatud näitusele «International Nickel Co. of Canada» poolt; viimase fakti vääriliseks tähistamiseks on ka plats, millel skulptuur seisab, saanud International Nickeli väljaku nime. Teos ise on moodustatud kolmest lõikuvast tasapinnalisest kujundist, milles ju midagi inimesesarnast tööpoolest tabada võib. Eriti kui kaua vaatad.

Esimesest päevast peale paelus huvi eriskummalise välimusega Mehhiko paviljon. See oli justkui lamava raketi stabilisaator, või ka nagu dinosauruse hari, aga siluetis tõi ta imeselgesti meelde atsteegi päramiididest nähtud pilte. Veelgi enam kütsid uudishimu üles Expo-juhis teatavaks tehtud lubadused näidata paviljonis maailmakuulsate mehhiiklaste Orozco, Diego Rivera, Siqueirose ja Tamayo töid. Kus neid veel originaalis näed?

Kahjuks jäi see ära. Mehhiklased alles lõpetasid neil maikuu alguspäeval paviljoni ehitamist. Pettunud publikule meelelahutuseks oli Mehhikost kohale toodud tosin muusikut ja laulumeest. Kõigil hiiglaslikud sombreerod peas, kuued taljes, mustad vuntsiharjad põigiti nina all ja kõrge kontsaga kingad jalas. Täielik püüd esitada niisugust eksootikat, nagu keskmine näitusekülastaja nimelt ootab. Kitarritümin ja kiiskavate trompetite heliplaksatused kaikusid pooliku paviljoni ees madalate pilvedeni. Vaprad mehhiklased ei liigutanud oimugi lõikava tuule peale, laulsid kordamööda tundelisi indiaani ja mustlase tõugu laule, venitades magusa vaevani välja kõrgeid noote.

Vaatajaskond jäi üldiselt hästi rahule. Inimese meel läheb heaks, kui see või too Mehhiko on just täpselt niisugune, nagu ta seda endale koduski targu ette kujutanud. Siis ta pildistab oma kujutluspildi endale mälestuseks ja läheb täie rahuldusega edasi.

Ilusad mehhiklased klõbistasid toreerolikult kõpskontsi ja pööritasid põlevaid silmi. Kaks suureruudulistes pontšodes tüdrukut tant-sisklesid ja võtsid poose ansambli tiival. Nad olid foto- ja kinomeestele täiendavaks söödaks välja pandud, et need paviljonist mööda ei läheks.

Lastele (ja ka osale täiskasvanuist) rõõmuks sõidavad mööda näitust kogu aeg ringi lapitud pükste, ruuduliste sonide ja punalillade nina-dega tsirkuseklounid kolmeistmelise tandem-jalgratta seljas. Vahel nad peatuvad ja teevad natuke nalja. Ametlikku Expo-juhti sirvides sel-

gus, et neid nõndanimetatud «trubaduure» finantseerib «Pepsi-Cola of Canada Ltd.». Üldse on enamikul Expo atraktsioonidest, ehitustest ja ka osal paviljonidest «kinkelipik» küljes. Ühinenud Rahvaste paviljoni on annetanud 13 Kanada kompaniid. Montreali Rotary-klubi võttis enda peale roosiaia rajamise kulud, kuhu istutati kümme tuhat roosi, mis saadetud viieteistkümnelt maalt. Expo lektoriumi, kus poole aasta jooksul toimuvad kümned maailmakuulsate teadlaste esinemised, ehitab Kanada Du Pont'i harufirma. Näituse lõbustussektoris nimega «La Ronde» rajas «Canadian Westinghouse Co. Ltd.» purskkaevuatraktsiooni «Dancing Waters», mille 2 000 düüsi vesi võib purskuda enam kui tuhande erineva joaefektiga kuni saja jala kõrgusele, pilti täiendab purskkaevudega sünkroonne muusika ja öhtul värviline valgustus.

Esialgul tundub see kinkijate ja annetajate küll tagasihoidlik, kuid seda järjekindlam nimetamine võrastavana. Aga vahest on seegi omajagu põhjendatud. Mis parata? Maailmanäitus pole muidugi kaubalaat, ent reklaamivõimalus ometi. Ning loomulikult poleks Kanada valitsusel jätkunud hiigelsummasid selleks, et Expo nii tohutus ulatuses, kiiresti ja hästi valmis ehitada, kui tööstuskapital osa kulusid enda kanda poleks võtnud.

Expol ei puudu ka mõnevõrra fantastiline ettepanek inimese homse elamu osas. See on «Habitat 67» — eemalt amorfne püramiidjas hunnik betoonkarpe, mis tagasiastetega üksteise kukil otsekuu kaljupääsukese pesad. Kaksteist korrust, 158 korterit, igauks neist täiesti iseseisev, niioelda individuaalelamu suures üldises kuhjas.

Ilus ei ole, praktiline võib-olla küll. Elamud on eri suurusega, ühe kuni nelja magamistoaga, elamispiinda on neis vastavalt 55 kuni 160 ruutmeetrit. Iga allpool asetseva elamisploki katus on ülemisele aiaks, kuhu peremehe valikul istutatud taimi kastetakse ja toidetakse väetiselahusega tsentraliseeritult. Allkorrusel on teenindusettevõtted, parkimisplatsid, haljasalad. Plastikkattega jalakäijate-rajad ei ristu kuskil sõiduteedega. Kolm liftikoda ühendavad eri korruseid.

«Habitat 67» on ehitatud sardbetoonist tööstuslikult valatud korterikarpidest, mis ehitusplatsil kõige vajaliku tehnikaga varustatakse, viimistletakse ja sisustatakse ning seejärel kraanaga oma kohale tõstetakse (kaal 70 kuni 90 t). Selle projekti autoriks on Kanada arhitekt Moshe Safdi. Pole huvitu märkida, et «Habitat 67» ehituslikku osa juhatas eesti päritoluga insener August Kasak.

Kui peaaegu kõik paviljonid ja ehitused Expol töötavad inimese nägemismeelele, siis puhkust pakkuvaks erandiks on Austraalia paviljon. Ta on avar ja tühi. Ainult mõned maketid, pannood, paar vitriini, üks seinatäis kaasaegset austraalia kunsti. Ja kõikjal toolid, kõrge kaarja leeniga toolid. Istu ja puhka. Aga kiri ütleb: «Pange tähele! Need ei ole tavalised toolid. Need toolid kõnelevad. Rohelise istmepadjaga — inglise keelt, oranžiga — prantsuse keelt.»

Ja nii see ongi. Saad vaevalt istuda ja mõnusalt tahapoole naalduda, vaevatud jalgadesse valgub magus surin, kui toolileenis sinu peast paremal ja vasakul algab vaikne kahekõne sellest, mis siit toolist su pilgu ette jääb — Austraalia mineraalidest, maast, käsitööst, kunstist. Võid puhata jalgu ja silmi, korraga pole kuskile kiiret.

Väljud siit kuidagi rahunenult ja isegi nagu puhanult, valmis jälle uusi nägemismuljeid kirkasse kaleidoskoopi koguma. Paviljoni taga on taraga piiratud aedik. Seal kekslevad neli kangurut. Milline pettus! Nad on ju pisikesed nagu mõned priskemat sorti küülikud...

Oh ajad, oh ajad. Kui ma veel paras jõmpsikas olin, leidus hoopis suuremaid kanguruid! Olen ometi ihusilmaga näinud pilte nendest, kui nad poksiringis mehe vastu astusid, ise ka mehepikkused.

Jah, vanasti olid ikka kangurud!

Aga neid praegusigi imetletakse ja pildistatakse. Üldse püsib Expo kohal, kui teraselt kuulatada, fotoaparaatide katikuklõpsudest perforeritud häälteköma. Siin on juba tehtud miljoneid pilte, ja sadu miljoneid tehakse veel. Sest vaatamata sellele, et kõik vähegi olulisemad vaated ja ehitused on jäädvustatud headele värvilistele piltpostkaartidele, mida müüakse viie sendi eest peaaegu igal nurgal, usaldab iga fotoharrastaja eeskätt ikkagi iseend oma tihtigi kogenematu silma, napi otsimisaja ja juhusliku tehnikaga. Kanada Kodak õhutab seda tervet enesekindlust tagant oma paviljoniga, mis on täis imehäid värvivõtteid, diapositiive ja filme Kanada ilusamaist maakohtadest, ning loob võimalusi müügilaudadega, kust saab aega viitmata kätte kõiki Kodaki mitmekesiseid tooteid, millega kõlbab aparraati laadida.

See on samasugune moraalne surve ja sundus nagu suveniiride ostmine, mida lõpuks tarviski pole. Ma ei usu inimesi, kes väidaksid, et on tulnud Expolt ära ilma mingit suveniiri ostmata. Muide, selliseid polnud ka juhust kohata.

Siin käituvad inimesed Expo seaduste järgi.

6

Eesti NSV pole varem maailmanäitustel esinenud.

See tähendab, muidugi oli juba Brüsselis eksponaate ka meie vabariigist, ja mõned neist teenisid ära koguni näituse autasud. Kuid ikka üldise Nõukogude Liidu toodanguna. Esmakordselt korraldatakse Expol liiduvabariikide rahvuslikke päevi.

Sellega kaasnesid mõnesugused raskused. Asi on selles, et erinevate maade rahvuslike päevade korraldamiseks on näituse territooriumile rajatud omaette Rahvuste väljak, kus vastavate päevade hommikul pannakse toime pidulikud tseremooniad riigipeade või nende esindajate osavõtul. Nõukogude Liidu rahvusvabariikidest mööndi see õigus üksnes Ukrainale ja Valgevenele — ÜRO-sse kuulumise järgi.

Sellele vaatamata otsustati Expol pidada kõigi meie liiduvabariikide päevad, vähemalt oma paviljonis. Ja Eesti NSV avas selle rea. Kui Moskvast teele asusime, ütlesid meile üldkorraldajad kaasa järgmised sõnad: «Teie vigadest hakkame õppima. Ja kordaminekuist muidugi ka...»

Otsustasime vigu mitte teha.

Juba järgmisel päeval pärast meie kohalejõudmist pandi paviljoni klaasist fassaadi taha tohutu, teise majakorruse kõrgune Eesti NSV lipp, ja see jäi sinna terveks nädalaks. Ansambli «Laine» ja solistide kontserdid paviljoni kuuesajakohalises kinosaaalis algasid kolmandal päeval. Neljandal pidas delegatsioon pressikonverentsi (mille järel mõned ajalehed avastasid, et Eesti NSV üldse olemas on, ja ristisid ta Nõukogude «miniriigiks»); teisi hämmastas rohkem see, et meil ka rätsepad ülikondi õmblevad ja mitte igaüks ise nõelaga ei nokerda).

Kõik need päevad tegime delegatsiooniga visiite paviljonidesse. Nõnda oli küll ülevaade põhjalik, iga kord giidid seletuste andmiseks kaasas, kuid ka aegaviitev. Läheb ju grupiga liikudes alati rohkem aega kui üksi käies. Pealegi võeti meid igal pool vastu rahvuspaviljonide

komissaride poolt, ja viisakusejutt kestab teinekord paraku kauemgi kui asjalik.

Kui Kanada paviljonidesse läksime, oli suuremate juures kohaliku provintsi politsei auvalve üleval — seltsimees Müüriseppa võeti vastu riigipeana, nagu kord ja kohus. Kuid sellega seoses hakkasime pöörama tähelepanu vaiksetele erariides «kunstiteadlastele», kes meil püsivalt sabas käisid ja innukalt eksponaate vahtisid, kui kuskil peatusime. Teisel-kolmandal päeval olime juba vanad tuttavad. Hallis mantlis vurrudega mees, näost natuke Pinkertoni moodi, hoidus enamasti taamale ja kui nad autoga meie järel sõitsid, istus roolis. Valge tolmumantliga lokkispeal oli kogu aeg käes tilluke antennivardaga transistoraparaat kahepoolse side jaoks oma keskusega. Mõnikord ta ütles sinna mõne sõna ja kuulas kõrva ligi pannes korraldusi. Mõtlesime kõigepealt, et nendega peab valvas olema. Püha lihtsameelsus! Nad olid ju ihukaitsjateks pandud.

Kui see selgeks sai, tuli tahtmine neid hommikul kohates teretada — ikkagi ühise tööpäeva algus.

Kanada paviljoni peakomissari mister Leslie Browni juures oli meil esimene ja peaaegu et asjalikem vastuvõtt. Kõnelused olid mõõdukad ja pidulikud. Kui seltsimees Müürisepp olemasolevate tõlkide järgi orienteerudes vene keelelt eesti keelele üle läks, hakkas ka mister Brown inglise keele asemel prantsuse keelt kõnelema. Ainult Evald Okas ei pidanud soliidsest stiilist kinni ning joonistas kunstnikule omase kerge-meelsusega piiblipaksusse külalisraamatusse rahvarõivais eesti tüdruku.

Viienda päeva hommikul (meie päeva eelõhtul) läks Okas eesti kunsti ekspositsiooni üles panema, minu tee viis samuti paviljoni kolmanda korruse tagumisse nurka, ainult paremale — sinna, kus asub kirjandusestend.

Pilt, mis mulle kohale jõudes avanes, oli liigutav ja naljakas. Kaks kiirustamisest sakris ja ähmi täis stenditöötajat kandsid sülega sisse eesti raamatuid ning püüdsid neid oma parima äranägemise järgi seks puhuks vabastatud laudadele üles seada. Kriteeriumiks võeti see, kuidas raamatud välimusest omavahel sobisid, ja mulle näidati uhkusega nurgakest, kus olid maitsekalt kõrvuti seatud Tuglase «Marginaalia» ja eesti punase veisetõu käsiraamat. D. Vaarandi ja U. Lahe luuletuskogu vahelt tükkis kena kirju lihavõttemunana silma raamat «Seened».

Õnneks läks vahelesegamine solvumisteta. Abipakkumine võeti tänuga vastu ja ekspositsiooni ülesseadmine jäi minu hooleks. Esimeste küllastajate tulekuks oligi asi niikaugel, ja ligikaudu samal kujul, umbes saja — saja kahekümne raamatuga oli meie kirjandus esindatud kahe päeva jooksul. Alalises ekspositsioonis oli erinevais rahvuskeeltes raamatuid muidugi üsna tagasihoidlikult, sest rohkemat ei luba ruum. Võib-olla võiks igapähe olla oma nurgake? Seda siiski pole.

Vabariigi päevaks anti meie käsutusse ligemale kolmandik kogu raamatustendist, ometi oli kitsas. Tuli igatpidi kavaldada, küll raamatuid lehvikusse seada, küll katteklaasi alla ja peale sokutada, et aga rohkem välja panna. Loobuda ei saanud ka tõlkekirjanduse eksponeerimisest, sest nagu nähtus hiljem küllastajate jälgimisest, tunti erilist huvi Shakespeare'i, Saint-Exupéry ja teiste maailmanimede vastu eesti keeles.

Kerge polnud ka Okka elu. Graafika ja maal võtavad ju hoopis rohkem ruumi kui raamatud. Pealegi seisis kunstisektsiooni keskel Vutšetitši hiigelskulptuur automaadi ja granaadiga madrusest, mille tema mõõtmed ja kaal täiesti statsionaarseks muutsid. Nii pidi Okas siit- ja

sealtpoolt sihtima, kuidas töid üles panna nõnda, et nad vaadeldavad oleksid. Ei olnud tal aega enam pilte joonistada, tööd tuli teha!

Sellega loomulikult ettevalmistused ei piirdunud. Paviljoni esiossa, vabariigi suure lipu kõrvale seati üles vaskne sepiskaart Eesti NSV-st, ja samasse nähtavale kohale ka kuulutus, mis rääkis Eesti NSV päevast ja kõigist selle tähtsamaist üritustest. Nendeks olid kontserdid, viktoiriin ja Paul Kerese simultaan. (Peale selle reklaamiti restorani, kus sel päeval pidid saadaval olema eesti toidud. Olevat olnud ka, aga seda kontrollida polnud enam aega ega jaksu. Igal juhul käinud paviljoni restorani peakokk enne Expo avamist neljaks nädalaks Tallinnas praktilik.)

Nii oli kõik valmis meie suureks päevaks.

Kahtlusi ja kõhklusi tekkis muidugi omajagu ka. Sest oskad sa ette kujutada, kui palju võiks kanadalasi huvitada Eestimaa või tema päev — nad tulevad ju paviljoni ikkagi sellepärast, et see on Nõukogude Liidu oma. Kas nad tulevad meie üritustega kaasa? Noh, ja väliseestlaste osavõtu kohalt olime küllaltki skeptilised. Kanada reaktsiooniliste pagulasorganisatsioonide eesotsas seisvad «kaikamehed» olid oma pimedada pulliviha ja kaasmaalaste terroriseerimisega juba varem tuntuks saanud. Arvasime, et kui tulebki eestlasi vaikselt vaatama, ega enamik ennast tunda küll ei anna.

Sellest hoolimata oli tahtmine koputada niisuguse suure ja kaugema uksele, nagu on Kanada, ja öelda: Kas te ka teate, et on olemas selline paik nagu Eesti? Kas teate, kuidas inimesed seal elavad, mis nad oskavad ja mida suudavad?

Ja nii ta tuligi, laupäev, 6. mai 1967. Hommik oli selge ja siresinine, ainult tuul tõmbas jäiselt kuskilt Labradori või Hudsoni lahe poolt. Tühja temaga, arvasime. Nohu me ei karda, nohu võib isegi kodus saada, kus sa mingeid eriliselt tähtsaid ülesandeid ei täida. Siin kannatame seda enam ära.

Expo territooriumile avatakse külastajaile pääs kell 9.30 hommikul. Esimene pooltund on mõeldud inimeste liikumiseks huvipakkuvate paviljonide juurde, teatud kindlaile näitusealadele. Kell 10 avavad paviljonid oma ukseid ega sule neid enne kui öhtul samal ajal.

Tükk aega enne kümnet kogunes Nõukogude paviljoni juurde rahvamurd. Laupäev ja ilus ilm mängisid kahtlemata oma osa. Lipud plagisesid tuules — kõige suurema varda otsas NSVL riigilipp, väiksematel vabariikide omad. Ainult üks lipuvarras oli sel hommikul erandlikult liputa.

Pisut enne avamise aega astus vabariigi delegatsioon paviljoni ette mikrofonide juurde. NSV Liidu paviljoni peakomissar Boriss Borissov lausus avasõnad ja andis sõna seltsimees Müüriseppale. Umbes tuhandepealine rahvahulk kuulas lühidat tervituskõnet eesti, inglise ja prantsuse keeles (vähe arvu keeltega Montrealis kuidagi läbi ei saa). Mängiti hümne ja lipuvalves veidi lõdisenud rahvariietes «Laine» koos orkestriga heiskas Eesti NSV lipu. Kogu see tseremoonia õnnestus isegi suurema pidulikkusega, kui võis ette arvata, sest hümni- ja lipurituaali vastu on kanadalastel suur aupaklikkus veres.

Ning pärast seda palus seltsimees Müürisepp külalisi paviljoni ekspositsiooniga tutvuma, kontserte jälgima ja kõigest muust osa saama.

Muide, tseremoonia ajal kasvas rahvahulk vahetpidamata ning oli lõpuks juba üsna ähvardava suurusega. Tublidel politseinikel läks vaevaga korda seda niipaljudest tagasi hoida, et me ise enne suurt rahva-

tulva jõudsime eskalaatorile lipsata. Siis algas lõppematu, tihe vool paviljoni.

Üldse ületasid rahvahulgad sel päeval Expol kõik varemkogetu. Paviljonide uste taga ootas parveviisi inimesi, kõigi söögi- ja joogikoh- tade juurde tekkisid juba lahtioleku teisel tunnil pikad ja tihedad sabad, miniraudtee vagunisse pääsemiseks pidi varuma vähemalt kolm- veerand tundi kannatust. Tõesti on tihedalt asustatud see inimeste maa! Muide, statistikud olid raalid appi võtnud ja välja arvutanud, et Expo avamise ajal (see tähendab, umbkaudu aprilli lõpul — mai algul) kas- vas inimsugu kiirusega 2 inimest sekundis. Kogu näituse lahtioleku aja jooksul suureneb aga maakera elanikkond ümmarguselt 34, 6 miljoni inimese võrra. See ületab peaaegu kahekordselt Kanada praeguse elanikkonna.

Kuhu nad küll pannakse 1987. aasta maailmanäitusel?

Tunnistan, see mõte tuli hiljem, kui sai mahti sel laupäeval Expol ringi vaadata. Hommikul oli kibekiire, et jõuda enne külastajatevoolu meie raamatustendi juurde. Eks ole ikkagi põnev teada, millist vastu- võttu leiab oma kätetöö.

Publikust polnud puudust. Osa jalutas niisama kiirustamata mööda ja vedas pilku mööda raamatuid järele. Kuid paljud peatusid, võtsid ra- amatuid kätte, sirvisid, uurisid lähemalt. Viimaste hulgas polnud vähe ka väliseestlasi. Muide, pole sugugi raske selgusele jõuda, kas inimene mõistab keelt, milles on trükitud teos tema käes, või lehitseb niisama. Väliseestlaste suurest huvist rääkis ka eestikeelse kirjanduse hea minek raamatute müügiletis; jäi ainult kahetseda, et selle valik seal polnud nii suur, kui oleks tahtnud.

Inglis-, prantsus- ja eestikeelse teatmekirjanduse virnad meie vaba- riigi ja eesti raamatute kohta kahanesid hirmuäratava kiirusega. Iga poole tunni tagant tuli tuua uus sületäis. Sama kähku kadusid ka aja- lehed «Moscow News» inglise ja prantsuse keeles, kus meie vabariigi päevale oli pühendatud terve erilehekülg. Kui ka osa sellest minekust kirjutada näitusel nii tavaliste suveniiriküttide arvele, ajendas suure- mat osa inimestest siiski tõeline huvi.

Peagi sõlmusid esimesed jutuajamised:

«Näe, siin on üks härra, kes vist võib meile mõnda seletust anda...»

«Kas teie olete tõesti Eestist?»

«Õelge, palun, kust saaks eesti raamatuid osta?»

«On see ikka tõsi, et «Estonia» juurest on nüüd turg ära kaotatud?»

«Kas te teate, millal on Tiit Kuusiku kontsert?»

«Tere, mina olen John Karjam New Yorgist, «Uue Ilma» juurest!»

«Me tulime Ottawast autoga. Lugesime «Kodumaast», et täna on näi- tusel Eesti päev...»

«Tahaksin väga seda Jaan Koorti raamatut, aga müügil ei ole, kas te ei saaks seda mulle müüa?»

Evald Okas kõrval kunstisektsioonis oli kunstihuviliste piiramisrõn- gas. Milliseid lehti ka tema käest ära osta taheti, selle kohta puuduvad mul täpsemad andmed ja Okas ise on jonnakalt vait, aga pole tõenäo- line, et temal teisiti läks.

Umbes esimese tunni lõpuks jõudsid meie juurde üles ka seltsimees Mürisepp koos Nõukogude Liidu saadikuga Kanadas Ivan Špedkoga, kes protokolli kohaselt kogu ekspositsiooni üle vaatasid. Siis jooksis paviljonis töötav «Punase Reti» insener Ilmar Intso oma raadiostendi juurest küsima: «Kuidas läheb?» Läks juba üsna elavalt. Külalisraa-

mat, mis eelmisel päeval oli alles poolest saadik täis kirjutatud, sai otsa juba enne lõunat. Väga väheseid erandeid arvestamata võib öelda, et sissekanded kõlasid ülivõrrekena. Neid tuli tulise kiiruga lugeda — kohe seisus uus kirjutamishimuline, pastapliiats püsti, selja taga järjekorras!

Vahepeal jooksid kinosaalis Nõukogude Eesti filmid, paviljoni televisioonivõrk kandis üle meie teleprogramme ja eskalaatorid tõid järjest uusi tuhandeid külatajaid ülemistele korrustele. Järjekord paviljoni ees ei näidanud kahanemise tunnuseid, pigem vastupidi.

Omamoodi kaastööd — kas teadlikult või tahtmatult — tegid meie päevale ka Montreali eestlased. Nimelt korraldasid nad keskpäeval ühel Expo lahtisel kontserdivaljakul, Briti ja Prantsusmaa paviljoni vahel laste rahvakunstiansambli «Vikerlased» kontserdi. Kuigi aega polnud pillata, tõttasin vaatama. Oli väga kena ja püüdlik laste isetegevuse eeskava rahvariiete ja esimese avaliku esinemise häälevärinaga, lapse-meelse püüdlikkuse ning esiridades istuvate vanemate pabinaga. Nii või teisiti võis vahest seegi pisut kaasa aidata huvi tärgamisele eesti rahvakunsti vastu, mida laiemalt ja sügavamalt esitasid laulupeofilmid ja meie artistide esinemised Nõukogude paviljonis. Öhtul võis «vikerlasi» endid rahvariiete järgi üsna arvukalt ära tunda ka Eesti NSV päeva suurel lõppkontserdil meie paviljoni kinosaalis.

Paviljoni tagasipääsemine polnudki nii lihtne. Ees lainetas rahvameri, ja politseinik väljapääsul oli üsna otsustav — küllap pidi ta paljusidki kõrvalkippujaid tagasi tõrjuma. Tuli selgeks teha, et oled ka asjamees, alles siis lubas läbi lipsata. Restorani rõdukorrusel algas paviljoni peakomissari poolt meie delegatsiooni auks korraldatud vastuvõtt, kus olid aukohal samuti «rahvuslikud suveniirid» — kiluvõileivad, «Viru valge» ja «Kännukukk». Usutavasti tundusid need külalistele piisavalt eksotiilistena.

Samal ajal pandi kinosaalis käima viktoriin Eesti NSV kohta. Seda korraldas paviljoni pressikeskuse juurde komandeeritud Vambola Pöder. Juba Moskvast välja sõites ja eriti kümnetunnilise lennu kestel ei lahkunud temast mure: kas viktoriin kogub ka küllaldaselt osavõtjaid. Pidi ju arvestama seda, et inimesed tulevad enamasti näitusele sooviga näha võimalikult lühikese ajaga võimalikult paljut — kas neil jätkub siis kannatust istuda tubli tund aega või enamgi paigal ja küsimustepähkleid kröbistada?

Ka see mure osutus tühjaks. Menu ületas ootused. Viktoriinivastuseid laekus üle kahesaja, ja kuigi täistabamusi polnud, leidis auhinnaväärseid nii palju, et preemiad tuli välja loosida. Peavõidu — õlleankru — viis kaasa keegi portugallane nimega Gonzales. Kuna Ibeeria poolsaarel ja ka Lõuna-Ameerikas on levinud õllemargiks «Cerveja portugues», jääb loota, et see tal tammises eesti õlleankrus hästi käib! Osa vastuseid laekus ka eesti keeles, ja nendegi autoreid oli auhinnasaajate hulgas.

Viktoriini lõppedes pidi samas kinosaalis algama meie päeva lõppkontsert kõigi kaasasolevate lavajõudude osavõtul. Sellega tekkis ometi ettenägematu raskus: võistlusmängust osavõtjad jäid peaaegu viimaseni saali, ja äsjalõppenud vastuvõtu aukülalistele polnud kuskil kohti. Lausa piinlik lugu! Suure vaeva ja nelja kahemeetrise korralvalvuri kaasabil õnnestus higistel korraldajatel lõpuks esiridadesse mõned plat-sid teha. Kuuesaja kohaga saalis viibis kõige tagasihoidlikumate arvestuste järgi oma kaheksasada pealtvaatajat. Tõime lisatoole, palju mah-tus. Jäin lavakõrvase ukse alla, valvekorras oleva politseiseersandi

kõrvale, selg vastu ust, ja võtsin iga numbri lõppedes vastu innustunud ametivõimu esindaja komplimente.

Sellel muidu vähe kadestusväärsel positsioonil oli siiski ka oma eelis: nägin hästi saali (lava halvemini, kuid sellel polnud antud olukorras tähtsust).

Õelda, et kontsert läks lihtsalt menukalt, tähendab õieti mitte midagi öelda. Ainult range põhimõtte numbreid mitte korrata suutis esinejaid ovatsioone ignoreerima panna. Muidu oleks kontsert kestnud täpselt kaks korda nii kaua, kui ta kestis. Poolteise tunni jooksul lahkus palavast, täiskiilutud saalist neli inimest; nende asemele pressiti uksealuseist troppidest samas kaheksa uut.

Selle saali nägemine üksi oleks tasunud Montreali sõidu. Ma ei räägi isegi pealtvaatajate suure osa liigutusest — sellest ei sobi rääkida. On täiesti mõistetavad inimeste tundeuhangud, kes pärast enam kui kahekümne aastast äraolekut puutuvad äkitselt vahetult kokku kodumaaga tema lauludes, tema elavas keeles ja hääles. Kuid katsuge ette kujutada jässakat Saaremaa mammit, valge ülespidi servaga nailonkübar peas, kes ehtsa taluperenaise jõulisusega käsi kokku peksab ja Tiit Kuusiku Toreadoori aaria peale valjusti, üle terve saali kilkab: «Veel! Veel!» Lükkab teda vaigistava teisepoole ainsa käeliigutusega kõrvale ja kilkab jälle: «Veel! Ve-eel! . . .»

Ei, see oli kahtlemata üks Expo meeldejäävamaid pilte.

Skeptikud meie hulgas kahtlesid Montreali sõites, kas suudame oma programmiga sellel lõbustustest küllastatud mandril läbi lüüa . . . Ometi kord oli hea tunda, et ületasime oma nõudlikkuses maailmataset. «Laine» löi laineid rohkemgi, kui arvata võis, ning lõppkontserdil tulid noored «vikerlased» üsna ägedalt temaga kaasa.

Kontsert lõppes hilja, paviljonide sulgemisaja lähedal. Väljapääsul Expo territooriumilt hoidis politsei lahkujaid tagasi, et anda allmaaraudtee ägisevatele rongidele aega puittihedat inimmassi metroojaamast vähemaks viia. Näitus lõomas alles tuledes. Üle kõige kiirgasid Nõukogude paviljoni helendav klaastahukas, kust ikka alles kontserdipublikut välja voolas, ja Ühendriikide fantastiliselt kumav kera.

Oleks tahtnud siia veelgi tagasi pöörduda.

Vihm Budapestis

See kentsakas kiri «Cipobolt» kangialusel.
 Vaateaken — eh! milliste kingadega!
 Välisrõdudega siseõu.
 Ja vihm, mis taevatükki
 sirinal
 hoovipõhjale paikab.

Sa jooksid tuppa
 neid oma cipokesi vahetama.
 Kohe, kohe väljud sa taas
 kolmanda korruse rõdule.
 Näed mind läbi vihma
 nagu läbi töötavate kangastelgede.
 Mina näen sind kaadris
 nagu Eva Ruttkaid.
 Su nina on nagu temal
 ja sul on veenired näol.

Enne vihma
 otsin ma sulle roose.
 Haruldasi, imesuuri.
 Nii ütlesid sina . . .

Hea võõras tüdruk!
 Ma pole kunagi märganud roose.
 Aga need olid
 otsekui vormitud kollasest vahast.
 Nad olid isegi kuidagi mehised
 nagu kolmeaastased poisid,
 ja vihmapiisad veeresid neilt maha.

Nüüd ootan sind paprikalõhnase uduvihma
 kirikutaolises videvikus.
 Aga äkki polegi see mina,
 vaid hoopis väike Nemecek Pál-tänavalt,
 suureks kasvanud väike Nemecek,
 kes ei surnudki,
 vaid oli lihtsalt kaua ära? . . .

Oled ainus,
 keda tunnen
 siin tuttaval võõras linnas.

Võib-olla lähiksime vihmavarju
kuhugile sooja muusikasse
nagu «Cherbourg'i vihmavarjude» alla?
Mul on taskus veel kümnene forint —
üks terve petöfi.
Ainult . . . kas Petöfi on veel üldse kulla alusel?
Vabadus, armastus — kaksainus
siin ja maailmas . . .

Sorrento

Midagi ma olen igatsenud.
Midagi ma kätte olen saand.
Millestki ma olen jäänud ilma.
Midagi on ununenud ka.

Nüüd Sorrento kaljukaldal seisan
apelsinialus mere ees.
Aga kuskilt veidras valus kaigub:
«Tule tagasi Sorrentosse!»

Ja on nukrad äkki ristoranteid,
mis kui pesad rippu kaljudel.
Laskub päike. Vaikib tarantella.
Üksindus, kui seisaks kuskil kell.

On see kõik vast minus tollest filmist,
mida tookord vaatasime koos,
nõnda koos, et elades nüüd ühes,
miski enam kokku nii ei too?

Meri. Laid. Ja vastu purpureha
kahe palmi kauge siluett . . .
Kuid võib olla, et Sorrento ongi
mitte paik, vaid ainult too üks hetk?

Ja ta ikka tagasi sind kutsub,
kuigi enam sinna pole teed,
ka veel siis, kui oledki Sorrentos:
«Tule tagasi Sorrentosse!»?

Poisid maailma tänavalt

Eh, neid poisse küll maailma tänavalt!
Ei nad erine üksteisest kuskil:
Roomas Trevist välja münte nad traalivad,
Sousse'i sukil¹ nad mängivad «sussi»!

¹ Suk — turg ar. k.

Igas linnas turiste nad piiravad,
silmad pärani, röömsad ja siirad,
nagu Tallinnas Kerese «Rambleriit»
ikka uudistav rahvasalk piirab.

Sigareti või märgi sa annetad —
irokeesihüüd rebestab õhku!
Võru ajama tormates sööstavad
peaga klanitud härrale kõhtu!

Hopp! Pardon! Ja troskale pärasse
juba haakuvad nagu makaagid.
Ei neid ratkutuid, katkutuid tõkesta
nende tarvis seal okastraadid!

Nagu voorimees piitsaga — ajastu
nähvab poisse neid süngena kõikjal.
Aga katsu neid minema ajada,
kui nad sündindki seks vaid, et sõita!

Nende maailm on päratu-päratu,
nõnda suur, et meil annab mõista.
Nad on ainsad, kel pole, mida kaotada,
ja ainsad, kel kõik vaid võita.

Justkui aimates vaistlikult: troskades
istmeil vetruvail sõidavad bossid,
uhkelt poistes neis pead tõstab trotslikkus —
nad on tänase päeva gavrošid!

Suure maailma kireval tänaval
nad ei anna meile sagides asu.
Ja kui tasub üldse maailmas elada —
nende poiste pärast just tasub!

Kauge Lõuna kütkes¹

Jalgsi ja ratastel

ole mõnusamat tunnet kui pärast pikki õhutrippe oma jalaga katsuda emakese maa pinda — olgu või kuival ja kuumal lõnamandril. Puurist pääsenud orav ehk lippab sama erksalt. Juba kell seitse on hommikukohv rüübatud, pool kaheksa istume autos.

Üle suure ja kuulsa Harbour Bridge'i — 3 km pikkuse sadamasilla — mööda Kirripillit, läbi Thurra-Murra (Sydney' linnaosad) ikka põhja poole, välja, eemale liiklusrimast ja kärsikust rutust.

Tõusang järgneb tõusangule. Lai mägismaastikus looklev asfaltlint. Huilates ja unnates tormavad masinad üksteisest mööda, küll mäkke, küll mäest alla. Austraalia kaguserv on orgudest ja kuristikest lõhestatud kõrglava, mis paiguti kaljuseinana tõuseb ookeanist, paiguti aga eemale taganedes jätab randa madala tasandikuvöötme. Mööda kõrglava serva highway põhja poole vonklebki. Ühel järsakul tekib mootoris tõrge. Ülal leiab mr. Jago sõidusuunas vasakule hargneva teekese, pidurdab ja keerab sinna — kollakale liivakivikillustikust teepeenrale. Tsentraalõlituse filter tuleb lahti kiskuda. Pahandus — aga sedapuhku päris teretulnud. Abipakkumisetepanek tõrjutakse tagasi: mõttetu kahel käsi määrada. Ise aga, samuti valges särgis ja pühapäevariides kui külalised, käärib mr. Jago vapralt varrukad üles, kummardub kapoti alla, hõõguva mootori kohale.

Ülalt leegib päike, tuult ei ole. Seista võsa vahel on nagu pannil praadida. Eemalt paistab pikemaid puid, mis peavad andma ka varju. Kuid kauaks ei soovitata minna. Ta katsuvat paarikümne minutiga toime tulla. Sõprusühingu korraldusel oodatakse meid kell üks Newcastle'i tööliisklubis. On juba pool kaksteist, sõita aga veel üle viiekümne miili. Ja siin maal püütakse olla täpne.

Kuid hetkel pole see minu asi. Hetkel tunnen end õige turistina sellel pikal teekonnal. Ometi kord saab ka ise minna! Mööta sammuga kaugele sinna, kus eukalüptisalu ulatub teeperveni. Ometi kord pole vaja vahtida maa kumerusi ja nõgusid, tema metsahabet või kivikolpa, tema järvesilmi ja orukortse ülalt kõrgelt, tunnistada eemalt kui viirastust ja isegi endamisi imetleda: ah selleks siis ajasidki maha kakskümmend tuhat kilomeetrit, et kümne tuhande meetri kõrguselt vaadata viirastust... Turist peab mitte üksi nägema, vaid käega katsuma, haistma, maitsmagi — kui juhtub. Aga mida võib juhtuda õhus — kui just lend ei äpardu? Äpardumise puhul... nojah, siis hoolitsetakse juba kõige järgneva eest ilma sinu muljete ja elamustetagi...

¹ Algus «Loomingus» nr. 6.

Nii saab väikesest viperusest autoga lausa rõõm. Teab, kas enam juhtubki, et kõnnid omal käel Austraalia metsa!

Teekene viib läände, kaugete Sinimägede suunas. Üle seljandikkude ja orgude lillatavad nad seal kuskil kõrge harjana, rohkem aimatavate kui nähtavatena. Kuigi taevas on täitsa pilvepuhas, sügav, nähtavust kiita ei saa: kaljuseinad, järsakud ja künkad — kõik on nagu mähkunud sinilillakasse sumusse. Mäekühmud ning paljandid lähemal aga paistavad rohekashallidena, sammaldunudena. Mingit sammalt siiski ei ole. On vaid kivi, mitmes värvitoonis liivakivi — nagu ütlevad kaaslased, geograafid.

Varsti algab paremat kätt eukalüptimets — mets, mis on harv kui mongoli habe. Puukene siin, teine teisel, nii et ere novembri kevadpäike igalt poolt läbi leegib, ka otse lehtede vahelt, ning mets mingit õiget viluvarju ei paku. Paarikümne meetri kõrguste harvade puude vahel on kohati tihenevat, kohati hõrenevast või hoopis kaduvat mehekõrgust põõsast — kuulsat Austraalia võsa, bush'i. Öeldakse, et kes bush'i pole näinud, pole Austraalias käinudki. Nüüd olen ma siis käinud, teen sammu reipalt kõrvale. Aga ei pääse teelt ära. Bush haarab oma tuhande küünega püksisäärtest kinni. Kuhugi ei lähe — kui ei taha end just veriseks kriimustada. Seal on teravate asteldegaga põõsaid ja kavalaid ronitaimi, on pikka lõikrohtugi, mis vapralt vastu hakkab.

Minu suhtlemine on alati palju tihedam olnud koduste ohakaliste ja nõgeselistega kui peenelt lõhnavate rooside või igihaljaste mirtidega. Austraalia taimestikustki piirduvad mu elteadmised sellega, et siin esineb umbes 1200 eri liiki eukalüpte ja kuni 600 liiki akaatsiaid, nende hulgas ka tee- ja pudelpuud. Aga pole vajagi olla asjatundja, et öelda: kõik, mida silm näeb metsapoolle, on puhtalt austraaliaalik, mandri põlisfloora. Neid nahkja pajulehe moodi lehega gum'isid — eukalüpte —, noid kollaseõielisi, peene lehekribuga akaatsiaid ja sinilillades õiekobarates mirdipõõsaid mujal ei kohta. Nad kuuluvad Austraaliasse, on tema kuiva ja kivise pinna ehteks, olgu mäerinnakutel või lagedal kõrbelisel sisemaal.

Teisel pool kollakat teed aga, kus põõsastiku lõppedes algab okastraadiga piiratud koppel, tervitavad hapuoblikas, mets-ristikhein, kibetulikas ja väljaveninud õisikuvarrega kitsalehine teeleht — kõik vanad tuttavad maanteehulgused põhjapoolkeralt. Kas nad oma liigitunnuste poolest igati täpselt vastavad sealsetele, pole tähtis. Üldpilt, mulje on sama. Hoopis kodusem astuda mööda võorast teed võhivõoral mandril. Ning veelkordselt märkida, kui pude ja rabe on kaasaegses maailmas kõik originaalne, ürgne, kui aldis inimtahtele, tema käele. Sest ega siia merede taha põhjapoolkera teeleht või tulikas ise tulnud. Inimene toimetab seemne kohale. Inimene segas, segab, korraldab, sätib, kohandab ja mugandab. Puuvillapõõsas ja sidrunipuu marsivad inimese tahtel juba Lõuna-Venemaale sisse, Austraalias ning Uus-Meremaal katsetatakse põhjamaa männi, isegi kadakaga. Esialgu küll ilupuudena, aga... kaugel seegi aeg tarvitseb olla, kui nad lõunalaiuse kraadide all lokkavad metsadena? Küsimus ei seisa arusaadavalt üksi puudes-põõsastes, taimkattes. Küsimus on selles, et inimtegevuse tagajärjel maailm kunagi võib saada ühtse näo nagu vormirõiva, turism kui seesugune kaotada mõtte... Ja kas üksi turism? Tsivilisatsiooni suur kulp kahmab järjest sügavamale. Ime siis, et omapära kübemekesed järjest harvemaks jäävad — kogu maailmas.

Siiski, eemal nõos helgib sinine järvesilm, kerkivad kaldajärsakuna

sammalrohelised kaljud — asi pole nii hull. Eurooplaste poolt küll asutatud ja rikutud, aga ometi Austraalia . . . Ent niipea kui seda kõike lähemalt silmitseda, on taas nõutus kallal.

Mets ei ole mets, mäed pole mäed, orud — orud. Niikaugele kui sinkjas sumu vaadata lubab, ei ühtegi tippu, latva, teravikku. Aina lamedad tombud, äraraiatud harjadega koonused, püsttahukad. Nagu oleks siit üle käinud tohtu greideri nuga ja lükanud kõik tasaseks, vähemalt ülal, sest järske seinu ja nukke on. Sealt paistavad kätte isegi kihid. Paksudest lõhandikkudest laotud kollakashall müür — niisugune tundub mäekülge. Tõmpkoonustel, nende tahkudel ja ees, madalamates nõgudes aga samad öitsvad põõsad, erekollased ja sinised, nende vahel harvalt laigulise koorega, talviti kooruvaid eukalüpte, mis eemalt näivad mustade kroonidega nagu männid või kuused, tegelikult aga on igihaljad, lehti mittevaristavad puud.

Mis mäestik või maastik see on? Pigem tohtu lava ringhorisondiga, kuliss, dekoratsioon, mille ees ja sees hargnevad astangulised orud, välguvad järved, keerlevad ojad, looklevad teed ja kumavad üksikud kauged majad nagu mesilastarud. Kõik otsekui pintsli alt tulnud, alles värvivärsked, kirkad toonis ja varjundis. Samasugused nagu nood lakkvärvipildid, mida lapsed kunagi maisipaberilt oma vihikutesse kleepisid ja hardunult vaatasid.

Mängumets, mängumäed, mängujärved, mängumaastikud — sugeneb mingi poolikuse- või pettumusetunne . . .

Aga geograafid lohutavad: vana, väga vana manner, ilmsed kulumise jäljed . . . Kunagi olevat need mäed ja orud, see kõik olnud sügaval vee all, ookeani põhjas. Järvekesed mägedes olevatki ainult soolajärved . . .

On hõlpus kujutleda endise merepõhjana meie lauet Läänemaad, ka kühmjaid saari. Tõrge kipub tekkima juba Pandivere või Otepää kõrgendiku juures. Muhelema ajab aga siinse 600—900-meetriste tõmbikutega kõrgplatoo meresügavusse paigutamine. Kulumine näitavat, kinnitavat nad, kulumise jäljed. Aga kas sedasama maakonaruste ärakulutamist polnud aastamiljonite jooksul võimelised korda saatma vihmavalgud, päike, tuuled, temperatuurikõikumised?

Ent teaduse kasutuses olevat kümneid tõendeid, uskugem teda. Uskugem ning jäägem selle juurde, et Austraalia kogu oma ilus ja uhkuses, kõikide oma mägede ja orgude, kõrbete ja soolakutega tõusis ühel heal hommikul merest nagu Fööniks noorenenuna tuhost ja kulus taas vanaks . . . Selle seletuse raamidesse mahub suurepäraselt mandri kogu omapära, geo-, bio- ja fükkoloogiaga, inimesegagi.

Tol 1770. aasta aprillipäeval, kui James Cook, inglise maadeavastaja, esmakordselt ühte Uus-Hollandi (ranniku tookordne nimetus) lahte sisse sõitis ja seal maale läks, leidis ta selle olevat nii omanäolise, rikka taimekasvuga, et nimetas koha Botany Bay'ks — Botaanika laheks, nagu kutsutakse seda praeguseni.

Teel Newcastle'isse erilist lopsakust ei märka. Värviliste kihtidega liivakivikalju on ilmselt vaene toitepinnas. Harvad vihataolised eukalüptid, võsa, ronitaimed ja kohati karmi rohtu. Ka madara- või kanaribikukõrgust puhmast, mis on torkiv, hakkab jalgadesse kinni. Ja üksikuid suureõielisi, meie ohakaid meenutavaid banksiaid, ladva tipus mustroosa õisikuga kui paras õllekapp. Ainult paaril tasandikul ilusat veerjat rohumaad, kus kobarati laisku pikavillalisi lambaid ja ketitatud lehmi. Valgete seinte ja punaste kiviakatustega väikesed farmihooned

rohulagendikkude taustal tunduvad nukumajakestena. Aga traktorid, autod, niidumasinad, piimavankrid tunnistavad, et inimene siingi loodusega võitleb, tööd teeb. Mõnede hoonekobarate ümber laiuvad avarad traatvõrguga piiratud aiad. Madalad kaharad puud. Okste küljes aprikoosid, virsikud, apelsinid, sidrunid — osa juba värvi võtmas, osa haljad. Tee ääres pikki katusealuseid, kus müüakse kõiki nende puuvilja-aedade lõhnavaid saadusi.

Tähendab, siiski mitte viirastus, nägemus, vaid igapäevane elu teisel mandril, teises ümbruses, teistes tingimustes.

Inimene, keskkond ja tingimused? Austraalia — ülivana, endasse-sulgunud manner. Kuid elu, inimese seisukohast — uhiuus, tükkis uuem kui kord Uueks Maailmaks ristitud Ameerika.

Kummaline kinnitada, kuid sõprusühingu inimeste lahkus tahtis, et kohe Canberrast Sydney'sse tagasijõudmisel, otse lennuväljalt sattusin minagi Botany Bay'sse, linna lõunaserval Tasmani merre lõikuvale neemetipule. Lõunapoolkera rahvarikkama linna külje alt seda lopsakat taimestikku, mis maadeavastaja leidis, tänapäeval loomulikult otsida ei maksa. Peale mõne sagnosis eukalüpti ja tüüaka palmi ei näe seal muud kui rohtunud väljakuid, autoparkimis- ja pallimänguplatse. Lõunas lõpevad need kivikaide ja niinimetatud «Vene bastioniga», mis inglased Jaapani sõja eel ehitanud «Vene sissetungiohu tõrjeks» otse merre. Idas kerkivad vastu Vaikset ookeani moodsa vangla müürid, põhjas keemia- ja õlipuhastustehase tossavad korstnad. Läänes aga soonikute pervedele rajatud majad — sõnaga, linna üldilme seisukohalt kehv elamis-rajoon, töölislinnaosa.

Kuid just see viimane veabki tagasi Cook'i aegadesse, sunnib vaatama, rööpjooni tõmbama.

Iga maa, ka mandri näojooned kujundab lõppkokkuvõttes inimene, tema asukas, päriselanik. Sellesama lahe rannamail kohtus Cook austraalia inimesega — aborigeeniga, pärismaalasega, nagu inglased ütlevad. Ning siinsamas Botany Bay' lääneserva majakestes elavad Austraalia pärisperemehed, tema ürgsed asukad, ka praegu. Elavad otsekui väljasülitatuina võimsa ja suure anglosaksi linna suust prügihunnikute vahel vastu merd, tehaste suitsulakkade all, need tagasihoidlikud tõmmunahalised inimesed, kelle esiisad kord olid selle maa ainuasustajaks.

Tollal kui James Cook Union Jacki heisates Austraalia Briti omandiks kuulutas, kui mandrit hakati eurooplastega asustama, arvati algasukaid olevat kakssada tuhat kuni pool miljonit. (Kes «metslasi» luges!) Sissetungijad kuulutasid nad sõjakateks ja ohtlikeks — ehkki loodusrahval tulirelvade-tehnika vastu muud polnud välja panna kui viskodad, nooled ja mehisis. Aga anglosakside koloniseerimishuvid vajasid maad. Seda sai ainult pärismaalastelt võttes. Algas karm ja halastamatu Austraalia tsiviliseerimine, mis teisipidi võttes tähendas algasukate rannikult tõrjumist kõrbelistesse siserajoonidesse, nende mahanõttimist, nende ürgsete eluviiside likvideerimist, kommete ja tavade pilamist, ilmajätmist kõigest endisest, asemele pakkumata muud kui efemeerset ristiuskku, alkoholi ja võõraid haigusi. Algasukate jahi- ja saagimaade ärakiskumine, alandamine ja orjusse-surumine — see kõik on mõjunud nõnda, et tänapäeval Austraalia algasukaid, ühe omapärasema rassi esindajaid, loetakse ainult nelikümmend viis tuhat ning ametlikud väljaandedki leiavad hädavajaliku olevat tõhusamalt hoolitseda nende edasise eksistentsi eest.

Avaldused võivad olla ju päris siiradki, aga meenutavad tahtmatult kõnekäändu krokodillipisaraist. Mitte üksnes sisemaal ja troopikasse ulatuval Põhjaterritooriumil pole algasukad surutud kõige vähem tootvatele aladele, nagu tõendab kirjanik Jack Kelly oma teoses «Human Rights for Aborigines», või antud karjakasvatustehaste meelevalda. Ka uhke ja rikka Sydney' külje all on nende eluasemeks kõige päratum, kehvem ja reostatum neemeserv, kus paiguti puuduvad teed või jalgrajadki. Nende peamiseks elatumisallikaks öeldakse siin olevat töö tervistkahjustavates keemia- ja õlipuhastustehastes. Algasukaile maksakse hoopis kehvemat töötasu kui valgenahalistele. Ime siis, et nende majakesed tüüpiliste «austraallaste» üheperekonnaelamutega võrreldes tihti on pelgad onnid. Kus puudub sotsiaalne samaväärsus, seal on mõeldamatu ka elamiskultuuri võrdsus.

Et see rahvas arenemisvõimetus pole, et ta samuti nagu iga teine paremusele püüdleb, seda näitab ilmne peremehekäe hool iga majakese juures. Kokku klopsitud tihti plangu- või lauastest, võimaluste järgi laiendatud ja avardatud, puudub neil arhitektuuriline nägusus, aga ei puudu värv. Odavalt ehk küll, kuid ometi on igaüks püüdnud hoolitseda elamu välimuse eest. Aialapid majakeste ees on üles haritud, täis juurviljapeenraid. Vaene ja väiksepalgaline ei saa endale lubada iluaia kultiveerimise luksust. Maalapp peab talle tootma toidulisa. Kindlasti läheb veel palju aega mustanahalise järelejõudmiseks valgenahalisele austraallasele — kui ta üldse jõuab. Värvilistest tellistest majakesed, isikliku magamistoaga igale perekonnaliikmele, on kallid. Kahhelkivist seintega köök, külmutuskapid ja pesupesemismasinad — mida keskmine valge austraallane peab oma kultuurse elamistaseme harilikuks näitajaks — veel kallimad. Musta mehe palk selleni ei küüni. Ta on õnelik, kui suudab oma peret toita, sellele hädapärase peavarju muretseda. Ja ega tarvitse vist kaheldagi, et paljudes neis lihtsates hoonekestes elatakse sisukamat elu kui Bondi või Tamarama supelrandade läheduses ülespuhvitud, otsekui näituseks väljaseatud uhkete iluaedade ja lahtiste rõdudega üksikelamutes. Ja mis puutub kultuurisse, siis mõne tsivilisatsioonitarbe kasutamine üksi ei määra veel sisulist taset.

Vana ja kulunud manner . . . See elu aga, mida elab manner tänapäeval, mis teda iseloomustab, on igas suhtes noor. Nii värske, et Euroopaga võrreldes lõhnab mitmeti toorest tõusiklikkusest. Kerge on ürgset kohalikku elujärge, kultuuri, kõike omapärast hävitada, hoopis keerulisem rajada uut, oma. See, mida Austraalia praegu kiideldes näitab, pole ju muud kui Cook'i kodumaa tsivilisatsiooni pealiskaudne kohandamine Austraalia tingimustele. Säärasena paljuski väline, eeskätt tehnikal rajanev.

Oli juhus sealt samast Botany Bay'st, mustade algasukate juurest sõita otse New South Wales'i Ülikooli — asutusse, mis on Austraalia juhtiva osariigi kultuurikülvi tsentrumiks, selle lipukandjaks. Vastuvõtt õppejõudude poolt ülisõbralik ja kodune — ehkki tegemist polnud kutsutud erialakülalistega, vaid lihtsalt kolme nõukogude sulemehest turistiga. Üldse arendavad ülikoolid siin intensiivselt rahvusvahelisi sõprussuhteid, New South Wales'i nimeline pole erand.

Kümmekond aastat tegutsenud noore ülikooli õppejõud paistavad silma oma vabameelsusega, pole kitsid seletuste andmisega ega ka küsimuste esitamisega. Aga niipea kui jutt libiseb Austraaliale, nende kodumaale, teatavad viiest kolm, et nad polegi õiged austraallased, on alles mõne aasta eest Inglismaalt tulnud ega tunne end veel kuigi omaselt . . .

Tööd teha võib, aga kas paigale jäädakse — pole otsustatud. Nad kuuluvad seda liiki spetside hulka, keda Austraalia ikka veel vanalt emamaalt kalli raha eest sisse veab, vedama peab, sest tal ei jätku küllaldaselt töökäsigi, rääkimata eriteadlastest humanitaaraladel. Kahtlemata teevad subsiidiumidega kohale toodud õpetlased oma töö hästi. Kuid vaevalt neid tõsisemalt huvitab Austraalia areng või tema rahvaste probleemid, üldine kultuurijärg.

Niisamuti kui Ühendriikides ja Kanadas, on siia kogunenud rahvatiku põhimass anglosaksi päritolu. Nende juurdevoolu soodustatakse erilepingutega. Austraalia on ammu iseseisev, kuid vaimne kokkukuuluvus inglise kultuuriga, samuti ka Inglise majanduse ülemmõju püsib. Inglise keel, loomulikult ka inglise maitse ja meel valitseb. Kõiges.

Endastmõistetavalt tuleb teistest rahvustest austraallastel, samuti õppijail, sellega leppida. Ka pärismaalastel, kellel ju oma kirja ega kultuurivajadustekohast keelt polnudki. Ja kuna ametliku poliitika kurss pärismaalaste suhtes on suunatud assimileerimisele, kavas seisab ajapikku teha Austraalia algasukate riisimest mustanahalised inglise keelt kõnelevad ja inglise vaimulaadist läbiimmutatud kodanikud (praegu neil täit kodanikuõigust pole!) — siis mis äratust või toetust oma rahvuslikule iseolemisele võivad algasukate noored saada ülikoolistki? Ülikoolini jõudnud võivad end siin välja koolitada eriala-asjatundjaks, kes eksootilise nähtusena täiendavad inglise või teistest rahvustest pärit eriteadlaste ridu, rohkem midagi.

Kõik muu näib väikse rahvakillukese seisukohast, kes oma kultuuriga kaugemale polnud jõudnud kui lihtsate tööriistade valmistamise ja kaljule joonistamise oskuseni, hilja olevat. Ning ehkki austraalia humanistide ringis on viimastel aastatel tekkinud terve grupp kirjamehi, kes agiteerivad pärismaalaste kasuks, võitlevad neile inimõiguste ja inimvääriskuse täieliku kindlustamise eest, näib ometi rahvakillukesel, kes kord on maha jäänud ja muserdatud, väga raske olevat end vaimselt sirgu ajada, rahvuseks kasvada. Eriti teise, tugeva ning ekspansivse alluvuses, tema tahtest sõltuvana. Ajalugu kordub: nõrga omakultuuriga, alamal arenguastmel rahvas sulab tugevamasse, arenenumasse. Indiaanlased olid kaugel ees Austraalia pärismaalastest. Aga Põhja-Ameerika elus on nemadki täiesti kõrvale jäänud, kadumas...

Sääraste tunnetuste meelevaldas ei sobinudki lantšilauas tõsisemalt puudutada pärismaalastest noorte õppimist ülikoolis. Mõned mustad õppivat, aga kas lõpetavad — ei osatavat ütelda. Neil jäävat tihti puudu keskendusvõimest ja enesedistsipliinist. Eriti andekate jaoks on ülikooli raamatukogus isiklikud tööruumid. Mustadest ühtki säärast pole avastatud. Kuid New South Wales'i üliõpilasleht kandvat puhast nendekeelset nime — «Tjuringa» — ja kas sellest ei paistvat küllalt ilmekalt, kui lugupidavalt suhtub ülikool aborigeenidesse...

Filoloogia seisukohalt see ehk peab paikagi: tjuringadeks nimetavad pärismaalased teatavaid ürgseid joonistusi, õieti kriipseldusi puutükil või kaljul, milles nende esivanemad taotlesid jäädvustada mõnd jahiseika, võitlusseeni või muud juhtumit elust. Üliõpilaslehe nimetusena see sõna vaevalt suudab teenida neidsamu eesmärke. Pigem eksootilise kõla võlu. Niisamuti kui sadade Austraalia kohanimedega: päriselanikud, paikkondadele nimed andnud rahvas, on ammu kadunud, aga Pararamatta, Maroubra, Kirripilli ning paljud teised ürgsed kohanimed elavad anglosakside suus edasi, ilma et keegi juurdlemagi vaevuks, kust

nad tulevad. Elavad nagu ikka ja alati rahvaste keeltes, kes teise eluala ning eluruumi üle võtavad, endasse imevad... Satute sellel teemal vestlema pesuehtsa anglosaksiga, tehakse pikemata selgeks, et lääne-tsivilisatsiooni toojad (kolonisaatorid) pole Austraalias midagi hävitanud. Ainult metsik, primitiivsel elutasemel rahvakene ei pidanud kõrgemat taset vastu, suri välja. Lõuna-Ameerikas ja Aafrikas, kus päriselanikkude kultuuritase oli kõrgem ja kohanemisvõime suurem, ei juhunud midagi taolist...

Oma tõeterakene on ka niisuguses seletuses. Vaidlematult lämmata-takse rahvas, kelle enesetunne on nõrk, kes omast kinni pidada ei suuda, palju hõlpsamini väljakujunenust ja arenenust, järjest edasiminevast, kohanemisvõimelisest. Valgete sissetungi järel tekkis Austraalia algasukate ümber tühjus — nii tohutu oli vahe. Tühjus aga ei kanna ega sigita midagi.

On raske mõistatada, kas ja kuivõrra näiteks indiaanlased või Austraalia pärismaalased ise seda taipavad. Igatahes loiid ja passiivsed on nad mõlemad omandama midagi valge mehe tsivilisatsiooni paremikustki. On see tõupärane fatalism, meelekibedus, viha, trots? Mine tea. Seniajani õpib ja kohaneb nende rahvakillukeste noorus väga visalt.

Canberra lennujaamas juhtusime kohtama kaht musta töölisjuhti. Käinud pealinnas palgatüli pärast, streikinud kuskil istanduses. Keegi meist küsis meestelt autogrammi. Ei oskavat kirjutada, ei olevat koolis selgeks saanud. Mõista tuleb muidugi misjonäride pühapäevakooli kuskil Põhjaterritooriumi reservaadis, kus leiduvat teisigi taolisi «koolis käinud» aborigeene...

Kuid on ka üksikuid hoopis teistsuguseid, intelligentseid musti mehi. Kõige üldtuntum, populaarne kogu kunstimaailmas on maali-akadeemik Albert Namatjira, Austraalia kõrbelisest keskosast, Arunta sugu-harust pärinev andekas kunstnik. Namatjira õppis inglise kunstnikkude juures Lääne-Austraalias. Tema erialaks kujunes maastikumaal. Lilla-kashallis, Austraalia natuuri meenutavas koloriidis maastikud tegidki Namatjirast kuulsuse ja akadeemiku.

Kehtib kord, et iga kõrgema hariduse või akadeemilise kraadi omandanud pärismaalane vabaneb kitsendustest, mis nende kodanikuõigusi või tegevusvabadust piiravad. Ka Namatjira muutus valgetega võrdseks kodanikuks. Mõned valged kunstnikud sõitsid Namatjirale külla, kinkisid talle hulga vägijooke. Õigusteta pärismaalastele ei luba seadus viinu müüa ega pakkuda. Namatjira, tundes end täisväärusliku kodanikuna, rüüpas ise ning jagas jooke ka teistele omatöulistele reservaadis, kus elas. Seadusevastase teo eest pandi ta kinni. Kunstnikuhing ei talunud säärast solvust, mängu inimõigustega: ta suri vanglas 1959. aastal viiekümne seitsmeselt...

Leidsin pooltosinat Namatjira maastikumaalide postkaardiformaadis reprodid Austraalia Muuseumi müügilaualt Sydney's, ei näinud aga ühtegi tema maali väljapanekute hulgas, kus üldiselt hästi tutvustatakse pärismaalaste kultuuri. Samuti otsisime neid asjata ka Kunstigalerii vastavast ekspositsioonist. Ei olevat enam ammu eksponeeritud. Küllap siis niisugune peabki välja nägema too Austraalia pärismaalastele pakutav assimilatsioon, sellega tagatav kodanikuõigus...

Just enne meie ärasõitu Sydney'st sai teine pärismaalane, Jack Brown, Master of Arts (magistri) tiitli. Aasia-Aafrika Rahvaste Sõprusühingus korraldati Brownile pidulik aktus kõnede, lillede ja kohvilauaga. Önnitlejaile vastates toonitas Brown üsna paljutähendavalt, et

kuigi ta nüüdsest peale võib pidada end teist nahavärvi inimestega samaväärseks ja on neile tänulik õpetamise eest, ei tunne ta ise ometi mingit tarvet inimeste vahel vahet teha nahavärvi järgi ega usu, et see võiks kellelegi mingeid eeliseid anda . . .

Botany Bay' ühe majakese uksele on silt nimega Joe Timberg. Pärismaalast Timbergi tuntakse kui üht parimat rahvuslike suveniiride meisterdajat ja bumerangiheitjat. Austraalia esindajana bumerangi MM-võistlustele ei saatnud spordikeskused aga teda, vaid kellegi valge. Sadamatöölise ametiühingu pärismaalastest liikmed võtsid asja ametlikult üles, küsides, et kas tõesti mõni eurooplase järglane on bumerangiheitmises osavam põlisest austraallasest, ja nõudsid Joe Timbergi saatmist bumerangiheitmise maailmameistri-võistlustele . . . Jäi nägemata, kuidas too konflikt laheneb. Aga üks väike märgike sellest, et Austraalia must mees, olgu ta üldiselt kui allasurutud ja vähearenenud, hakkab üksikuid päid andma, kes häält tõstavad, oma õiguste eest seista püüavad. Muidugi ei tule seda võtta nõnda, et must ja valge seisavad Austraalias varsti teine teisel pool barrikaade. See oleks voluntaristlik asja lihtsustamine, mis ei vastaks tingimustele ega võimalustele. Aga et Austraalia pärisperemehe selgroog veel katki murtud pole, et ta enesetunne vahel kihama lööb — seda ehk küll. Ja ehk tõusebki — kui assimilatsioonipoliitika enne oma tööd ei tee . . .

Seesugused veidrad mõttekatked vilksatasid läbi pea auto juurde tagasi kõmpides seal Newcastle'i teel. Kõmpides ja vaadates seda maad, mis nagu ei olegi maa, seda veidrat tupsulist metsa, mis pole meie mõistes õige mets, pigem dekoratsioon, teatrikuliss. Ning tahtmatult küsid iseeneselt: mis on siin maal siis õige ja ehtne, austraaliaalik? Kas see, mis oli enne kapten Cook'i maabumist ja mida enam ei ole, või see, mida siin ligemale paarsada aastat on arendatud, aga millel paratamatult on anglosaksi peegelpildi nägu, igati?

Austraalia ei ole inimkonnale kogemata avastatud ega kergelt asustatud kontinent. Juba teisel sajandil kuulutas vana-kreeka õpetlane Ptolemaios oma geotsentrilise maailmasüsteemi tasakaaluteooriast lähtudes, et kuskil lõunapoolkeral peab olema suur manner, vastukaaluks põhjapoolkera maismaa massiividele, muidu uputaksid ookeanid põhjapoolkera maad. Ta nimetas seda hüpoteetilist mandrit «Terra australis incognita'ks» — tundmatuks lõunapoolseks maak. Tänapäeva teadmiste valguses näib Ptolemaiiose hüpotees primitiivsena. Vaevalt ükski meresõitja nii huupi tehtud oletuste järgi liikvele läheks. Aga Ptolemaiiose oletust võeti omal ajal vägagi tõsiselt. Keegi ei tea täpselt, kui paljud vana aja meresõitjad tundmata lõunamaad otsisid. On teada aga see, et maadeavastamise ajastul peaaegu kõik suured meresõitjad üritasid leida ka Terra australis incognita't. Mitu sajandit kihutati temast mööda, mitu korda käidi tema randadel, märkamata, et ollaksegi otsitud mandril . . . Ja kui siis 1606. aastal hollandi laev «Duyfken» Carpentaria lahte sisse põikas, esimesed selgemad teated tõi, kui rannikule «Uus-Holland» nimeks anti, ega siiski oldud kindel uue mandri avastamises. Kulus veel ligemale sada kuuskümmend aastat ringisõitmisteks ja kaardistamiseks, kuni selgusele jõuti, et Terra australis on leitud . . .

Eksimiste ajaloo vajadusest on räägitud ühenduses Austraalia avastamise ajalooga. Aga kas ei ole kõik, mis inimkonda on edasi viinud, olnud esialgu ekslev kobamine, vastukäiv kehtivatele arusaamadele, tõekspidamistele, veendumustele? Katoliku kirik pidas kõige krampli-

kumalt kinni jumala ja maailma loomise legendist. Aga viimases entsüklikas taganeti targu sealgi loomislugudest, lubati käibele maailma ja elu tekkimise teaduslikud seletused. Ühes sellega kuulutati lõpetatuks ka kirikuulus «Index» — kiriku poolt sajandite kestel keelu alla pandud raamatute nimekiri... Jaa, ainult kiriklased võivad kiidelda, et nad usuvad kõik ühte ja kõigevägevamasse jumalasse, lisamata, et on mitu kirikut, usku, seega mitu kõigevägevamatki...

Meie ei tea, millesse uskus Ptolemaios oma hüpoteesi esitades. Tema uskujad avastasid Austraalia. Inglased, kes seda asustama ruttasid, uskused ennekõike oma jõusse ja võimetusse. Kaotanud iseseisvusesõjas Ameerika, haarasid nad viivitamatult Austraalia järele. Esimesed asukad, kes siia 1787. aastal saadeti, olid «mässajad», «kuningavastased». Rohkem kui sajandiks jäigi Austraalia Inglismaa Siberiks — kui nii ütelda —, kuhu kodusaairelt sunniviisil, vangidena asuma saadeti need, kes ei leppinud kehtiva korra ja kuningarežiimiga.

Koloniaalmaa, ütleme meie. Kuid Austraalia koloniseerimine sundkorras, orksama ja teovõimsama inimmaterjaliga, on paratamatult jätnud ka oma jäljed. Vähemalt Austraalia rahvastikku, tema teo- ja algatusvõimesse.

Linnas, aga ka ümber linna

Mõistega «suur» on asjad viimasel kümnendil segased. Kõiksugused «suurvõistlused», «suurüritused», «suurfilmid» jne. tekitavad inflatsioonitunde, mis otsekui segab vahetegemist «suurlinna» ja «suure linnagi» vahel. Olgu kuidas on, Sydney on kõigepealt suur — nii laialdane, et ühestki turismiprospettist tema kui terviku plaani ei leia. Austraallane ise rõhutab uhkeldades: lõunapoolkera suurim. Nagu peaks see endasse haarama mõlemad variandid.

New Yorgi, Tokio, Londoni ja Moskva kõrval ei ole ta oma kahe ja poole miljoni elanikuga muidugi esimeste hulgas. Ainult üks perekatest. Kuid territooriumi poolest — jah, nii laialivalgunud, nii lahtedest-väinadest lõhestatud, metsadesse ja lagendikkudele laialipudenenu linna kui Sydney vist küll teist ei olegi. Sealjuures väga vahelduva pinnase, igihaljaste avarate parkide ja siresiniste veevälude tõttu ülimalt maalline linn. Loodus ise pakub kõik eeltingimused, inimene aitab kaasa, täiendab, tõstab esile või surub tagasi seda, mis pole esmane.

Võib kaasa tunda Austraalia pärismaalastele, mõista seisukorra lootusetust, millesse nad on kontinendi valgetega asustamise järel sattunud. Ei saa aga tõele au andes keelduda tunnistamast, et see kauge manner oli enne inglaste maaletulekut sama tühi, sama arendamata ja hõredalt asustatud kui Siber, kuhu vene kasakad ja kaupmehed raiusid tee, viisid tsivilisatsiooni. Sest kõik, mis Austraalias on tehtud, on tehtud valgete, uusasukate poolt. Ka Sydney' rajasid nemad, esimesest suitsust peale. Enne polnud siin muud kui ürgne loodus: kaljukaldaline soolase vee laht, kuhu sisse voolas väike Parramatta jõgi.

Vaevalt kavandas Inglise kuninglik valitsus linnade rajamist kuhugi «maailma otsa». Tal oli vaja lahti saada troonivastastest «mässajatest», teovõimelistest teisitimõtlevatest inimestest, leida neile koht, kust nad ei pääseks ohustama trooni ja parajasti hoogustuvat bisnessi.

Mais 1787 läks Inglismaalt teele esimene üheteistkümnest laevast koosnev ekspeditsioon, mis viis kaasa üle kaheksasaja sunnitöölise, väljasaat-

misele mõistetud vangi. Umbes seitsesada inimest kuulus kaasaõitjate või konvoerijate hulka. Teel oldi üle kaheksa kuu. Jaanuaris 1788 sõideti sisse tuntud Botany Bay' lahte. Ning tuleb lausa imestada ekspeditsiooni juhi ja ühtlasi esimeseks New South Wales'i kuberneriks nimetatud kapteni Arthur Phillipi ettenägelikkust, tema silmaringi avarust. Ta ei rutanud asulast rajama lahtise lahe rannikule, vaid viis, ümbrusega veidi tutvunud, ekspeditsiooni paarkümmend miili põhja poole, praeguse Port Jacksoni, sügavale mitmeti liigendatud sisemaale ulatava lahe äärde. Seal pandi väljasaadetud maale, lasti neil enestele püstitada esimesed onnid. Et sunnitööliste laagripaigast kujunes hiljem linnaase, selles ei etendanud sugugi viimast osa üliõnnestunud kohalikel. Sagedasti juhtub, et loodu kasvab loojal üle pea. Inglased tarvitasid Austraaliat küll rohkem kui sajandi Siberina, küütides sinna järjest väljasaadetavaid, kuid samal ajal olid väljasaadetavad koos järglastega teinud metsikust mandrist juba üksuse, mis nõudis riiklikke õigusi...

Tänapäeval jääb Port Jackson kõigi oma lahekeste, soppide ja kurmu-dega, saarte ja saarekeste, dokkide ja laevaehitustehastega risti keset Sydney't, löikab selle ida-lääne suunas peaaegu läbi. Põhjust lõunaossa või vastupidi pääseb ainult kas üle 3 km pikkuse Harbour Bridge'i — suure lahe silla — või parvlaevadega. (Parramatta kaudu ümber lahetipu tuleb tühisõitu kolmkümmend miili.) See lahtede-väinakeste rohkus ongi üheks Sydney' uhkuseks. Sydney on linn meres, mitte mere rannal. Või teisiti: meri ise tungib siin city südamesse, uhab pilvelõhkujate, ameti- ning kultuurihoonete jalgugi, ilma et seda öieti märkaks. Uus kuulus Ooperimaja tuleb Hennelongi neeme tippu, lausa merre, kus ristlevad purjesid pungitavad jahid. Ning arhitekt ongi selle kavandamisel silmas pidanud kõrgeid purjekolmnurki — säärastena kerkivad korpuste katused kõrgustesse.

Kagu- ja Ida-Austraalia rannajoon vastu Vaikset ookeani pole sugugi nii üksluine või lõhestamata, nagu näitab koolikaart. Ka mitte Sydney' kohal. Ehkki kaljune ja järsk, joonistab ta lõpmatu kõvera, kus ümard lahelõukad vahelduvad tõmpide neemeninadega. Botany Bay'st Maroubra, Bronte'i, Tamarama ja Bondi kaudu põhja, Port Jacksoni poole liikudes on mõnekümne meetri kõrguste kaljujärsakute vahel koguni mitu uhket väikest plaazi — liivaranda — nagu varjulist kajakapesa. Ülal kaljudel, näoga vastu ookeani, tihti koguni liivakivisse raiutud astangutel ilutsevad nooblima elamisrajooni kõlavate nimedega villad, kus kaks-kolm garaažiust iseenesest ütlevad, kellega on tegu, missugune rahvas siia ehitab. Hoopis rääkimata marmortreppidest, väänkasvudesse mässunud terrassidest, pronkskujudest, reljeefidest seintel ja uhketest valguskehadest terrasside ees. Samuti veesporidklubide hoonetest plaazidel, hoiatuspoidega piiratud supelpaikadest ning liivikutele viivatest sillutatud teedest. Ja kuigi need plaazid pole «private» — eraomand — ega kinnised, juhtub harva siin suplema või lõbutsema töömees, mitte kunagi aga pärismaalane Botany Bay' asulast...

Waverley' ja Bondi linnaosa nimetusi hääldab Sydney' keskmine kodanik erilise rõhuga, kõikemõistvalt. Umbes niisamuti kui londonlane West Endi, sanfransiskolane Nobel Hilli. Need on siinsete võimsate ja äravalitute, mõnikord ka õpetatud peade eluasemed. Lõunast katavad neid Long Bay' moodsa vangla, põhjast Watsons Bay' vana ford'i müürid, kus veel praegugi majutub väeosa ja keerlevad ookeani poole pööratud radarite elektronkõrvad. Kõige imposantsem ehk ongi vaade 70—80 meetri kõrguselt Watsons Pointi kaldajärsakult — nii otse alla iga-

vesti mürisevale ookeanimurrule kui üle kaljuse-künkliku Robertsoni pargi ja Woollarhu lopsakatesse aedadesse uppuvate villade cityle, moodsate kastehitustega keskusele ümber Circular Quay'. Siit allasõit ümber Rooside ja Elisabethi lahe Sydney' kurmuni, silmis kõik aeg üht kätt värviergad, haljuses ilutsevad elamud, teist kätt lahed täis valge-, sinise-, punase-, kollasepurjelisi jahtlaevukesi, mootorpaate, jullasid — ongi üks toredamaid.

Väga elamuslik on ka pilk Parramatta kõrgemalt künkalt, magistraali (highway nr. 32) servalt, mis, lõigates läbi tohutu elamisrajooni, suundub Katoomba, Sinimägede poole. Siin on ilmselt krundid väiksemad, elamud üksteisele lähemal — iluaedadest kerkivad üle majade ainult üksikud rohelised tupsud, palmi- või eukalüptiladvad. Niikaugele kui silm võtab, ergavad aina heledate seintega ning punaste, roheliste, kreemjate katustega elamud. Et nad on madalad, enamasti ühe- või kahekordsed, tundub, nagu marsiks merest sisemaale tohutu parv värviliste kүүrudega kilpkonni, keda miski ei peata, kelle rünnakule ükski võim vastu ei saa, kes lähevad ja lähevad ja lähevad, kuni kogu lai tasandik Sinimägedeni on neid täis . . .

Aga — seesama mandri kagunurk ongi Austraalia kõige tihedamini asustatud ala. Siit hakkasid valged mehed peale, läksid üle mägede, läbi liivakõrbete kuni põhjarannikuni välja. Praegu on küll kuiv siseala veel üsna hõredalt asustatud, mõned julgemad lambakasvatavad ainult katsetavad, sedagi vihmajärgsetel aegadel. Aga — kes ütleb? Juba on valmis terve Austraalia Alpide jõgikonna paisutamise, kunstlike veehoidlate loomise ja laialdaste maa-alade niisutamise kavad . . . Kunagi võib Suur-Sydney Botany Bay'st ulatuda Nepeani jõeni, Sinimägede jalamini välja. Kunagi siis, kui Austraalia elanike arv on 30—40 miljonit või enamgi. Siis vallutavad elamud-kilpkonnad kindlasti kogu avara lausksmaa, ronivad mööda mäekülgi üleski, kus praegu on ainult harvu väljasõidukohti. Inimest ei pea ju miski kinni!

Sydney' city, kõrglinn, kokku paarkümmend kashoonet, paikneb terrenisti nelinurgas, mille idapoolseks küljeks on Botaanikaaed, lõunapoolseks Martin Place, läänepiiriks George Street ja põhjas Circular Quay' sadam. See vastu sadamat künklik, lõunasse tasanev ala mõõtab umbes ruutkilomeetriga ning oli ennegi üks tihedamini täisehitatud, elavamaid Sydney' ärirajoone. Seda läbivad säärased kesksed tänavad, nagu Pitt, Gastlereagh, Elisabeth, kus vitriinid säravad ööd läbi, ning valitsusasutustega Macquarie, mille merepoolne ots jookseb piki Henne- longi neeme uue Ooperimaja ette välja. Siitkaudu viivad laiad sõiduteed, kus ööd-päevad läbi vuhisevad autode tuhanded, ka suurele sadamasillale. Ooperimaja peab igapäevale nähtav olema. Viimase ja Woolloomooloo' lahe vahele kaugemal idas jääbki avar nõlvaka pinnasega Botaanikaaed. Selle nurgavärava kõrval ilutseb kivisse raiutud kiri: «To the horses desert mounted troops» — «kõrberatsaväe hobustele». Loomaaed? küsid peatudes iseendalt. Siis aga pistab pähe, et küllap austraallased selle epitaafiga on tahtnud jäädvustada oma kiiduväärsemaid töökaaslasti endistest aegadest, kes igasugustest kliimaatilistest ja maastikulistest raskustest jagu saades vedasid siia kokku nii linnaehitamise materjalid kui ka need puud ja põõsad, mis nüüd ehivad seda uhket halja muruga aeda. Inimene ilma hobuseta oleks siin palavas kliimas olnud üsna abitu, sest masin-hobujõudusid tal tollal kuigivõrra kasutada polnud.

Oleks tarbetu loetlema kippuda seda pilvedesse pürgivate või maad-

ligi madalukeste kasvude hulka, mis siin lokkab, õilmitseb, end kui kodus tunneb. Üksnes palmiliike eraldab silm üle kahekümne. Väga väikestest kääbustest kookospalmihiiqlasteni, mille ladvad kõiguvad kümnete meetrite kõrguses. Üldse, paistab, on siia mitmetelt maadelt koondatud arvukalt puid-põõsaid, mis kliimaatilistele tingimustele vähegi vastu peavad. Okaspuudest hakkas silma ka ilus küpressi moodi kadakas. Kuid nimesilt teatas, et Hiinast, mitte Muhu- või Saaremaalt...

Nii nagu ikka inglise parkides, ei keela ka siin keegi minemast otse üle põetud muru, istumast või pikutamast sellel, kui on tahtmist ja lusti. Tugev, tihe muru meenutab sametit ning talle ei jää astumisel jälgegi. Paljud omaette-olla-tahtjad, linnakärast eemale ihkajad säevad siin end koduselt sisse, loevad või magavadki tundide viisi mõne puu vilus — nagu kellelegi meeldib. Botaanikaaias kõrval on Konservatoorium. Rühmad noori, noodid ja pillid käes, jäävad siia kas enne järjekordset tundi või eksamit hetkeks peatuma, sädistavad kui varblaseparv ja lähevad siis jälle.

Oma püsimatuses meenutavad nad samas eile üleni õites säranud, täna paljaid oksid kõigutavaid džakarandasid — olid, ning järsku polegi enam. Tolle džakarandaga, mis on kahara võraga tüvik ja mitte palju kõrgem meie tublist sarapuust, juhtus algul arusaamatusi, eriti õhust vaadates. Teda leidub reas teede ja aedade ääres, igal pool. Õitseajal, varases novembris, on ta üleni täis suuri lillavärvilisi õisi. Sirel! hüüatasid mitmed meist, põhjamaalastest, eemalt koduse tundega. Alles kui lähemalt vaadati ning teada saadi, et sirel, kuigi kasvab, siin õitseda ei taha, lepiti pettumusega. Muide, väga efektiivselt mõjuvad alleed, kus õitsevad džakarandad vaheldumisi punaste lehtedega flametree — leekpuuga. Tõepoolest nagu kerkiksid leegid lillatavate sirelite reas! Sydney' Botaanikaaias on neid mõlemaid külluses. Ja see muudab üldmulje väga erksaks.

Otsekui Botaanikaaias jätkuna lõunasse, siselinna suunas laiub park, mida inglased nimetavad «Domain'iks». Tõlkes tähendaks see võimkonda, valitsusala. Tegelikult asub pargi sügavuses Inglise kuninganna esindaja, kubernerit loss, lääneserval parlamendihoone ja mõned valitsusasutused, idaserval kunstigalerii. Need on kõik XVIII sajandist pärit kolme-neljakordsed majad, vaatamisväärsustena mainitud paljalt sellepärast, et austraallasele enesele tunduvad «vanadena». Juhtusin sõitma Uus-Meremaal ühe pensioneeritud inseneriga, kes iga veidigi aegunuma hoone kohal eksalteeritult hüüatas: «Oh, that's a very old house!» — «See on väga vana maja!» Kui ma siis pärisin, mis aastal ehitatud, vastati, et juba tema lapsepõlves. Mees ise oli aga alla seitsmekümne... Nõnda on paljude ehitustega ka Sydney's — vanad ainult uuele maale, mitte meile, kes me oleme harjunud liikuma hoonetes, mille iga mõõdetakse sajanditega...

Niisiis, rääkigem parem aastaid meenutamata. «Domaini»-nimelisest haljasalast edasi raudteejaama poole on Londoni kuulsanimelise Hyde Park'i Sydney' vähendatud väljaanne. Iseenesest hõre, muruplatsidega tükike «linna kopsu», kuid kõikide Londoni Hyde Park'i traditsioonidega. Siiaagi kogunevad reedeõhtuti, pärast viiepäevast töönädalat need, kellel on midagi südamel, kes tahavad silmast silma laide rahvahulkadega, mehega tänavalt rääkida. Muidugi kõigepealt Päästearmee sinises mündris ohvitserid ja ususektide kihundajad. Kuid vahel ka koerakasvatajad, karskustegelased, spiritistid. Mõnikord juhtub ka poliitiliste grupikeste esindajaid. Kaasatoodud kast jalgade alla ja — kõnetool ongi

valmis, loosungid lastakse kõlama. Mida osavam oraator, seda rohkem koguneb ta ümber kuulajaid. Et korraga ja kõrvuti vuristab mitu-mitu kõnelejat, sellest pole midagi: «vaba maa», igaüks võib rääkida, millest tahab. Ainult — kui (meie sealoleku ajal) üks vana töömees, kes juba sajandivahetusest alates ametiühinglaste ridadesse kuulub, valimiste eel üsna kõvad sõnad lendu lasi Vietnami sõja ja sellest osavõtmise kohta, leidis politsei mehe käitumise olevat kohatu ja tõi ta kastilt alla...

Sydney' elanikud ütlevad täie häälega igal pool välja, et sellest räpasest sõjast ei peaks Austraalia osa võtma. Aga kas seda pidi kuulutama just pargis, kus asub maailmasõdade mälestushoone tundmatu sõduri hauaga, see on iseküsimus ja võis võimuesindajaid teadagi härida. On ju ka teisitiarvajaid. Üks Sydney' Televisiooni toimetaja arutas külmavereliselt: Meie, austraallased, oleme mängurid. Me mängime igal weekend'il hobuvõidusõitudel maha tohutud summad. Ja vabatahtlikult, omal algatusel. Kui nüüd valitsus ametlikult väeosi Vietnami ei saadaks, küllap leiduks vabatahtlikkegi. Meil on neid nelja sõja jaoks, Buuri sõjast alates jätkunud, leiduks enesetapjaid nüüdki...

Omast kohast võis tal õigus olla: mängukirest haaratuid, riskijaid leidub massiliselt nii Sydney's kui mujalgi. Kõige suuremad ja ilusamad linnaümbruse rohuplatsid on varutud «race'ide» — hobuvõiduajamiste jaoks. Ning just nende kassade ümber tekivad kergesti tunglemsed, järjekorrad, eriti neljapäeviti-reedeti. Samuti ummistuvad ka teed kõige sagedamini just võiduajamistele. Või jälle sissepääsud «pub'idesse» — rahvalikesse õllebaaridesse, kus on üles seatud mänguautomaadid, robotröövlid, nagu austraallased ise neid nimetavad. Mängivad kõik: mehed, naised ja noorukid. Paljud kui enda arvates «spetsid» muidugi oma süsteemide ja meetodite järgi. Üks bussijuht oli eneses nii kindel, et kuulutas vankumatul häälel: Puhkuseni on veel kolm kuud, selle aja jooksul pean automaadist sada naela (kakssada dollarit) välja lööma, muidu ei saa kuhugi sõita... Palk olevat ju ainult nelikümmend dollarit nädalas; sellest tulevat kolmandik maksta korteri eest, ülejäänust elada. Millega sa puhkeajal sõidad? Tuleb mängida...

Võõras naeratab, kuulates, et midagi võidakse rajada mänguõnnele. Aga austraallane pärib kaasmaalaselt kohe, kas ta ei tahaks öelda, mis-sugusel masinal, mis süsteemi järgi mängib...

Säärased on arusaamiste vahed, hingeelu erinevused. Keegi meist püüdis väita, et küllap järeloomõju eelmiste põlvede seiklejaverest, riskeerimisvajadus. Ta naerdi välja: mõistusega, kainelt tuleb mängida. Õlleraha võidab alati, kui pole just õnnetu päev. Võib-olla. Aga keegi peab ju ka kaotama, muidu võita ei saaks? Selle vastu huvi ei tunta: elu on juba kord niisugune. Börsil ja äris ka — iga päev keegi kaotab, keegi võidab...

Sydney elab aastast aastasse säärastes meeoleludes. Või on need kognitiivsed tõekspidamised, omamoodi ellusuhtumine? Igatahes sadades klubides, õllebaarides ja paljudes muudes kohtades käib mäng päevast päeva, õhtust õhtusse. Peale kõige muu ei ole Sydney mingi kombeline Moskva või provintslilik Tallinn, kus juba keskööl suletakse viimased lõbustuskohad, töötajad peaaegu ametlikult puhkama saadetakse. Sydney' kesklinna tänavaile kostab keldritest, kus on tavaliselt klubiruumid, hommikuni mürtsuvat muusikat, salguti laskuvad noored treppidest alla ja tulevad üles. Uksel aga valvab mees, kes teeb vahet, keda sisse lasta,

keda mitte. Juhuslik võõras nendesse tantsulokaalidesse ei pääsegi. Juhuslik võib kahe-kolme dollari eest sisse saada Kings Crossi öökabareedesse, striptease'idesse või teaseramadesse poolalasti inimeste tantsu vaatama. Just inimeste. Oleks ebaõige öelda, et naiste, et ainult naiste reis, rind ja puus on Kings Crossil äriobjektiks. Ei, siin on asutusi, kus tantsijatena, gigolotena ja rühmiti raha teenivad ka mehed... Säärased asutused, nagu «Pink Pussy Cat» («Roosa Kiisuke», ülekantud mõttes «vallatu tütarlaps») või «Pink Panther» («Roosa Panter»), reklaamivad end tsenseerimata ja ülimalt lõbusate striptease'idena. Tüdrukud! Tüdrukud! Tüdrukud! hüütakse nende siltidel ja kuulutustes. Aga «Les Girles» («Görlid») nimeline asutus põrutab hooplevalt: puhtalt meeste revüü... ning lisab veelgi kõlavamalt: «striptorama» — analoogiliselt cineramale. Kes seal lõbutsevad? Et aina naised? Eksitus! Need asutused on mõlemat sugu rahvusvahelisest publikust otsitud ja hõivatud. Seks pole selles ringkonnas ühekülgne mõiste. Ja meeste tantsunumbrid ei erinevatki oma laadilt palju naiste omadest. Äri on äri. Mida kujukavam reklaam, seda vähem sisu.

Sydney' lõbustustööstus ongi koondunud peamiselt Kings Crossile ja selle naabertänavale. Siin on kobaras kümneid öölokaale, klubisid, jaapani, prantsuse, itaalia, hiina ja filipiinide köögiga restorane, muidugi ka igat värvi ja tõugu rahvast. Suurim tunglemine laupäeva-öhtuti. Selleks ajaks antakse välja, teadagi lõbustusasutuste poolt, koguni eriline nädalaleht — «Kings Cross Whispers» («Kings Crossi Sosistused»), mida levitatakse ainult seal. Poisid-tüdrukud lippavad kõnniteedel edasi-tagasi, hüüdes lõõvaid pealkirju. Kolmekümne viie sendi eest võid saada põneva seksiloo pluss värskemaid lõbustustööstuse uudised ja kõik muu, mis puutub Kings Crossi jooksvasse ellu... Kangialustes ja värvatühimikes müüakse seksimaigulisi žurnaale, pornograafilisi pilte või köditavate sõnadega heliplaate samuti kui San Franciscos. Lõbustusasutuste ustel töötavad pasunahäälega mehed, kes kutsuvad möödujaid sisse astuma niisamuti kui Pariisi Place Pigalle'i revüüde ees. Üldse meenutabki Kings Cross, eriti öhtuti, reklaamtulede säras ja noorukite hooletus loivamises pisut vähendatud mastaabis Pariisi Place Pigalle'i või Londoni Piccadillyt. Kõike, mis Sydney's on ülemeelikut, hoolimatut ja trotsivat, võib laupäeva öhtul siin näha sentigi maksmata. Sest tänaval käib seesama kaup, mis klubides-dancinguteski.

Öelda, et nõnda elab ja lõbutseb Sydney — oleks vale. See, mis siin käärleb ja kobrutab, on ainult suure linna vaht, see osa noorusest — ja miks mitte teatavat liiki vanematestki —, kes kuskil oma otsesest tööst ei ela, igal pool laveerib ja kombineerib, kergemat ja lõbusamat otsib.

Lõbusamat? Üks keskealine töömees kurtis kõige moodsamaks noorte austraallannade lõbuks olevat võtta ärist järelmaksuga auto, mille maksutähtaegadele käega lüüakse ning varsti maha jäetakse, korjata kamp omaealisi peale ja kihutada linnast välja kuhugi kampinguplat-sile või lihtsalt bush'i, et seal juua või metsikut tantsu teha... Oli juhus sääraseid Kings Crossil näha: Neli-viis poisijuntsut masinas, kihutab taoline amatsoon hulljulgelt tänavanurgale välja, pidurdab järsult ning sealsamas teiste masinate vahel manööverdab tagurpidi, kõiki liiklusreegleid rikkudes teeserva, kus on märganud ainsa kitsa parkimisvõimaluse. Hirmuga jälgid seda operatsiooni kõrvalt. Aga tüdruk on täpne kui kurat! Sentimeetri pealt ajab ta masina paigale ja kargab välja, poisid kannul. Kaelastikku, hooletult ja hoolimatult, otsekui purjus oma uljusest, vajutakse järgmise striptease'i uksest sisse...

Sealsamas puu all istub pime mees kastilogul ja kääksutab viiulit. Pala, mida ta mängib, on kuulus, klassikaline. Mäng ise — arusaadav! Mis aga hoopis arusaamatu ja kummaline: tema õlgadel tippab seitse mitmevärvilist, mitmes suuruses papagoid, viiulil ja viulipoognal teine seitse — väiksemad — ning kõik neliteistkümmend lindu siristavad pillile kaasa laulda, nokakesed püsti. Muidugi mitte just noodi järgi, kuid ometi sinneroole. Ja rahvas ümberringi plaksutab, ei ole kitsi münte viulidaja mütsi heitma . . .

Niisugust etendust teadagi ei anta lõbu pärast. Ka papagoid ei sirista iseenesest viiulile kaasa. See on pika treeningu ja ränga töö vili. Siin, kõrva keevama lõbukihuga, löikab ta silma otsekui sibulaving . . . Võib siluda haljad muruplatsid pehmeks ja ühetasaseks, elu ei silu. Inimesed, ka kõige kaunimates ja mugavamates linnades, jäävad inimesteks, kus ühed lõbujanus pillavad, teised samas kõrval suutäit kerjavad. Vabandust: elatavad end atraktsioonist, nagu siin öeldakse.

Sydney kui kaubalinn on enesestmõistetavalt kõigiti euroopaliku või ameerikaliku tasemega. Äritsentrumi tänavatel — King, Market, Pitt ja Castlereagh — kirendab kõikvõimalikest maailma toodetest, alates šveitsi ja jaapani peenmehaanikast ning lõpetades ameerika kunstkiust särkide või india toorsiidiga. Küllalt palju niinimetatud «spetsialiseeritud» kauplusi — olgu toodanguliikide või maade järgi. Säärased universaalmagasinid-hiiglased nagu David Jones või Farmers võtavad enda alla terved hektarid, hektarid mitmetel korrustel pealistikku, kus töötavad sajad, võib-olla tuhanded müüjad ning kuhu üksikostja kaob kui nõel heinakuhja. Seal peab voogama ja voolama korraga tuhandeid, dollarid peavad kassadesse kogunema kui vabrikus detailid jooksva lindil montaažitsehhi — muidu need hiigelfirmad ei tasu, ei saa jalul püüda. Lähikäik määrab kõik. Nii Farmers'i, odava Woolworth'i kui ka väikemüüjate juures kuskil kangil all, kus omanikuks ja teenindajaks on tihti üksainus inimene. Ja ehkki Sydney, esimesena rajatud linn, kunagine sunnitööliste asula, pole suutnud säilitada vormiliselt juhtivat positsiooni, pidi poliitika loovutama Canberrale, hoiab ta seda kindlalt enda käes majanduslikud ohjad. Sydney on Austraalia esimene ja suurim sadam. Sydney on pankade ja kindlustusseltside peakorter. Sydney on mandri suurim kaubaladu ja ärikeskus. Juhtiv ning määrav ka tööstuses. Oieti kogu elulaadis ja meelsuses, huvides kui ka ettevõtmistes.

Kui heita pilk tootmisvõimsustele ja elamisstandardile, on Sydney suhteliselt rikas linn. Mitte üksi rikkuste ja rikaste, vaid keskelt läbi seesuguste inimeste poolest, kes ei kannata tööpuuduse all, sest Austraalia ei ole tööjõu ülejääke, ta veab töökäsi sisse. Sedasama tõendavad ka korteriolud: iga kolme-neljaliikmelise perekonna peale tuleb oma suits — majakene, olgu uhke või kehv. Sydney's on ka mitu kõrgemat õppeasutust. Kuid mitte ühtegi alalist ja kutselist teatrit. See tähendab — on hooned ja ehitatakse uut maailmatu kallist Ooperimajagi, aga mängivad neis sissesõitnud või juhuslikult koostatud trupid tuntud lavastajate juhtimisel. Rikas linn ei suuda elukutselist teatrit ülal pidada. Kinodeski, mis on filmikompaniide halduses niisamuti nagu mujal Läänes, antakse päevas ainult kaks-kolm seanssi, tihti pooltühjadele saalidele, kui pole tegemist just lööknumbriga. Muuseumides ja kunstigaleriides kohtab peamiselt koolinoori või sissesõitnuid, turiste. Huvipuudus, tuimus, hoolimatus? Omajagu ehk ka seda. Aga austraallane,

tähendab inglise päritoluga enamik neist, ei hinda kuigi kõrgelt kohalikku kunsti, vaatab emamaalt saabunud esinejaile harjumuspäraselt kui prohvetitele, tormab sinna kokku, nii et Inglismaalt tulnud trupid mängivad mõnd keskmist tükki kolm aastat iga õhtu järjest, lavastused omade näitlejatega ei püsi üle mõne korra käibel. Ei paku «pinget». Paljud ümmardavad oma mängukirge. Sest mängida on põnev, mängus on «interest» sees — seal võib võita . . .

Endise koloniaalmaa hingeelu, kuhu mindi peamiselt selleks, et kiiresti rikastuda ja hästi elada? Muistsete seiklejate ning kullaotsijate pärand järglastele? Oma võistlusvõimetuse tunnetamine? Kõike võib olla. Kuid nagu erksamad austraallased ise ütlevad: eeskätt väikekodanlik mentaliteet, mis igapäevast heaolu palju kõrgemaks peab vaimsetest huvidest, kõigest sellest, mis midagi «ei anna» . . .

Muidugi, kui pidada silmas, et Austraalias on iga kolme inimese kohta üks auto, ligemale kaheksakümnel protsendil perekondadest oma elamud, et iga töötaja või tema lesk ja lapsedki on kindlustatud teatava pensioniga — siis, jah, siin ookeanide rüpes ei aeta mitte taga ameerikalikku elulaadi, paljalt ei püüelda sinnapoole, vaid võisteldakse sellega, ollakse mõnes mõttes sellest ehk eeski. Ka Austraalia dollar on praegu «kõvem» Ühendriikide omast, tema majandus mõneti kindlam, tööjõud rakendatud paremini. Teadagi tuleb kõike võtta suhteliselt. Kuid austraallase enesetunne — vähemalt majanduse alal, ehkki see on sadade nabanööridega seotud Lääne suurte kapitalikäsutajatega — püsib tõusul. Ja buumide, majanduslike tõusuperioodide ajal kipub väikekodanlustumine ilmnema igal maal. Kuidas siis teisiti Austraalias!

Sellest ehk ka minnalaskmine kultuuriküsimustes, lõbujanu, kihk kaasa lüüa Vietnami sõjas («Vabatahtlikke on ikka jätkunud!») — kõik tüüpilised noore, alles kujuneva rahva vaistlikud eneseavaldused, mis teadagi ei tähenda, et poleks ka teisitimõtlejaid, progressiivsete ideaalidega kultuuritegelaste või töötajate grupe, nagu väga ilmselt näitavad teravad protestid sõjast osavõtmise, valitseva liberaalse partei poliitika, kogu väikekodanliku mentaliteedi vastu. Jõudude koondamine, diskussioonid ja selekteerimised käivad progressiivses leeris intensiivselt. Austraalia Kommunistliku Partei kongress võttis vastu uue programmi, mis on mitmeti kohandatud Austraalia tingimustele-vajadustele, võitluseks väikekodanlustumise printsipiide ja nähtustega. Ka töötav Austraalia püüab anda oma panuse maailma üldisse ideoloogilisse võitlusesse.

Kuid esialgu on igapäevane Austraalia, igapäevane Sydney nii nagu ta on — lõiguke heal järjel anglosaksi elulaadi ja maailma, kus liialt targutada ei armastata, midagi eriti traagiliselt võtmata käiakse põhimõtte järgi «take it easy» («ära muretse»), tehakse oma tööd ja rüगतakse edasi, kes oma auto, kes maja, kes aktsiapakikese või mänguvõidu poole . . .

Muidugi, mõiste «oma maja» ei tähenda siin, nagu meilgi, väljauüri-misega äritsemist, investeeritud säästudega «rahategemist». Maja on eluase, mugav ja korralik perekonna kodu, rohkem midagi. Niisamuti ei kuulu auto luksus-, vaid tarbeesemete hulka. Kauged töökohad, pikad vahemaad, endast lugupidamine — see kõik tingib, et iga korralik maa-ler või lambapüüajagi sõidab tööriistadega kohale oma autos. See äratav usaldust, on otsekui tagatiseks mentaliteedile, mis nõuab, et töövõtjagi oleks vastutusvõimeline, organiseeritud ühiskonnaliige (ametiühingud!), mitte juhuslik maanteelt sissepõikaja. Selles on asja tuum, eluviisi ja

tava paine. Meeldib ta või mitte — austraallane meilt seda küsima ei tule. Ta korraldab oma elu vastavalt sealsetele nõuetele. Ta on austraallane...

Viiepäevase töönädala tõttu algab weekend enamikul juba reede õhtu-poolikul ja siis võib linnast väljaruttamise palavikus näha, kuidas jalakäija autost «mööda ajab», mitmetuhandelised voorid igat masti masinaid ristteedele või sildade ette kogunevad, pikki aegu ootama peavad, kuni taas liikvele pääsevad. Iga «rataste»-omaniku ideaaliks on nädalalõpuks sõita maale, kui mitte mujale, siis mõnekümne miili taha kämpingusse — laagripaika.

Laupäeval on ärid lahti ainult kaheteistkümmeni. Kes linna on jäänud, tormavad ostudele. Pärast keskpäeva sureb Sydney sõna otseses mõttes välja. Mahajäetult nukrutsevad vaateaknad, tühjalt haigutavad tänavad. Võid, käed taskus, lonkida sõiduteedel, kuhu autode rohkuse tõttu muidu ei mahu jalga pistma. Pühapäeva hommikul on hoopis kõhe — söögisaalis, tänaval tühjale saarele sattunu tunne.

Ettenägelik, suurte kogemustega turismifirma «Cook & Sons» katsub meie osas päästa, mis päästa annab. Kella üheksaks tuuakse ilus hall «Parlourcar» — mugavate istmetega turismibuss — «Australian Hotel'i» ette, sinna, kus muidu on võimatu autoga peatudagi, ja läheb lahti matk linnast välja. Parramattast läbisõidul jutustab juht — need on siin ühtlasi erikoolitusega turismijuhid —, kuidas sinna asunikud esimesi onne püstitanud, esimesed põllud Sydney' külje all üles harinud. Pinnas olevat üks viljakamaid. Laugjas, ojakestest läbi lõigatud on ta ka, nagu ise näeme. Praegu «lokkab» siin nisupõldude asemel individuaalelamu. Põllud on ammu aset andnud elamisrajoonile. Ning see pole toimunud viimase aastakümne jooksul. Surnuaiad, kirikud, üksikud säilinud ehitustegrupid teatavad, et juba möödunud sajandi lõpul. Küllap vist «kullalavaviku» perioodil, kui Austraaliasse sajad tuhanded kokku jooksid ja mõned tuhanded õnnelikult ka rikkusi kokku kühveldasid.

Surnuaiad meenutavad tahtmatult neid, kes siia tundmatule maale asuda sõandasid, võsa üles kiskusid, raivasid ja ehtasid. Kas nende eneste raivamishoo võimsusest või hilisemate põlvede hoolimatusest — puid, haljust ei ole. Elamute ees korvab seda väike iluaed, aga üsna alasti on surnuaiad. Lihtsalt kivi- või tsementkastikesed reas, halastamatult kõrvetava päikese käes, ei ühtegi varjulist puud ega põõsast. Kõrbe-matusepaiga mulje, kus ristikesed liiva pistetud. Põhjamaalase silmale võõras ja kõle. Vist peeti maad liiga kalliks, et mõelda ilule, Parramattasse ei ehitatud ju jõukad. Need pole ka jõuka kihi matusepaigad. Ja ega vaestele surnutele mujalgi naljalt üle kuue jala maad anta...

Künkast üles ja taas alla — ees avarduva tasandiku poole. Kuskil toretseb hallist kivist, terava viilkatusega kirik, torn eraldi kõrval. Teisal samasugune puust. Soomes nähtud Vallila kirkko on kui nende suust kukkunud. Kes keda kopeeris? Või on arhitekt sama? Seda ei tea ka väljakoolitatud juht.

Sõidame läbi viljaka, hästi haritud maa. Nisuväljad vahelduvad aian-ditega, istandustega. Kasvatatakse juurvilju, tomatit, maasikat. Paiguti ka õunu ja viinamarju. Farmikesed ei paista olevat suured. Linnalähedastena spetsialiseerutakse kultuurile, mida peetakse kõige turukindla-maks. Sõprusühingust kaasasõitjad teavad kinnitada, et paarikümne-aakrise (umbes 5 hektarit) maatüki võivat kätte saada 500—600-naelase

(1200 dollarit) sissemaksu eest, ositimaksud muidugi aastate kaupa tagant järele. Farmi rajamine olevat ikkagi riski värk ja seepärast koonduvat viimasel ajal eriti puuviljakasvatust järjest laiemalt erikompanniide, kapitaligruppide kätte, kes töötavad palgalistega.

Liigume läände, mööda magistraalteed nr. 32, läbi arvukate asulate ja väikelinnade. Penrith'is pöördume kõrvale. Esimene peatus tehakse hõredavõitu pargis, mille serval ilutseb värvilistes kirjades teade «Barrow Dance». Samas on kiosk mälestusesemete, jookide, muu säärasega. Park on parimas korras. Siin-seal teede ääres meetrikõrgusi postidele asetatud kiviplaate tuleasemetega, puude all «caravan'id» (ratastel majakesed) — olemegi kämpingus, kohas, kus igaüks võib parkida oma masina, telgi üles lüüa, tuld teha ja elada nende eeskirjade kohaselt, mis kämpingute kohta kehtivad. Ühelt «kivialtarilt» kerkib parajasti suitsuvine. Astume juurde. Lihtsast riides vanem mees kõrvetab pannil seeni. Paljaid seeni, ilma mingi lisandita. Miks nii? Olge heaks, pakub ta lahkelt. Siitsamast metsast toodud. Nõnda, tulel kõrvetatult olevat kõige maitsvamad... Töötame ise korjata ja küpsetada — on ehk veel maitsvam. «Okay!» nõustub mees ja hüüab oma pere auto juurest sööma...

Jutulesaamine läheb austraallasega alati libedasti. Pole vaja mingit tseremoniaalset sissejuhatuset. Nähtavasti aegadest, kus inimesi harvalt liikus, harva üksteist nähti, sisseharjunud hea komme: ütle, mis öelda on, ja astu edasi...

Astusime ka meie. «Caravan Park» — loen ühelt puude vahele pingutatud kangalt. See tähistab ala, kuhu nädalalõpupidajad võivad paigutada oma «caravanid», ühendada voolujuhtmete ja veetorustikuga, elada looduses «kõikide mugavustega». Austraalia ei jää ka selles Ameerikast maha, kuigi siin pole mingit asustustihedust, ruumi jätkub kõigile vabalt (1,3 inimest ühe ruutkilomeetri kohta). Ent sellised kohad vajavad ettevalmistamist, hooldamist. Ameerikas rajavad neid maaomanikud teenimise otstarbel, Austraalias õiendab kämpingutega riiklik Turismiamet. Sotsiaalse heaolu huvides ja nimel. Kas odavamalt ja paremini, aga maik on ühiskondlikum, sotsiaalsem, nagu mitmes muuski korralduses. Seesugustest üksiknähtustest lähtudes sõandavad mõned tuulepead hõisata, et Austraalia elavatki juba sotsialismis, unustades, et ega üksik riiklik amet või algatus tähenda veel süsteemi...

Nepeani jõgi saab alguse mägedest, sadakond miili Sydney'ist lõunas, ning joonistab kagust loodesse, seejärel kirdesse pöörates ilusa kaare ümber linna. Jõgi, mis ei ole palju suurem Jägala jõest, aga on veerikas ja kiirevooluline, täidab koos oma harude ja harukestega linna veevarustaja ülesandeid. Kuude punkti on ehitatud tammid ning rajatud veehoidlad. Suurimaga neist Warragambas sõidame tutvuma. Ja kui austraallased eneste mandril millelegi sotsialismilõhnalisele vihjavad, siis ehk mõneti põhjendatult selle veevarustussüsteemi puhul. Kõik need jõeorud riigistati ning allutati spetsiaalsele New South Wales'i Veevarustuse Valitsusele, millele peale Nepeani jõgikonna paisutussüsteemi alluvad ka Woronora jõe paisutused. Selle valitsuse käsutuses on 170 reservuaari ja üle 11 000 km torujuhtmeid. Ta varustas mitmesaja-ruutkilomeetrise pindalal 1964. aastal kaugelt rohkem kui 2,6 miljonit inimest veega pluss muu tarvidus. Iga Sydney' elaniku kohta arvestatakse päevas keskmiselt 90 gallonit ehk 4 tonni vett. Siitsamast saavad oma vee ka Wollongongi terasetööstus ja Kembla sadam. Süsteem on Austraalia võimsaim, suurejoonelisim.

Warragamba pais ja veehoidla, samuti kui kõik teisedki, on rajatud sügavasse liivakivikaljust kuristikku, jõeorgu, ürgset loodust muutmata, välja arvatud puude-põosaste kõrvaldamine üleujutusalaadelt ning kaldakindlustused tammi kohal. Kõrged kaljukaldad lokkavad ürgses võsas endiselt. Neile on rajatud ainult väikseid laagripaiku ja juurdepääsuteid.

Paisu ehitamine kestis 1946.—1960. aastani. See on 150 m kõrge, 385 m pikk, põhja paksus on 110 m, harja laius 10 m, sõiduteega, kahe kõnniteega ja lüüsi avamise niššidega. Paisukeha koosneb üle kolme miljoni tonni kaaluvast kivi-tsemendisegust. Veehoidla pindala on 44 ruutkilomeetrit, maksimaalne sügavus üle 110 m ning paisuvee surve tammile umbes üks miljon tonni. Ülevooluga käivitatakse hüdrojõujaama turbiinid, mille 50 000-kW võimsus on küllaldane sama arvu elamute varustamiseks vooluga.

Meie kodumaa hiigeltammide ja tehiseredega võrreldes on Warragamba tagasihoidlik ehitus. Pais oma konstruktsioonilt meenutab Jägala jõesuu vana paisu, ainult mõotmetelt on suurem. Aga kogu ansambel kõrgete kallaste vahel, mööda kaljuseinu allalooklevad teed, iluaiakesed ja lilleklumbid terrassidel, kord ja puhtus — kõik jätab hea mulje. Peale selle hoolitsus peatuspaikade, laagrikohtade ja muu säärase eest. Igaüks võib seal eritasuta peatuda, puhkuseks laagri üles lüüa. Aga suplemiseks või veespordiks neid vesi kasutada ei tohi.

Warragambast sõidame mööda kõrvalteid väikesse Liverpooli. Karjafarmid, lambafarmid, juurviljaaiad ja puuviljaistandused. Kogu see ala jääb umbes 45—30 miili kaugusse Sydney'st ja põllundus on siin täielikult rajatud linna turutarvete rahuldamisele. Paistab silma kitsikus veega, isegi karjajootmise veega. Igalet vähegi nirisevale ojakesele või kraavikesele on rajatud kividest-mätastest paisud, nende taha või kõrval lohkudesse kogutakse veevarusid. Nädalapäevad tulnud vihmast on need nüüd kõik pilgeni vett täis, karjamaad lopsakalt haljad. Aga alles aasta tagasi, kus üle kuue kuu valitses põud, suri Austraalias jannusse 15 miljonit lammast...

Austraalia, kuigi siin kaguosas mõnus-soe — talvekuudelgi plusskraade 15 ümber —, on iseloomult karm, kare ja nõudlik, andidega helde üksnes sellele, kes oskab temalt need välja võluda. Kergelt ei saada midagi. Töö, pidev töö on siingi heaolu aluseks.

Ilmselt ei ole Sydney' väravailgi kõik farmid eakad, ammu rajatud. See on näha poolikutest hoonetest, vastistutatud noortest aedadest ja raadamisjälgedestki. Õige mitmes kohas hakkavad silma riismed eukalüptisaludest, mis on maha põletatud. Kõrged söestunud kännud, ristirästi langetatud poolpõlenud puud. Kütet ju siin ei vajata — päikeseküte on aasta läbi nii tugev, et majade ümber ehitatakse lahtised varjulised rõdud. Mis jääb siis põllu- või karjamaa raadajal muud üle kui teha alet. Tulega on aastasadu Austraalias hävitatud võsa ja metsa, tuli aitab inimesel eluaset uudismaale seada praegugi. Kuskil enne Liverpooli õnnestub oma silmaga näha, kuidas seda tehakse väikesel, paarihektarisel maalapil. Ühes otsas põlevad parajasti sissepoole kokkulangetatud puud, piiratud kraaviga, teises otsas töötavad mehed mootorsaaga... Pole kahtlust, et mõne kuu pärast kerkib alemaale majakene, lõövad haljendama viljapuud. Austraalia asustub ja võtab asunikult vastu iga päev. Pikkamisi nihkub asustamisrinne kagurannikult Sini-mägede, sisemaa poole, tiheneb ja kindlustub. Muidugi pole see enam ürgne, puutumata ala. Kuid siin on veel külluses võsa, seda Austraalia

pärisosa, inimkäest kobendamata pinnast. Olemasolevad asulad harvad ja hõredad.

Leppington on üks säärane punkt, kus teeristile rajatud konservivabrik ümbrusesse näib kujunemas olevat asula. Praegu üksnes kümme-kond elamut. See on madalavõitu koht, tugevate eukalüptipuudega teede ääres. Ning siia eukalüptide alla on ettevõtlik tšehh asutanud kämpingu, restorani ja motelli. Ta nimetab seda kõike kõlavalt «Forest Motel» — metsamotelli, ehkki metsa silmapiiril ei paista. Kuid eks seda põhjendatum ole asutust varjavaid eukalüpte kiita metsaks...

Tšehh oma naise ja tütreaga (palgalisi ei tasuvat väga juhuslike külaliste tõttu pidada!) serverivad korraliku austraalia lantši, keskpäevaeine, mis koosneb taldrikulisest supist, lambaraguust ja puuviljasalatist. Klaasi vett kallab igaüks ise. See vesi uhubki jutuotsa lahti. Esimesed kallajad saavad puhta ja selge, järgmised kollaka, otseki lombist toodu. Peremees tuleb vabandama, et reservuaarid olevat vihmast alles täitunud, vesi selgimata, ärgu pahandatagu. Kaev kannatavat praegu samuti liigvee all. Suur õnnistus pärast pikka põuda, aga... Tšehh on Austraalias juba poisikesest saadik, oma nelikümmend aastat, kaks maailmasõda kaasa teinud ja töötanud mitmel alal, enne kui «Forest Motel'i» pidama asus. Ning selle motelligagi olevat nagu ta on. Peasissetuleku andvat kanakasvatus. Siinsamas kõrval konservivabrik, mis iga päev võib karpi panna 40 000 tibu. Muudkui anna. Temalgi olevat tubli kanala. Konserveeritud tibud — need lendavat kaugele, isegi Mao Ze-dongi Hiinasse. Tibukasvatus peret õieti toitvatki.

Keegi küsib, kas austraallased üldse söövad nii palju liha või pakutakse ainult meile, võõrastele, igal pool peamiselt lihatoite? Oh, yes, seletab peremees lahkelt. Austraalia on maailmas lihatarvitamise poolest teisel kohal — 108 kg inimese kohta aastas. Esikohal olevat Uruguai 116 kiloga, kolmandal Uus-Meremaa 105-ga, kaheksandal Suurbritannia 66-ga ja kolmeteistkümnendal Soome 33 kilogrammiga aastas inimese kohta. Kõige rohkem söödavat ja kõige odavam olevat Austraalias loomaliha, teisel kohal «chicken» — kanapoeg. Ei saa nuriseda: lihatootja tunneb turgu ja turunõudeid. Kogu maailma ulatuses pilt selge... Ainult Nõukogude Liidu lihatarvituse kohta puudusid asjalikul motelli-peremehel andmed. Selle-eest demonstreeris ta oma vene ja ukraina keelt, isegi eestikeelse tervituse purssis ära... Äriinimene, kõike tuleb maailmas tarvis!

Sellelt «lihakalt» lõunalt satumegi otsemaid kuulsasse karjakasvatuse rajooni Camden Vale'i (Camdeni orgu), laiale tasandikule, kus haljastel avaratel karjamaadel jalutavad salguti ja kobarati küll veised, küll lambad — tuhandetena häid pika villa kandjaid ning sarvituid punavalgeid ja tuhkhalle piimaandjaid. Kõik, mis Camdeni orus elab ja liigub, olgu inimene või masin, liigub kodulooma huvides. Farmerite karja keskmiseks suuruseks olevat umbes 100 piimalehma või 1000—1500 lammast. Siinsetes tingimustes, kus lauta ja laudahoolitsust ei vajata, kus kari aasta läbi elab väljas ning ainult paduvihma eest varjuminekuks on püstitatud madalaid katusealuseid, tulevat üks mees lüpsimasinat tarvitades vabalt toime sajapealise veisekarjaga. Sest peale lüpsmise ei olevat ju muud teha kui jõusööt ja sool ette anda, silmas pidada loomade tervist. Lammastega minevat veelgi lihtsamalt, välja arvatud pügamine ja esialgne villa sorteerimine. Kuid see tehtavat ringisõitvate spetside poolt eritasu eest.

Paistab ülimugav — pane loomad kasvama ja muudkui ela. Tegelikult ei lähe kõik sugugi nii libedasti. Töömahukus on palju suurem, kui näib. Farmer, kes ei suuda anda standardset, sordinõuetele vastavat villa või stabiilse rasvaprotsendiga piima, ei teeni midagi, on varsti pankrotis. Austraalia standardid on kõrged, järelevalve tugev. Praaki või alaväär-tuslikku toota tähendab siin toota ainult oma tarbeks, turule pääsemata. Aga tooteid turustamata ei ela ükski farmer. Võistlus on tihe ja terav. Seepärast farmipidamine ka — nagu ütlevad need, kes ise on katsunud — üsna riski asi, väheste kogemustega inimesele raske ettevõte.

Missugusel tasemel tuleb võistlus üksikfarmeril vastu pidada, näeme siinsamas Camdeni orus Menangle'is. «Camden Vale'i» nimeline aktsiaselts on asutanud Camden Park'i mõisasse originaalse, läbini automati-seeritud ja mehhaniseeritud piimafarmi, mille eriliseks vaatamisväärsu-seks osutub niinimetatud rotolactor — pöörlev automaatlüpsja. See on ümar, tsirkust meenutav ehitus, kahekümnemeetrise läbimõõduga ja viiekümne automaatselt avaneva-sulguva lahtriga pöörleval kettal — «lüpsitsehh», mis normaalses töökorras võib lüpssta tunnis 300—375 lehma.

Lüpsil töötab ainult kaks meest: üks peseb udara, teine kinnitab vaa-kuum-iminapad. Piima juurde inimene ei pääse, kuskil kätt selle külge ei pane. Loomad tulevad mööda eraldatud käiku ise lüpsjasse, on har-jutatud sõime juurde astuma, sest neid ootab seal annus maitsvat jõu-sööta, ja lahkuvad sellest samuti ise, maa-aluse käigu kaudu. Automaat-ika avab sõime sisse- ja väljaastumiseks. Piim rändab mööda rooste-vabast terasest torusid jahutisse, kus ta poolteise minuti jooksul kahe kraadi peale maha jahutatakse ja elektripumpadega edasi transpordi-tsisternidesse surutakse. Lehmad, harjunud kindla lüpsiaja, aga ka meeldiva nosimisega, tunglevad automaatselt avaneva värava ees, sõna tõelises mõttes seisavad sabas, et saada lahti piimast...

Muide, seda karja ei lasta kunagi lahtistele rohumaadele. See elab ja toitub koplites ning varjualustes, kuhu niihästi koresööt kui kõik muu ette antakse. Suur osatähtsus on silol ja rukki-ristikheina haljasmassi. Kari on pideva veterinaarkontrolli all. Piima rasvaprotsent hoitakse kindlalt 4,1 ning see läheb Sydney's müügile nime all «Camdeni oru eri-line, kuldse kübara piim» (pudeli sulguri järgi). Pudeliviisi ostes on ta sendi võrra kallim, hulgi aga samas hinnas kui muu piim. Firma teeb muidugi kõva reklaami, tema rotolactoril on juba 15-aastane ajalugu seljataga, laialdane ostjaskond kindlustatud.

Kõik on kena, ülipuhas ja tore. Küllap ka aktsiaseltsi kasumid. Ainult — need lehmad ei lähe siit kunagi mujale kui tapamajja. And-nud oma parima — mis kestvat kolm-neli aastat —, on nad välja kur-natud ja tehakse lihaks.

Inimene, ei — kapital võtab loomaltki, mis võtta annab, ja heidab ta kõrvale. Masina, automaatikaga vist küll kaugemale minna ei saa, kui on mindud Menangle'i rotolactoris...

Aga — ka need farmerid, kes ise lüpsavad, tahavad piima müüa, taha-vad elada.

(Järgneb)

Tõsiasjad

Ränikivimürakas
mis veereb
tüminal üle kiljatava pae
vuhinal üle ahhetava liiva
müts! läbi õhku-ehmatavate ehmete
ja purustades matab
hahapesa
merirohemunalise

Ränikivimürakas
mis hahapesa kohal
paigale jääb ning hakkab
imeaeglaselt maasse vajuma

Maasse-vajuv ränikivimürakas
mille heledam kühm pikkamööda
hahetama hakkab
ja hahaks muutuma hakkab ja siis
karjatades
enese kivist lahti rebib
ja lendu tõuseb
kõigi nähes.

Mõned ajaloolised(?) protsessid

Rong mühiseb läbi valge maa
läbi halli tunni

Sõitjad istuvad vagunis
ühed ärkvel teised tukul
ühthedel näod sõidusuunas
teistel vastupidi

Rong ei tea sellest midagi

Jäälillise tahmase akna all
kaerakõrrekarva juusteharjaga poiss
lugemas raamatut

Rong ei tea sellest midagi

**Raamatut pealkirjaga
GEORGE WESTINGHOUSE¹**

**Rong mühiseb läbi valge maa
läbi halli tunni**

Rong ei tea sellest midagi.

Edasimineja

**Kanarbikubarred haaravad su säärtest
peaaegu et valusasti
nagu su klutiea koerarakats
ja hoiavad sind tagasi
aga sina lähed edasi
äraandja!**

**Männioksad kaapavad su järele
pehme häbeliku käpaga
nagu su viimane mängukaru
ja hoiavad sind tagasi
aga sina lähed edasi
äraandja!**

**Kaselehed puudutavad su nägu
hellade kurbade hajevil sõrmedega
nagu su esimene kallim
ja hoiavad sind tagasi
aga sina lähed edasi
äraandja!**

Äraandja nii minnes kui jäädes.

Kuldne hiir

**Tuleb meelde (vahel harva-harva,
kui on päevarattas vähem kiire):
isa
tegi ükskord kullakarva
jõuluküünlast kullakarva
hiire.**

¹ George Westinghouse — ameerika insener, raudteerongidel laialdaselt kasutatava õhkpiduri leiutaja (1867). Teda on peetud Tallinnas tegutsenud ja pankrotti läinud balti-sakslasest vabrikuterajaja Wistinghauseni pojapojaks.

Mina vaatasin. Mu süda peksis,
nii et roided kuumi põkse tundsid:
elus kuldne hiir
peos isal keksis,
koonul värisemas kuldsed vuntsid —

kuni äkki ta sealt plehku pani,
mine tea, kus prakku ennast peites!
Kuldset hiirt
ma suure pimedani
tuppa otsima jäin meeleheites.

«Küünlaid läitma!» «Jõuluvana tuli!»
«Jagab kommi! Jagab inglipilte!»
Surnud küünlail
põles surnud tuli.
Jõuluvana kandis naabri vilte.

Surnud küünlaid,
vavevilte
trotsin!
Sööma? Ei! Las solvub jõuluhani!
Elus kuldsed hiirt
ma otsin, otsin, otsin
ning vist otsima jään pimedani.

Seesama

1

Seesama naeratuseraasuke
ei ühtegi sõna
isegi mitte noogutust
Seesama kaasanaeratuse vari
mis üldsegi ei peegelda
laia vaenlikku irvitust

Seesama kaasanaeratuse vari
JA REETMINE ON OMETI TOIMUNUD

2

Seesama silmapaistmatult hallikas
müür
mille vastu näo
just nagu tuimaks muutunu
võib äkitselt marraskile lüüa
nii et peaaegu ei märkagi

MEELEHEIDE

3

Seesama töö
ikka seesama
korjata korjata korjata
muremuulukaid rõõmujoovikaid
verepiisku kibuvitsaokastelt
tarkuse kadakamarju mis sõnatuks teevad
suurde surutõrde
südame punase tambitsa alla
ja ihusse käärima käärima käärima

KOGEMUS

4

Seesama tee
ikka seesama
läbi linnade üle legendikkude minna
kivirahnulaulude lastelalina linnusõnade järel
Seesama tee
ikka seesama
kahekesi

MIDAGI MUUD POLE OLEMAS.

* *
*

KUIDAS SAAKS HÜPATA RONGILT MAHA?

Hüpata maha
ja pikali heita
vaiguste karuste pöösaste taha
kust ühegi vagunisaatja poolt
sind ei leita?
Pikali heita
ja näsida niisket ristikuõit ja
silmad kesk tolmat karukolda
äkitselt olla
see mida muidu iial ei olda
jääja
ja mitte möödasõitja?

* *
*

VAATA MU PEALE ARMSATE SILMADEGA

Anna mulle oma armsa pilgu sinine lõng
et ma mõistaksin eksimatult tulla
Mu riided on verised Minotaurose ja mu enda
verest
ja Minotauros elab ikka veel

Anna mulle siiski oma armsa pilgu sinine lõng
et ma mõistaksin eksimatult tulla
Uha mind oma armsa pilgu sinises laines
et ma tunneksin end uuestisündinuna
Paita mind oma armsa pilgu siniste tiibadega
mis tõstavad mu lendu
Laota mu peale oma armsa pilgu sinine linik
mis mu haavamatuks teeb

Vaata mu peale armsate silmadega

Esteetilise mõistest

ma artiklis «Semiootika ja kirjandusteadus» («Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 1) puudutab prof. Juri Lotman küsimust humanitaarteaduste terminoloogiast. Sel puhul ta väidab, et «kirjandusteadus on ainuke teadus, millel pole termineid, sest terminile on omane ühetähenduslikkus». Selle seisukoha seletuseks toob ta näiteks sellised sõnad nagu realism, romantism jt., mille sisu üle pidevalt diskuteeritakse. Iga uurija annab neile erineva tähenduse ja seetõttu ei saa neid terminiteks pidada. Kahtlemata on see nii.

Kui nüüd sellelt seisukohalt esteetikale läheneda, mida meil ju ka teaduseks nimetatakse, siis on siin olukord veelgi miseersem. Kirjandusteaduses kasutatakse vähemalt põhimõistet «kirjandus» ühemõtteliselt, kuna esteetika põhimõiste «esteetiline» üpris udune ja mitmeti mõistetav on. Peaaegu iga esteetikaalase raamatu autor seletab seda mõistet isemoodi ja enamalt jaolt segaselt. Et mitte paljusõnaline olla, siis esitan mõningaid näiteid.

Tavaliselt on nii, et kui mingi mõiste üle tahetakse selgusele jõuda, siis pööratakse teatmeteoste poole. Antud juhul nii toimides näib kõige loomulikum olevat konsulteerida «Väikest esteetika leksikoni», kuna see on meil ainus sellealane teatmik. Kuid siin ootab meid omamoodi üllatus. Mainitud leksikonis puudub üldse märksõna «esteetiline!» Tõsi, siin leidub küll tervenisti 10 märksõna, kus esteetiline esineb atribuudina, nagu esteetiline elamus, esteetiline maitse, esteetiline taju jne., kuid nendest ei selgu esteetilise olemus. Esteetilise mõistet võetakse siin enamatel juhtudel kui endastmõistetavat, kui kõigile teadaolevat, nagu see selgub mitmest määratlusest. Nii näiteks defineeritakse esteetilist elamust kui emotsionaalset seisundit, mis tekib esteetilisel (!) tajumisel; esteetiline maitse olevat võime nähtuste esteetilisi (!) iseärasusi mõista ja hinnata; esteetiline tegevus seisvat esteetiliste(!) väärtuste loomises jne. jne. Nagu näha, meenutavad siin antud määratlused koera, kes püüab oma saba.

Mõnevõrra lootusrikkam on lugu «Filosoofia leksikoniga» (Tallinn, 1965). Siin leidub veidi võõrastama panev kaksikmärksõna: «esteetiline ja eetililine». Niisiis tagasipöördumine vana-kreeka «kaloskagatose» juurde! Kuid siiski on artiklis kummalegi mõistele spetsiaalne definitsioon antud. Esteetilise kohta kõlab see nii: «Esteetiline kujutab endast objektiivsete ühiskondlike suhete nende külgede asjalis-meelelist kehastust (kaasa arvatud loodusjõudude ja nähtuste omandamine), mis vastavad või ei vasta indiviidi harmoonilisele arenemisele, tema vabale loomistevõimele, mille eesmärgiks on luua kaunist, saata korda ülevat ja kangelaslikku, võidelda inetu ja alatuga.»

Ei saa ütelda, et antud definitsioon selgusega hiilgaks. Siin on tunda eetilise segunemist esteetilisega («kangelaslik», «alatu»), ja üldse pole siin esteetilise spetsiifikat tegelikult määratletud. Sest praktiliselt mahub selle definitsiooni alla kogu ühiskondlik inimtegevus, mis ju tegelikult ongi ühiskondlike suhete

«asjalis-meeleline kehastus». On ju näiteks õiguslikud vahekorrad objektiivsed ühiskondlikud suhted, «mis vastavad või ei vasta indiviidi harmoonilisele arenemisele». Seetõttu peaks näiteks miilitsa poolt roimari jälitamine olema puhtal kujul esteetiline nähtus! Viimane pool definitsioonist, kus kõneldakse vabast loomistegevusest, peab ilmselt silmas kunstiloomingut, ja sedagi põhiliselt kirjanduse alal. Nagu nähtub, saame sellest esteetilise määratlusest üpris napi ja sealjuures segase informatsiooni.

Kõige uuem teatmik Nõukogude Liidus on «Краткий словарь по философии», mis ilmus 1966. aastal. Siin on esteetilisele eraldatud omaette märksõna, kust loeme: «Esteetiline suhtumine on inimese võime hinnata tegelikkuse nähtusi kui ilusaid- inetuid, ülevaid-madalaid, traagilisi või koomilisi.» Selles definitsioonis on minu arvates väärtuslik see, et esteetilisest võetakse kui teatavat suhtumisviisi. (Olgu siinkohal märgitud, et paljud meie esteetid vaatlevad esteetilisest suhtumisviisina.) Kuid puudujääk on siin selles, et esteetilise suhtumisviisi spetsiifika lahtiseks jääb. Nagu näha, on selles määratluses spetsiifika definitsioon asendatud loetlemisega, umbes nii, et «imetajad on koerad, kassid, valaskalad, inimesed jne.». Muidugi ei ava selline võte esteetilise olemust, sest lugejal tekib otsekohe küsimus, et mis on ühist näiteks ilusa ja traagilise vahel?

Meie esteetikaalast kirjandust jälgides näeme, et peaaegu iga autor määratleb esteetilisest omamoodi. Ma ei hakka siinkohal kõiki autoreid üksikult vaatlema, puudutaksin vaid põgusalt neid momente definitsioonides, mis paljudele on ühised. Nii näiteks esineb tänapäeval veel küllaltki seisukohti (tõsi, need on viimastel aegadel harvemaks jäämas), kus kõige suurema südamerahuga tõmmatakse võrdsusmärk esteetilise ja kunstilise vahele. S. t. neid sõnu kasutatakse sünonüümidenäna. Selle seisukoha paikapidamatus peaks olema silmanähtav. On ju esteetiline hulga laiem mõiste kui kunstiline. Samad autorid, kes nimetatud mõisteid sünonüümidenäna kasutavad, kõnelevad ise tihti peale esteetilisest looduses ja ühiskonnas. Mulle näib, et too võrdsusmärgi asetamine on tingitud mõningast lohakusest väljendustes. Muidugi on see inimlikult mõistetav, teaduslikkuse nõuete seisukohalt aga mitte mingil juhul andestatav.

Teine peaaegu kõigi meie esteetide seisukoht väidab, et esteetiline on konkreetne-aistinguline. Konkreetsega võiks ju nõustuda, kuid aistinguline on esteetilise tarvis siiski kitsas. Kui me koomilise esteetiliseks kategooriaks tembeldame, siis peaks ju päris selge olema, et vähemalt sõnakoomikas aistinguline mingit rolli ei mängi, siin on vastuvaidlematult tegu intellektuaalse naudinguga. Samuti puuduvad näiteks malepartii ilus aistingulised tegurid. Ja valemite ilu? Nii on Einsteini valemit « $E=mc^2$ » paljude füüsikute ja matemaatikute poolt ilusaks nimetatud.

Üelduga seoses tsiteerin veidi Aare Kopli artiklist «Tunnetuse kaasaegsest haardest ja poeetilise sfääri piirimärkidest». Mainitud autor kirjutab:

«Tänu kaasaja füüsikale tunneme loodust palju sügavamalt. Ja kindlasti on meil siis ka võimalik looduse ilu sügavamalt tajuda. Uute loodusnähtuste valdkondade avanemisega, inimtunnetuse uute võimaluste tundmaõppimisega peab laienema ka ilusa sfäär. [Minu sõrendus — L. S.]

Jaan Kross kirjutab: «Olen matemaatikuid mitmel puhul mõne valemi kohal kuulnud rõõmustavat: kui ilus valem! Kas rõõmustavalt ilusa sfäär on siis nende jaoks nende valemite võrra kitsam? Muidugi mitte. Avaram on ta. Ja ses leius on kübeke lootust avardumisele ka mu enese jaoks.»

Ilutunne, millest võib osa saada valemite puhul, on hästi tuttav ka füüsikutele. Just füüsikas võib tajuda, kuidas kõige keerulisemaid ja mitmepalgelisemaid loodusnähtusi on võimalik kirjeldada harmooniliste ning elegantsete [Minu sõrendus — L. S.] matemaatiliste võrrandite ja teooriate abil, just

siin võib tunnetada matemaatika heuristilisest jõust sünnitatud suurt esteetilist naudingut, kui «sumisev elektronaju püüab integraali kõvera konksuga teadmusest siputavaid saladusi», nagu on piltlikult matemaatika osa kohta teaduses öelnud Enn Vetemaa. Ilu ja esteetilise rahulduse tunnet võimaldab ka füüsika poolt ilmsiks toodud looduse sügav seesmine harmoonia, seda võimaldab «kujutlematu kujutlemine» mikromaailmas ja «haaramatu haaramine» kosmose avarustes.» («Looming» 1966, nr. 12, lk. 1905—1906.)

Eeltoodust peaks selguma, et esteetilise kui aistingulise määratlemine on igane. Esteetilise sfäär on tegelikkuses tunduvalt avaram, seepärast peaks ka teooria seda arvestama.

Ent teisest küljest tundub mulle, et esteetiliste kategooriate hulka loetakse ka niisuguseid, mis sinna kuidagi ei sobi, nagu näiteks traagiline. Selle kategooriaga on alati üks pahandus olnud. Kõigepealt ei baseeru traagilise olemus aistingulisel. Ja ometi on need teoreetikud, kes esteetilise puhul aistingulist rõhutavad, jätnud traagilise puhul selle arvestamata. On ju päevaselge, et traagilise elamuse saamiseks ei ole küllaldane ainult aistinguline informatsioon. Me peame ju eeskätt tunnetama sündmuse mõtet. Tolle tunnetamine nõuab aga teatavate teadmiste, ideaalide jne. omamist. Seetõttu on siin intellektil juhtiv roll, kuid veelgi halvem on lugu sellega, et esteetiline peab meile pakkuma naudingut. Kuid oma igapäevases elupraktikas me ju väldime traagilist, sest siin ei paku ta vähimatki naudingut, otse vastupidi. Jah, ütlevad esteetid, traagiline elus tõepoolest ei paku naudingut, küll aga kunstis, sest inimesed vaatavad meelsasti kinos ja teatris tragöödiad. See on ju õige, kuid miks siis ilus pakub naudingut nii elus kui ka kunstis. Seda traagilise veidrat käitumist on filosoofide ja esteetide poolt katsutud mitmeti seletada. On kõneldud «katarsisest», «süü lunastamisest», inimliku julmuse rahuldamise vajadusest, kaasatundmise vajadusest jne. jne. Ent ükski neist teooriaist ei anna vastust küsimusele, miks traagiline kui esteetiline kategooria tegelikkuses naudingut ei paku. Minu arvates on vastus lihtne — traagiline pole üldse esteetiline kategooria, ta kuulub pigem eetilise valdkonda.

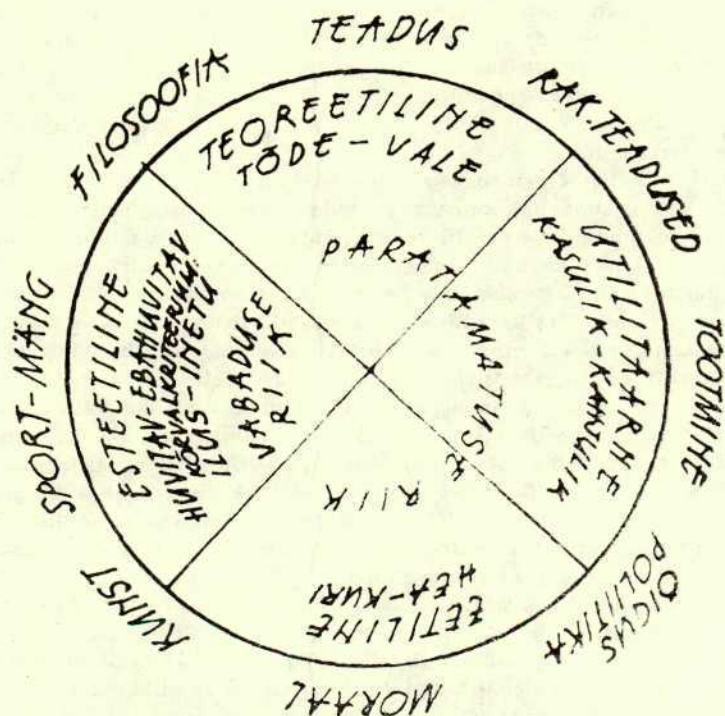
Aga miks siis traagiline kunstis pakub naudingut? — Sellele vastates ma märkisin ära, et traagilise naudinguline iseloom kunstis pole tingitud traagilisest, vaid kunstist, ja nimelt kunsti tinglikkusest. Hästi iseloomustab seda akadeemik Amossov, kes ütleb: «Kui inimene loeb raamatut või vaatab filmi, siis võtab ta vastu teose vormi ja sisu ning «tunneb need ära». See tähendab, et tal ergastuvad sellega seotud tunnete mudelid. Ta muutub esitatud sündmustest osavõtjaks. Samal ajal ta teab, et see «pole tõeline» [Minu sõrendus — L. S.].» («Teadusest ja kunstist», «Noorte Hää» nr. 250, 23. X 1966.) See ongi kunsti tinglikkus, mis võimaldab kunstiteoses nautida mitte üksi traagilist, vaid kõiki elunähtusi.

Kuid tulgem tagasi esteetilise mõiste juurde. Seoses meie filosoofide ja esteetide huvi kasvamisega aksioloogia (väärtuste-teooria) probleemide vastu on hakatud üha laiemalt mõistma, et esteetilised omadused on väärtused. See tähendab, et neil on ühiskondlik iseloom, ning et seal, kus pole inimest, on mõtetu rääkida millegi väärtusest. See tundub päevaselgena. Kuid ometi leidub meil veel mitmeid esteete, kes vaatlevad esteetilisi omadusi kui looduslikult objektiivseid. Nii näiteks kirjutavad Š. German ja V. Skaterštšikov 1966. a. ilmunud brošüüris «Беседы об эстетике»: «Mida tähendab, et «esteetiline eksisteerib objektiivselt»? See tähendab, et ta eksisteerib sõltumata inimesest, tema tunnetamisest, tema suhtumisest tegelikkusesse» (lk. 21), ja edasi: «Niisiis esteetiline objektiivsus tähendab, et on omane tegelikkusele endale, et ta eksisteerib sõltumatult meie suhtumisest, et asjad, nähtused on iseenesest ilusad või inetud» (lk. 22).

Õeldust järeldub, et ilus on mingi asja või nähtuse samasugune omadus nagu

teisedki tolle asja või nähtuse looduslikud omadused. Kulla objektiivsete omaduste hulka kuuluvad niisiis ilus, kollane värvus, taotavus, teatav tihedus jne. jne. Kahju, et need õpetatud mehed ei seleta, miks kulla teiste objektiivsete omadustega tegelevad füüsika ja keemia, kuna ilus on millegipärast jäetud esteetika uurida! — Loomulikult on ilus eelkõige kulla ühiskondlik omadus, s. t. teatavate looduslike omaduste baasil inimese poolt talle omistatud, seega väärtus ning muidugi inimese tegelikkusesse suhtumise produkt.

Niisiis oleksime kokkuleppele jõudnud, et esteetiline on teatav inimese suhtumisviis tegelikkusesse. Ent sellega pole me veel palju võitnud, sest suhtumisviise on mitmeid, seepärast peame selgeks tegema esteetilise suhtumisviisi spetsiifilised jooned. Selleks peatugem põgusalt kõigepealt suhtumisviisidel.

Näib, et võime vahet teha nelja põhilise suhtumisviisi vahel. Need oleksid: 1) teoreetiline (mõned nimetavad seda ka intellektuaalne-loogiline, näiteks A. Kurella), 2) utilitaarne, 3) eetilise ja 4) esteetiline. (Vt. joon.)

Igal suhtumisviisil on omad põhikriteeriumid: teoreetilisel tõde-vale, utilitaarsel kasulik-kahjulik, eetilisel hea-kuri, esteetilisel huvitav-ebahuvitav (igav). Teoreetilise suhtumisviisi otsustused on otsustused nähtuste olemuse kohta, kolm ülejäänut opereerivad otsustustega väärtuste kohta. Kuna igal nähtusel on vaid üks olemus, kuid väärtusi võib tal olla mitmeid, siis suhtumisviisides, mis on suunatud väärtustele, esineb põhikriteeriumi kõrval terve rida kõrvalkriteeriume, näiteks vastupidav, otstarbekas, kallis, odav jne. (utilitaarsel), õilis, reetlik, vapper, alatu jne. (eetilisel), ilus, koomiline, elegantne, põnev jne. (esteetilisel). Igal juhul on kõik mainitud kõrvalkriteeriumid põhikriteeriumile redutseeritavad.

Minu suhtumisviiside ring on ju üsna sümpaatne, ent kahjuks ei anna ta tege-

likkusest küllalt selget pilti. Viga on selles, et inimese teadvus on tervik, tema funktsioonid pole nii kaunilt sektoritesse jaotatud nagu joonisel. Igapäevases praktikas esinevad suhtumisviisid simultaanselt, põimudes üksteisest läbi ja mõjutades üksteist. Tooksin ühe lihtsa näite: Teed mööda sammub kolhoosnik ja märkab läheduses puud, milles ta tunneb ära kase. See on tore sirgetüveline ja ilusa rohelise krooniga puu. «Küll sellest saaks suurepärase vankriais,» mõtleb mees. «Raiuks ta õige maha, kuid enne tuleb see asi esimehega kooskõlastada.» Ja mees astub edasi.

Siin on esindatud kõik neli suhtumisviisi: teoreetiline (mees tunneb ära kase), utilitaarne («saaks suurepärase vankriais»), eetilne («tuleb esimehega kooskõlastada») ja esteetiline (ilus puu). Ja kogu see stseen vältas vaid kümnekond sekundit. Kuid isegi toodud näide on lihtsustamine, sest inimese suhtumises tegelikkusesse kõnelevad ju tihtipeale kaasa instinktid ja tungid. Seepärast on eespool toodud suhtumisviisid praktilises elus enamalt jaolt vaid «tooniantjad». Kindlasti on aga ka juhtumeid, kus inimese tegevuses vaid üks suhtumisviis puhtal kujul esineb. Tuletagem meelde kas või Arhimedese *noli turbare circulos meos* lugu. Seda silmas pidades on joonisel mõned inimese tegevusalad paigutatud kahe suhtumisviisi vahetähele. Nii näiteks paiknevad rakendusteadused teoreetilise ja utilitaarse piirialal jne.

Kuid edasi, mispoolest erineb esteetiline suhtumisviis teistest? Selle küsimuse vastamiseks vaatleksime suhtumisviise nende «vajalikkuse» seisukohast. Oletagem, et inimesel puuduks teoreetiline suhtumisviis. Niisugust inimest me nimetame täielikuks idioodiks ning tema eksisteerimine ilma kõrvalise abita oleks enam kui küsitav. Ja tõepoolest, mis *homo sapiens* see oleks, kellel puuduks *sapientia*! On kerge näha, et ka utilitaarse suhtumisviisita inimese eksistents oleks võimatu. Mõlemal toodud juhul on ohustatud inimese kujandi indiviidi eksistents. Ent pisut teisiti on lugu eetilise suhtumisviisiga. Selle puudumine ei ohusta individuaalset eksisteerimist, ta pole selleks põrmugi vajalik. Näiteks Robinson oma saarel ei vajanud eetilist suhtumisviisi vähemalgi määral, enne kui ta oma Neljapäeva ja Reede leidis. Alles suhtlemises teiste inimestega on eetilne paratamatu. Inimese ühiskondlik eksistents pole võimalik ilma selle suhtumisviisita. On ju alati leidunud inimesi, kellel on eetilne suhtumisviis puudulik olnud, ja need on alati ühiskonnast «elimineeritud». Niisiis on need kolm suhtumisviisi inimese eksisteerimiseks *p a r a t a m a t u d*.

Teisiti on lugu esteetilise suhtumisviisiga. Inimese eksisteerimiseks pole ta otse «vajalik», sest inimene on kaugelt suurema osa oma olemasolemise ajast ilma esteetilisteta läbi tulnud. Teadlased (isegi mõned mittermarksistlikud) on jõudnud arvamusel, et näiteks paleoliitikumiaegne inimene tegelikkusesse esteetiliselt ei suhtunud. Kujutused, mida tolleaegne inimene oma tarberiistadele või koopa-seintele tegi, ei teeninud esteetilise naudinguga saamise eesmärgi, vaid need olid loodud maagilis-utilitaarsetel kaalutlustel. Kui ürginimene oma tarberiistale loomakujutusi või mõningaid muid märke sisse kraapis, siis ei teinud ta seda kaunistamisetahtest, vaid ta lootis nende kujutustega (sageli tootemi märgid) tarberiista vastupidavamaks, tõhusamaks muuta, andes tarberiistale tolle kujutuse kaudu mingi üleloomuliku jõu kaitse alla. Kõik need piisonid, põdrad, hobused jne., mida on kujutatud Dordogne'i, Altamira jt. koobastes, pidid nende loojate arvates suurendama ulukite hulka ja andma need inimese võimu alla. Sama lugu on ka ehetega, sest needki pole ürginimesel kaunistuseks, vaid nende kandmine on tingitud teiste ühiskondlike väärtuste (põhiliselt eetiliste) äramärkimiseks.

Esteetilised tunded inimeses on hakanud tekkima arvatavasti paleoliitikumi lõpul ning siitpeale kulgeb nende areng jõuliselt. Esteetiline suhtumine on tihe-dalt seotud toiduhankimisest vabaks jääva aja tekkimisega. Mida rohkem on ini-

mesel tema eksisteerimiseks vajalikust tegevusest vaba aega, seda suuremat rolli hakkab mängima esteetiline suhtumisviis. Tänapäeval on raske leida inimest, kellel esteetiline suhtumisviis üldse puuduks, mingisugusel vähenõudlikul viisil on ta ikka olemas, kuid inimeseks *conditio sine qua non* ta ei ole. Ta ei ole eksistentsi võimaldajaks, vaid rikastajaks. Seega kui kolm esimest suhtumisviisi on tingitud paratamatusest, siis viimane on inimese vaba tegevuse väljendus.

Siinkohal on otstarbekas pöörduda Marxi poole, kes kirjutas: «Vabaduse riik algab tegelikult alles seal, kus lõpeb vajaduse ja välise otstarbekuse poolt ettekirjutatud töö; asja loomuse kohaselt asub vabaduse riik niisiis teispoole päris materiaalse tootmise sfääri. Nagu metsinimene oma vajaduste rahuldamiseks ja oma elu alalhoidmiseks ning taastootmiseks loodusega võitlema peab, nii peab seda tegema ka tsiviliseeritud inimene, ja seda igas ühiskonna vormis ning iga võimaliku tootmisviisi puhul. Tema arenemisega laieneb see loodusliku paratamatuse riik, sest tema vajadused suurenevad; kuid samal ajal kasvavad ka tootlikud jõud, mis neid vajadusi rahuldavad. Vabadus võib selles valdkonnas seista ainult selles, et ühiskonnastatud inimene, assotsieerunud tootjad reguleerivad seda oma ainevahetust loodusega ratsionaalselt, seavad ta oma ühise kontrolli alla, selle asemel, et lasta tal pimedada jõuna enda üle valitseda; teostavad seda võimalikult vähema jõukuluga ja sellistes tingimustes, mis kõige rohkem väärivad nende inimloomust ja mis selle loomusega on kõige adekvaatsemad. Sellest hoolimata jääb see ikkagi paratamatuse riigiks. Teispoole seda algab inimese jõu arenemine, mis on otstarve iseeneses [Minu sõrendus — L. S.], algab tõeline vabaduse riik, mis aga siiski õitsele võib puhkeda ainult sellele paratamatuse riigile kui oma baasile tuginedes. Põhitingimuseks on tööpäeva lühenemine.» («Kapital» III, lk. 750.)

Pole raske näha, et Marxi määratlus vabaduse riigist sobib vaid esteetilisele suhtumisviisile, kuna ülejäänud kolm on tingitud paratamatusest. See mõte on peidetud kujul ka Kanti «interessitus huvis» ja tema järglaste esteetilise «kasupüüdetuse» teooriates. Meil nõukogude esteetikas on seda mõttekäiku arendanud ka M. Kagan, kes esteetilise ühe spetsiifilise joonena märgib ära kasupüüdetuse («бескорыстно»). Kuid nagu mulle näib, ei ole viimane mainitud printsiipi küllaldase järjekindlusega rakendanud ning seetõttu tekib tal mõningaid vastu-rääkivusi nii traagilise interpreteerimisel kui ka kunstiküsimuste käsitlemisel.

Kui kasupüüdetust võtta esteetilise suhtumisviisi konstitueeriva tunnusena, siis osutub ilusa kriteerium liiga kitsaks. Muidugi on ilusa elamus kasupüüdetu, kuid on veel palju teisigi samalaadseid kriteeriume. Näiteks koomiline, näiteks põnev jm. Mis on nendel kriteeriumidel ühist? Kas nad lasevad endid mingile ühisele nimetajale viia? Mulle näib, et jah! Ilusa, koomilise, põneva, sensatsioonilise jm. puhul me tunneme nende nähtuste vastu huvi n e n d e e n d i p ä r a s t — nad on meile h u v i t a v a d, kusjuures too huvitavus on vaba meie eksistentsiga seotud kaalutlustest — niisiis «kasuvaba» huvi. Seepärast mulle näibki, et esteetilise suhtumisviisi põhikriteeriumiks on kasuvaba huvitav. Kõik teised kõrvalkriteeriumid on redutseeritavad sellele.

Muidugi laienevad sellega seoses esteetilise piirid üpris tugevalt. Sest kui rakendada toodud kontseptsiooni, kuuluvad nii kunst kui mäng, sport ja mitmesugused vaatamängud (*circenses*) esteetilise valdkonda, kuna inimene suhtub nendesse kasuvaba huvitava seisukohalt lähtudes. Huvitav on äärmiselt avar kategooria. Ta stimuleerib ja dikteerib meie tegevust eriti väljaspool paratamatuse riiki. Tänu temale võtame kätte romaani, tänu temale loeme selle lõpuni, sest kui ta peaks kaduma, siis paneme raamatu käest. (Vaid vähesed loevad kord alustatud ebahuvitava raamatu mingist sissejuurdunud kohusetundest lõpuni!) Niisiis kasuvaba huvitav on ajendiks inimese kunstiga kontakti astumisel. Kuid

ta on ka ajendiks, et läheme jalgpallivõistlusele, mootorrattaste võidukihutamisele, tsirkusse, rongkäiku vaatama, istume malelaua taha, lahendame mõistatusi jne. jne.

Kui esteetilise mõistet nii avaralt võtta, siis on päris selge, et senine kateedri-esteetika oma ülesandeid esteetilise analüüsimisel kuidagi rahuldada ei saa. Tähendab, vajame täiesti uut esteetikat, mis esteetilise suhtumisviisi seaduspärasusi uuriks. Muidugi ei mahu sellel juhul aga kunst enam esteetika piiridesse, sest kuigi kunsti tarvitaja suhtumisviis on esteetiline, siis ei tarvitse kunsti looja suhtumisviis põrmugi esteetiline olla. Ja muide kunst polegi mingi suhtumisviis, vaid kommunikatsioonivahend. Seepärast vajab kunst täiesti iseseisvat teadust, milleks võiks olla üldine kunstiteooria.

Järeldamuseksena olgu öeldud, et käesolev kirjutus ei pretendeeri teooria nimetusele. Selleks on temas veel küllalt «valgeid laike», mis pole täidetud osaliselt seetõttu, et autor neid teisejärguliseks pidas, osalt ka seetõttu, et nad autoril endal veel täielikult läbi töötatud pole. Seepärast tuleb öeldut võtta kui skemaatilist kontseptsiooni või kui autoripoolset ettepanekut.

Dixi et animam levavi.

„Kiir“ kodanluse kohtulaua ees

ulged trükisõnaavaldused pimedatel ajajärkudel on mõjunud valguskiirena ja seda sümboolset kujundit on eesti kirjamehed kasutanud meelsasti tiitlikirjana ja lehepeana. Kui Tartu ärksad koolipoisid eesotsas Gustav Suitsuga meie sajandi hakul otsustasid välja anda kirjandusliku almanahhi, siis panid nad pealkirjaks «Kiired», lastes neid aastail 1901—1902 välja kolm kimpu. Kui

Otto Peterson 1905. aasta revolutsiooni taandumise aegu asutas Peterburis kaks korda nädalas ilmuva ajalehe, siis leidis ka tema »Kiire«-nime oma väljaande ja ajajärgu suhet kõige täpsemini väljendavat. Ja juba seda esimest «Kiire»-lehte nagu järgmisigi kartsid pimeduse riigi võimud — 24. II 1907 ilmunud nr. 16 pandi aresti alla ja leht suleti.

Kõige rohkem kuulsust on võitnud a. 1912—1914 Narvas ilmunud marksistlik töölisajaleht «Kiir», mis pärast sulgemisi taas ellu ärkas küll «Narva Kiirena», küll «Rahvalehena», küll «Töö Häälena», küll «Töö Kiirena». Selle «Kiire» heitlusi pimedusega on lähemalt valgustanud ajaloolane Endel Laul.¹

Uuesti võeti «Kiire»-nimi tarvitusele bolševistliku ajalehe jaoks 1917. aastal pärast Veebruarirevolutsiooni Tallinnas. Kuid isegi selle koiduaegse «Kiire» lämmatasid kontrrevolutsioonilised jõud juba suvel ning ta pidid võtma endale uue nime «Tööline». Ka selle ajalehe käekäigust on trükki jõudnud ülevaateid ja meenutusi.²

1918. aasta sügisel ilmus Permis veel lühemat aega «Urali Kiir» (8 numbrit). «Kiire»-nimi leidis poolehoidu ka Tallinna Keskvangla poliitvangide silmis: 1927. aastal käsikirjalist ajalehte välja andma hakates nimetasid nad selle «Vangimaja Kiireks». Kuid samal ajal ilmus Tallinnas ka legaalne, trükitud «Kiir», millest ülevaate on andnud ajaloolane A. Liebman.³ Võitlusrohke on selle Tallinna «Kiire» elutee ja järgnevalt tahaksingi arhiividokumentide ning kaasaegsete mälestuste põhjal visandada pildi sellest, kuidas kodanlus pidas võitlust talle tülika trükisõnaga.

1926. aasta kevadel Eesti III Riigikogu valimiste eel olid sotside erakonnast eraldunud pahempoolsed liikmed loonud uue poliitilise rühmituse — Eesti Töölise Partei (ETP).⁴ Selle häälekandjana hakkas jürikuu 10. päeval ilmuma aja-

¹ Vt.: E. Laul, Eesti töölikirjanduse ajaloo, Tallinn, 1962, lk. 22 jj-d.

² Vt.: K. Tarmisto, «Kiir» 1917. aastal — koguteos «Eesliinil», Tallinn, 1962, lk. 72 jj-d; E. Isok, Kuidas me «Kiirt» trükkisime — «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 1, lk. 39—40.

³ A. Liebman, Võitlus legaalse ajalehe eest — koguteos «Eesliinil», Tallinn, 1962, lk. 190 jj-d.

⁴ Vt. üksikasjalikumalt sellest: O. Kuuli, Ühise võitluslipu alla, Tallinn, 1961, lk. 85 jj-d; Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo, II osa, Tallinn, 1963, lk. 157 jj-d; A. Liebman, Uusi andmeid revolutsioonilise tiiva võidu kohta Eesti Töölise Parteiis — Töid EKP ajaloo alalt I, Tallinn, 1965, lk. 92 jj-d.

leht «Proletaarlane», mida oli otsustanud toetada Eestimaa Kommunistlik Partei. Kuid vastasutatud ETP-s läks juhtiv ots parempoolsete, sotslike tegelaste kätte ning nende mõju alla sattus ka «Proletaarlane». Et eesti töölisel ei jääks ilma legaalse marksistliku trükisõnata, tegi Eestimaa Kommunistlik Partei August Luigele, Arnold Grimpelile ja Hugo Rätsepale ülesandeks rajada uus ajaleht. Mõnesuguse käibekapitali olemasolu korral polnud ajalehe käimapanek just keeruline: vastavalt 1923. aasta trükiseaduse § 5-le tuli Siseministeeriumile esitada kirjalik teadaanne väljaande nimetuse, vastutava toimetaja nime, toimetuse ja trükikoja asukoha äramärkimisega.

1927. aasta algul registreeriski A. Luik uue ajalehe «Kiir», esinedes ise nii vastutava toimetajana kui ka väljaandjana. Ajalehe trükkimiseks olj kokkulepe sõlmitud «Vaba Maa» trükikojaga, kulutusi tasuti A. Luige ja A. Grimpeli riigikoguliikme-palgast. «Kiire» käimapanekuga olj kiire, sest juba 15. detsembril 1926 oli toimunud ETP Tallinna osakonna tormiline koosolek, mis astus välja mainitud partei keskkomitee kokkulepliku joone vastu. Sellele vastasid ETP parempoolsed liidrid H. Martinson, A. Spreng ja teised otsustavate käikudega: opositsiooni juhid A. Grimpel, A. Luik ja H. Rätsep kuulutati ETP-st väljaheidetuteks ning politseile teatati ETP Tallinna osakonna sulgemisest, «Proletaarlases» hakati tigidust tagasi hoidmata opositsiooni söimama ja laimama. Ees seisid aga Tallinna linnavolikogu valimised. Nii ilmuski «Kiire» 1. number 12. jaanuaril 1927 kiirustades, ilma kindlama juhtplaani ja tegevuskavata. Kuna «Kiir» ei saanud esineda ETP nimel, siis oli alatiitliks lihtsalt «Tööraha ajaleht», muude andmetena oli veel märgitud: «Leht ilmub üks kord nädalas. Esialgu võimalust mööda. Toimetus ja talitus asub esialgu Tallinnas Karu tänav nr. 16. Kirjade aadress: Tallinn, Kolde tän. 46—2.» Toimetuse asukohana oli niisiis üles antud töölikarskusseltsi «Valvaja» asupaik legendaarse Karu tänava maja nr. 14 naabruses, kus oli oma viimased tööpäevad veetnud Viktor Kingissepp. Kirju palus toimetaja aga saata A. Grimpeli kodusel aadressil. Viimane etendaski «Kiire» toimetamisel juhtivat osa.

Kuu aega hiljem toimusid lehe väljaandmises mõned kindlamale järjele viitavad reformid: vastutava toimetaja ja väljaandja amet lahutati, esimeseks tuli Helmešt pärinev noor trükitoõline Viktor Külm, sõna «esialgu» ajalehe kirjest kadus, toimetus asus suurtele töölisrajoonidele ligemale, Niine tn. 2 asuva maja keldrisse. Alles siis, kui pahempoolsete ametiühingute visa võitluse tulemusena õnnestus tagasi saada sekvestri alla pandud Tööliste Maja Vaksali puiesteel nr. 8/8-a (praegu: Kosmonaut Gagarini puiesteel nr. 24), võis 1927. aasta kevadel ka «Kiire» toimetus sinna kolida ja lähedama is oludes tööd jätkata.

«Kiire» avanumber oli pühendatud pakilistele päevaprobleemidele: juhtkirja kohal seisev kirjutus aitas töölistel orienteeruda eelseisvatel Tallinna linnavolikogu valimistel, rohkesti ruumi olj pühendatud olukorrale ETP-s ja seal toimunud lõhenemisele. Alles lehe 4. number 5. veebruaril avaldas programmilise juhtkirja ««Kiir» — töörahva hääle», kus ajaleht kuulutas enda Narva «Kiire» ja 1917. aasta «Kiire» järglaseks ning kutsus töölisi end toetama: «Kui meie, töölisel, tahame, et «Kiir» oma ülesannete kõrgusel seisab, kui me tahame, et ta töörahva hääleks jääb, nii kui varem ilmunud «Kiired'ki», siis peame töötavad hulgad oma ajalehe ümber koondama.»

Uue «Kiire» järjekindel proletaarne olemus ja võitleja-iseloom ei jäänud muidugi saladuseks ka kodanlastele, vaid oli algusest saadik neile pinnuks silmas.

Juba «Kiir» nr. 7 26. veebruaril informeeris oma lugejaid: «Raudtee kupjad ja nuhid on arust ära, «Kiires» avaldatud tõde mõjub nende vaimlise tervise peale rusuvalt. «Kiire» vastane vihapalavik tõuseb nende seas juba 40 kraadini.

Terve raudtee väriseb kui surmakrampides, telefonid helisevad, ülemad pea-

vad aru, nuhid jooksevad, märgitakse üles «Kiire» lugejate nimesid, antakse ülematele nõu neid ametist lahti lasta...»

Esimesena alustas «Kiire» vastu kohtumenetlust aktsiaseltsi «Rauaniit» juhatas, kes leidis sõnumi tekstiilitöölise töötingimuste kohta olevat laimava. Vastutaval toimetajal August Luigel ei tulnud siiski vangi minna, sest sedapuhku oli tegemist erakaebusega ning asi lõppes poolte lepitusega.⁵

Mõnda aega võidi «Kiirt» suuremate takistusteta levitada, kuid juba 1927. aasta aprillis löi äike sisse: Tallinna-Harju prefekt O. Tolmoff andis välja määruse, mille järgi kästi politseil ära korjata 16. aprillil ilmunud «Kiir» nr. 14.

1923. aasta trükiseaduse järgi oli ilma kohtuotsuseta politsei poolt ajakirjanduse ärakorjamine ette nähtud ainult erandina juhtudel, kui oli avaldatud lubamatuid teateid riigikaitseabinõude kohta või «kui trükitooted otsekohe kõlblusvastases või kuj nad mässule või riigikorra kukutamisele üles kutsuvad». Ka viimasel juhul pidi kohtule esitatama süüdistusakt 24 tunni jooksul ning kohus pidi 2 päeva jooksul arestimisotsuse kinnitama või ära muutma.

Tegelikult rakendati trükitoodete politseilikku ärakorjamist prefekti või siseministri määruse alusel töölikirjanduse kohta sageli, kusjuures kohtu kinnitavat otsust mõnikord ei järgnenudki või tuli see tublisti hilinenult.

Nii ka nüüd: O. Tolmoffi allkiri määruksel oli veel märg, kui telefonogrammid lendasid riigi igasse nurka ning politsei tormas «Kiirt» lugejate nina alt ära napsama. Kõigepealt jooksid poliitilise politsei ametnikud Vaksali puiesteele Tööliste Majja ning Tallinna 6. jaoskonna politseikomissar võis ülemustele oma puises ja vigases keeles raporteerida:

«Kohale ilmudes kohtasin tööliste maja kantseleis sama maja asjaajajat [Hugo] Rätsepp'at, kes seletas, et tema võtab ajalehti vastu ja annab neid ka müüjatele välja ja et lehe vastutav toimetaja on Viktor Külm, kes elab Koplis Bekkeri tehaste majas. — — — Rätsepp andis välja, nagu mäletan, umbes 600 eksemplari nimetat lehte. — — — Peale selle said kõik tööliste maja all olevad ja tööliste kasutuses seisvad ruumid järele vaadatud. Maja kantselei kappist ennemine välja tulnud ajaleht «Kiir» numbrite hulgast sai leitud veel mõned eksemplariid «Kiir» Nr. 14, missugused said ka äravõetud. Kokku sai politsei 6-da jaoskonna piires ära korjatud nimetat ajalehe nr. 14 741 eksemplari ja kogu linna piires 1511 eksemplari, missugused praegusel ajal hoitakse alal politsei 6-da jaoskonna kantseleis.»⁷

Väljaspool Tallinna ärakorjatud «Kiirte» arv oli väiksem ja nii pääses umbes pool ajalehe 4000-lisest tiraažist ometigi lugejate kätte. Seejuures mõned politseinikud oma ametialases agaruses ei pidanud paljaks määrusest üle astuda ning korjasid ära ka «Kiire» varasemad, keelustamata numbrid. Näiteks on Paide konstaabel raamatukauplusest ja lehemiüjatelt kotti ajanud «Kiire» nr. 10, 11, 12 ja 13 eksemplariid (kokku 95) ja võinud raporteerida 110 eks. üleandmisest.⁸ Samuti toimis raudtee politseikomissar, kes konfiskeeris «Kiire» nr. 5, 6, 7, 12 ja 13 (kokku 44 eks.) ja seega võis teatada 248 eks. kinnipidamisest.⁹

Mis siis põhjustas sellise klaperjahi? Konfiskeerimise põhjuseks oli artikkel «Kuidas pühitseda esimest maid?», kus olid ära toodud töölisorganisatsioonide koosolekul vastuvõetud 49 mailoosungit. Eriti hirmutavatena märgib kohtu-uuri ja ära hüüdlauseid «Kaitseliit laiali!», «Kisume paljaks avalikud ja varjatud parunitele tasumaksu pooldajad!» ning «Vangistatud tööliste esitajad vabaks!».¹⁰

⁵ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 238, lehed 3 ja 6.

⁶ «Riigi Teataja» 1923, nr. 43, lk. 312.

⁷ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 78, leht 40.

⁸ Sealsamas, leht 31.

⁹ Sealsamas, leht 12.

¹⁰ Sealsamas, leht 42.

Kuid asjaolu, et need loosungid olid välja öeldud mitte Vaksali puisteel, vaid Tõnismäel nn. «Töölise Kodu» ruumides, kust võtsid osa ka mitmed riigikoguliikmed, õnnestus enda kaitsmiseks ära kasutada «Kiire» noorel ja nutikal toimetajal Viktor Külmal. Toimetaja viitas ka sellele, et osa mainitud käredamaid loosungeid on ära trükitud «Vaba Maa» ja «Esmaspäeva» veergudel (viimased tegid seda küll sensatsiooni huvides ja halvakspaneivate kommentaaridega). Ja nii ei sõandanudki kohtu-uuriija kohusetäitja Johannes Lamp V. Külma kohtu alla anda¹¹ ning ka Tallinna-Haapsalu Rahukogu oli sunnitud 27. IX 1927 paberile panema määruse asja lõpetamise kohta süütunnuste puudumise tõttu.¹²

Kuid Rahukogu vanad kohtuhundid R. Treikelder, K. Kister ja J. Breyer ei saanud siiski rahulikult pealt vaadata, et saak nende käest ära libiseb. Juriidilise loogika järgi oleks pidanud V. Külma õigeksmõistmisele järgnema ka «Kiire» nr. 14 viivitamatu vabastamine aresti alt ja tagasiandmine omanikele. Eesti vabariigi kohtutes mõisteti tollal õigust tsaaririigi vanade ja uute nuhtlusseaduste järgi; kogenud paragrahviväenajad lehitsesid nüüd sõjaeelseid seadustekogusid ja leidsid, et kunagise keiserliku juristi Štšeglovitovi 1913. aasta seletus kohtupidamiseseaduse § 1213 punkti 16 juurde on hea küllalt ka 1929. aastal, ning otsustasid selle alusel ärakorjatud «Kiired» 8. XI 1929 hävitamisele määrata.¹³ Ju siis tundus kaks ja pool aastat vana ajaleht ikka veel hädaohtliku agitatsioonibinõuna, ju siis polnud «Kiire» kirjutused ühepäevatõed!

Kuid sellal istus Viktor Külm juba vanglas. Nimelt korraldi «Kiire» nr. 14 puhul rakendatud repressioone ka 7. mail 1927 ilmunud nr. 17 puhul ning lisaks numbril ärakorjamisele suleti ka ajaleht. Sedapuhku leiti kohtus, et «Kiir» nr. 17 on asunud riiki kukutama tervelt kolme artikliga: «Proletaarlane ei maga», «Rahvas ja marurahvuslus» ning «Elu Vabariigi vanglates». Süüdistused olid järgmised: esimeses propageeritakse «proletaarlist ühistunnet, ilmarevolutsiooni liikumist ning proletaarlise võimu maksmapanemist», teises «jatkatakse kodanlise korra ning riiklise iseolemise negeerimist» ning kolmandas esitatakse «andmeid vangidega ümberkäimise üle, vangimaja vangide toitmise ja korra kohta vangimajade administratsiooni poolt, missugused tunnistajate Tallmeistri, Sperlingi, Miilbergi ja Maltsa läbi lausa valeks osutuvad». ¹⁴ Seejuures olid ülesloetud tunnistajatest Emil Sperling Tallinna Keskvangla ülem ja ülejäänud tema alluvad, kes oma karjääri huvides muidugi eitasid poliitvangide halba kohtlemist. Kuid Tallinna-Haapsalu Rahukogu kriminaalosakonna kohtunikele piisas sellest järelduse tegemiseks, et Keskvanglat on laimatud. Formaalset kinnitasid tunnistajad prokuröri süüdistust; kes aga olid nood süüdistuse tunnistajad, seda ei pidanud seotud silmadega õigusejumalanna enam märkama. 25-aastane trükitöölaine Viktor Külm mõisteti 1929. aasta ühel päikeselisel maipäeval poolteiseks aastaks pimedasse ja külma vanglakongi mainitud artiklite trükkida laskmise eest¹⁵, kuid üldse tuli tal trellide taga olla kolm ja pool aastat, sest ka 1928. aastal oli teda poliitiliste süütegude eest vastutusele võetud.¹⁶

«Kiir» vahetus välja «Uue Kiirega», mille 1. numbrile 13. V 1927 vastutava toimetajana kirjutas alla Arnold Grimpeli vend Johannes Grimpel. Kuid «Uus Kiir» ei jõudnud veel end tutvustadagi, kui võimud panid talle käpa peale. Taskus siseministri kohusetäitja kindral N. Reegi sulgemismäärus, tormasid politseinikud «Uut Kiirt» püüdma. Toimetuses tegid nad puhta töö: tabasid siit 1379 «Uut Kiirt» ja 11 vana «Kiire» keelatud numbrit ning võtsid kaasa ka talituse

¹¹ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 78, leht 42.

¹² Sealsamas, leht 7.

¹³ Sealsamas, leht 2.

¹⁴ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 292, lehed 8—9.

¹⁵ Sealsamas.

¹⁶ Sealsamas, leht 12.

kassaraamatud ja tellimiskviitungid, mis tuli küll peatselt väljaandja A. Luigele tagastada kui ebaseaduslikult konfiskeeritud.¹⁷ A. Liebmani väide, nagu oleks «Uus Kiir» konfiskeeritud juba trükikojas¹⁸, pole päris täpne. Suur osa tiraaži oli jõutud siiski laiali kanda ning üksi kesklinnas on «Uut Kiirt» ära korjatud 14 kioskist ja lehemüüjalt 284 eks., peale selle on teda konfiskeeritud kõigi Tallinna politseijaoskondade piirides, sealhulgas töölisrajoonides Koplis ja Lasnamäel, ka raudtee politseikomissar on kätte saanud 342 eksemplari. Politseikomissaride raportite järgi suudeti ära korjata kokku 2310 eks., seega jõudis 4000-li. sest tiraažist siiski suur osa lugejate kätte.¹⁹ Need politsei aruanded näitavad, et «Kiirt» levitati mitte üksi tellijatele, vaid ta oli ka kogu linnas kioskites müügil.

«Uue Kiire» peale on politsei olnud eriti raevukas: puistati läbi isegi vastutava toimetaja korter²⁰, mida lehesulgemiste puhul tavaliselt ei tehtud, ja käidi hirmutamast trükikojas. «Vaba Maa» trükikoja omanik J. Sups oli sunnitud alla kirjutama kohustusele, et ta sellenimelist ajalehte enam ei trüki.²¹ Poliitilise politsei abikomissar Ed. Kapsta aga kirjutas pika ettekande, kus ta nuhkimisala peaspetsialistina esitab 19 nimetusest koosneva kommunistlike ajalehtede nimekirja ning rõhutab, et «Johannes Grimpel [on] ajalehe «Uus Kiir» väljaandmisega võimaldanud kommunistlisel salaorganisatsioonil Eestis maksva riigikorra vastast kihutustööd jätkata ja rahva seas levitada».²²

Milles siis seisis «Uue Kiire» süü? Selles, et ta avaldas artikli, mis paljastas kodanluse rahvavastast majanduspoliitikat: «Ja millegiks muuks ei saa seda viimast välislaenu tegemist nimetada, kui järjekordseks Eesti Inglise imperialistidele müümiseks. See laen meie kokkuvarisevat majandust ei päästa, seda teab iga tööline ja talupoeg, ka kodanlus ise, laen läheb tõusikkodanlusele pankrotide korraldamiseks ja taskurahaks, nagu kõigi riigi tagavaradega senini on tehtud.»

Valitsuse majanduspoliitikat kritiseeriti sageli ka kodanlikes lehtedes ning töölislehe kägistamine sellesama «süü» pärast tundub eriti drakoonilise ja ebaõiglasena. Muidugi, tsariaegne Uus nuhtlusseadus võimaldas ka toodud tsitaadi kvalifitseerida kuriteoks, sest proletaarse ajakirjanduse vastu võitlemisel edukalt kasutatud § 129 oma 6. punktis nägi ette vanglakaristuse ka sel juhul, kui trükisõnas on äratatud «vaenu elanikkonna üksikute klasside ja osade või kihtide vahel või peremeeste ja tööliste vahel».²³

Johannes Grimpel ei jäänud ootama enda nuhtlemist tsaariseaduse järgi, vaid pärast eeluürimise lõppu põgenes koos «Uue Kiire» järglase, «Meie Kiire» vastutava toimetaja Heinrich Aaliga Nõukogude Liitu.²⁴

Ajalehe väljaandmine jätkus «Meie Kiire» nime all, vastutavaks toimetajaks kutsus August Luik Kilingi-Nõmmelt pärineva «Dobrofloti» sadamatöölise Heinrich Aali.²⁵ Viimane oli algharidusega 33-aastane mees ja nagu Johannes Grimpelgi toimetamistööst tegelikult osa ei võtnud. Kuid tuli silmas pidada ohtu, mis ähvardas vastutavaid toimetajaid, ning lehe tegelikke kirjutajaid püüti selle eest hoida. Nii rakendati ka «Kiirte» puhul seda proletaarse kirjanduse väljaandmisel ammu kujunenud praktikat, mida Juhan Lilienbach ühe oma lendlehe veergu-

¹⁷ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 220, lehed 7 ja 9.

¹⁸ «Eesliinil», lk. 204.

¹⁹ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 220, lehed 8, 9, 14—21, 25—27.

²⁰ Sealsamas, leht 13.

²¹ Sealsamas, leht 6.

²² Sealsamas, leht 5.

²³ Uus nuhtlusseadus. Korraldanud Aleksander Buldas. [Tallinn] 1933, lk. 56.

²⁴ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 220, lehed 57, 66 ja 78.

²⁵ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 80, leht 6.

del oli väljendanud natuke küünilisel kujul: «Otsitakse vastutavat toimetajat ja väljaandjat. Soovitav niisugune, kes juba enne on istunud.»²⁶ «Meie Kiirt» sai ilmuda ainult 5 numbrit (21. V—17. VI 1927)²⁷, viimane konfiskeeriti ja leht suleti esmajoones artikli «Riik ja demokraatia» avaldamise pärast. Seekord õnnestus politseil väga varakult jaole saada: üksi Tööliste Majast saadi kätte 3039 eks. ja kokku korjati ära 3445 eks.²⁸ Tiraaž oli aga endiselt 4000 eks., nii et seegi number ei hävinud täielikult, kuigi muutus harulduseks.

Järgnes «Tööliste Kiir», mille vastutava toimetajana esines Misso vallast pärinev noortööline August Liira, kes sellal oli sõjaväes sundaega teenimas. R. Antiku andmeil²⁹ ilmus «Tööliste Kiirt» ajavahemikus 9. VII—9. IX 1927 10 numbrit (kuid Kirjandusmuuseumi komplektis ei leidu 9. ega 10. numbrit). «Tööliste Kiires» nr. 9 3. septembril ilmunud artikli «Maatöörahvale» eest võeti vastutav toimetaja A. Liira vastutusele ja 9. septembril järgnes siseministri määrus lehe sulgemise kohta. Tallinna-Haapsalu Rahukogu kriminaalosakond mõistis A. Liira 22. septembril 1928 neljaks kuuks vangi.³⁰ «Tööliste Kiire» üheksanda numbril 3000 eksemplari sattus politsei kätte 2777³¹, mistõttu see lehenumber on juba väga haruldane.

Kuigi kaua ei saanud ilmuda ka «Tallinna Kiir» (1.—22. X 1927), sest nr. 4 avaldatud artiklid «Eestit ähvardab sõjahädaoht» ning «Piinamiste ja surve abil tunnistama?» jäid kinni Nuhtlusseaduse § 1034 taha ja ajaleht suleti siseministri määrusega. «Tallinna Kiire» vastutav toimetaja, Velise vallast pärinev kommunistlik noor Erich Ellmann nagu eelminegi toimetaja oli parasjagu sõjaväeteenistuses ning Tallinna-Haapsalu Rahukogu kohtunikud tahtsid tedagi sundida meelt muutma kolmenädalase näljutamisega vee ja leiva peal.³² Et aga jumala ja kroonu veskid jahvatasid aegapidi, siis vabanes E. Ellmann vahepeal sõjaväest ning 22. veebruaril 1929 arvati ta Tallinna Keskvanglas tavaliste tähtajaliste vangide hulka.³³ Tegelikult tuli tal kuuajalisest vangistusest rohkem istuda, sest eluurimisel oli ta juba kuu aega viibinud ka Võru vanglas.³⁴ «Tallinna Kiirt» oli politsei oma kappidesse kogunud 1773 eksemplari ja hoidis neid seal hulk aastaid, kuni 1935. aastal ära põletas.³⁵

Väga lühiajaliseks osutus «Punase Kiire» eluiga. Selle esimene number ilmus 29. oktoobril Heinrich Tulbi vastutaval toimetusel, nr. 2 trükiti 4. novembril 1927 ja selle eest vastutas tegevtoimetaja Arnold Grimpel ise. Sellesse numbrisse oli paigutatud juubeliartikkel «Kümme aastat võitlust — kümme aastat võitusi» Oktoobrirevolutsiooni 10. aastapäeva auks, mille puhul võis eeldada repressioone. Arnold Grimpeli kui riigikoguliikmeka polnud aga politseil kerge hakkama saada, kuna 1920. aasta põhiseaduse § 49 järgi ei tohtinud riigikoguliikmeid ilma Riigikogu nõusolekuta vangistada. «Punane Kiir» nr. 2 pidi ilmuma 5. novembril, kuid juba päev varem, 4. novembril tungis politsei trükikotta ning seetõttu võis politseikomisjon 1938. a. ära põletada koguni 2790 eksemplari.³⁶ (Ent

²⁶ Eesti proletaarne kirjandus, Tallinn, 1951, lk. 282.

²⁷ A. Liebmani arvamus, et «Meie Kiirt» ilmus ainult 2 numbrit («Eesliinil», lk. 204), on ebatäpne: Kirjandusmuuseumi komplektis on olemas nr-d 1, 2, 3 ja 4, puudub konfiskeeritud nr. 5; toimetuse enda poolt avaldatud ülevaates registreeritakse samuti viie numbril ilmumist («Töörahva Kiir» nr. 6, 18. II 1928).

²⁸ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 80, lehed 17 ja 8.

²⁹ R. Antik, Eesti ajakirjandus 1766—1930, Tallinn, 1932, lk. 174.

³⁰ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 81, leht 13.

³¹ Sealsamas, leht 22.

³² ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 265, leht 13.

³³ Sealsamas, leht 15.

³⁴ Erich Ellmanni (Tallinnas) teateil 23. IV 1967.

³⁵ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 265, leht 7.

³⁶ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 82, lehed 18 ja 3.

tahaks loota, et ehk on mõni eksemplar sellestki numbrist säilinud!) A. Grimpeli vastu seati kokku süüdistusakt, kuid kasutades oma vabaduses viibimist registree-
 ris A. Grimpel Siseministeeriumis ajalehe nimetusega «Oktoobri Kiir», mille esi-
 mene number ilmus 10. detsembril 1927. Vanal aastal jõudis lugejateni 4 numb-
 rit, kuid 7. jaanuaril 1928 ilmunud nr. 1 tõttu («Kiirte» üldnumeratsioon nr. 44)
 suleti ajaleht siseministri poolt taas ja A. Grimpeli kohta koostas prokurör süü-
 distuse, et ta «kirjatükis pealkirja all «Kes moodustab rahva enamuse?» laiail-
 laotas maksva põhiseadusliku riigikorra kukutamisele üleskutsuvaid lau-
 seid...». ³⁷ Veebruaris on küll Tallinna-Haapsalu Rahukogu 2. jaoskonna abi-
 prokurör ja prokurör arvanud, et kuriteo koosseisu puudusel tuleks süüdis-
 tus ära lõpetada, ³⁸ kuid 1928. aasta septembris on kohtuasi ainult seisma pan-
 dud, sest et süüalune ennast uurimisest kõrvale hoidis. ³⁹

Tavalisel kodanikul polnud kerge politsei lakkamatute rünnakute alla sattu-
 nud ajalehe vastutavaks toimetajaks olla ning Arnold Grimpel riigikoguliik-
 mena jätkas kangelaslikku kahevõitlust politseiga. Ta registreeris viivitama-
 tult Siseministeeriumis ajalehe «Tööraha Kiir», kirjutades nagu «Oktoobri
 Kiiregi» puhul alla nii väljaandjana kui ka vastutava toimetajana. Sedapuhku
 võimaldas politsei väikese hingetõmbeaja — «Tööraha Kiir» alustas ilmumist
 14. jaanuaril 1928 ja jõudis 10. numbrini (üldjärjestuses 54. numbrini) 17. märtsil.
 Viimases avaldatud artikkel «Balti põialriikide sisemised heitlused» kutsus
 esile jälle «Kiire» tõkestamise ja 21. märtsil 1928 andis siseminister välja mää-
 ruse ajalehe sulgemiseks. Mainitud artiklis esitati välisajakirjanduse põhjal and-
 meid kommunistide areteerimistest Poolas, Leedus, Lätis ja Soomes. Tallinna-
 Haapsalu Rahukogu prokurör leidis, et sellega õnestatakse Eesti vabariigi suh-
 teid naaberriikidega, ja nõudis Uue nuhtlusseaduse § 534 järgi A. Grimpeli vang-
 mõistmist. ⁴⁰ Kohtu-uuriija A. Einer leidis, et Baltimaade nimetamine põialriiki-
 deks «annab küll tunnistust suurest taktivaesusest ja jõhkruusest, ei oma aga
 iseenesest veel karistatava auhaavamise iseloomu», ning määras asja lõpetami-
 sele. ⁴¹ Kuid prokurör polnud sellega nõus ning ka «Balti põialriikide» asi jäi
 süüdistusena ootama A. Grimpeli vangistamist.

Artikli pärast «Alma Ostra-Oinase täditütred» («Tööraha Kiir» nr. 8) oli
 A. Grimpeli vastu tõstetud veel erakaebus A. Ostra-Oina laimamises. ⁴²

Nii kuhjusid mitmesugustesse kohtu- ja politseiinstantsidesse järjest uued
 toimikud Arnold Grimpeli vastu. Süüasjade rohkuse tõttu oli karta, et Riigi-
 kogu annab nõusoleku A. Grimpeli areteerimiseks (praktikas esines juhtumeid,
 et nõusolek areteerimiseks anti ka post factum). Veel 5. aprillil 1928 kirjutas Ar-
 nold Grimpel alla ülekuulamisprotokollile ⁴³ kuid juba sama aasta suvel on ta
 politsei silma alt kadunud ning kuulutatakse üleriigiliselt tagaotsitavaks. ⁴⁴ Ot-
 singud ei andnud aga enam tagajärgi, sest Arnold Grimpel oli siirdunud Nõu-
 kogude Liitu nagu paljud teisedki töölisliikumisest osavõtnud.

«Kiire» kangelaslik võitlus kodanlike võimudega oli lõppenud. Lehe hingeks
 olnud III Riigikogu liikmed Arnold Grimpel ja August Luik, samuti lühikest
 aega vastutavate toimetajate funktsioone täitnud Johannes Grimpel ja Heinrich
 Aal olid karistuse ähvardusel siirdunud Nõukogude Liitu. Ajalehe aktivist Hugo
 Rätsep oli areteeritud poliitilistel põhjustel 1928. a. ja istus vanglas oma nelja

³⁷ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 268, leht 10.

³⁸ Sealsamas, leht 7.

³⁹ Sealsamas, leht 12.

⁴⁰ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 313, leht 25.

⁴¹ Sealsamas, leht 23.

⁴² ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 266, leht 4.

⁴³ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 313, leht 15.

⁴⁴ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 268, leht 12.

karistusaastat, Viktor Külmal tuli kongis mööda saata kolm ja pool aastat, lühemaks ajaks olid kodanlikku vanglasse sattunud ka August Liira ja Erich Eilmann.

14 kuu jooksul oli suudetud välja anda 54 numbrit 8 nime all 9 vastutava toimetajaga. Ametliku määruse järgi konfiskeeriti 9 numbrit, kusjuures politsei hävitas umbes kolm neljandikku nende numbrite tiraažist. Politseiliku üliagaruuse tõttu korjati ära väiksemal arvul ka mitmeid keelustamata numbreid; arvatavasti tabas säärane saatus ka «Töölise Kiire» nr. 10 kogu tiraaži, kuigi arestimise määrus anti ainult nr. 9 kohta. See kõik kurnas töölislehte ka majanduslikult. A. Grimpeli ja H. Aali tunnistuste järgi läks 4000 eksemplari trükkimine maksma 10 000 marka.⁴⁵ «Suurem osa väljaminekutest kaeti lehe tellimistest ja üksiknumbrite müügist, puuduva osa maksime endi palgast, mis saime Riigikogust. Väike osa tuleb ka juhuslistest annetustest,»⁴⁶ selgitab A. Grimpel töölislehe finantsvahendeid.

Säärastes tingimustes suudeti «Kiirt» nii kaua ilmuda lasta ainult asjaosaliste entusiasmi ja hea organisatsioonilise töö tõttu. Järjest püüti leida kaitsevahendeid politsei rünnakute vastu. Tollane Töölise Maja aktivist Hilda Verro (kunni 1929. aasta septembrini H. Järvepera) jutustab:

«Töölise Majja toodi ajalehti käe otsas pakkidena, nagu ajaleht trükimasinast tuli, toodi järjest ära. Iga kord olid ise lehetoojad, seetõttu ei mäleta, et tänaval oleks lehepakke konfiskeeritud. Esimesest portsjonist viidi Töölise Maja igasse tuppa lehenumber. Kioskitesse läks väiksem osa, enamik läks tellijatele. Poisid olid Töölise Majas valmis ja viisid lehed ära. Enamasti võis ette arvata, kas on karta konfiskeerimist või mitte. Eriti nupukas oli lehte peitma Kristjan Remmelgas. Näiteks laskis ta WC paakidest vee välja ja toppis sinna ajalehed sisse.»⁴⁷

Vene vanasõna ütleb: «Mis on kirjutatud sulega, seda ei raiu välja kirvega». Nagu nägime eelnevast, ei õnnestunud kodanliku Eesti politseil kunagi täielikult hävitada ka «Kiirt».⁴⁸

⁴⁵ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 80, lehed 6 ja 7.

⁴⁶ ORKA, f. 70, nim. 6, s.-ü. 220, leht 40.

⁴⁷ Hilda Verro (Tallinnas) teateil 27. III 1967.

⁴⁸ «Kiire» komplektid on praegu väga haruldased, neid pole isegi Fr. R. Kreutzwaldi nimelisel Riiklikul Raamatukogul. Ka eestikeelse trükisõna kõige suuremas varamus — Kirjandusmuuseumis Tartus pole täielikku komplekti, enamik konfiskeeritud numbreid puudub. Seepärast palutakse käesoleva ülevaate lugejaid, kelle valduses peaks olema 1927.—1928. aastal Tallinnas väljaantud «Kiirte» ja teiste töölislehede komplekte või üksiknumbreid, neist teatada mainitud trükisõnahoidlale; eriti vajalikud oleksid aga kõnesolnud konfiskeeritud numbrid.

Inimese saatus, rahva saatus...

Õieti on ju enamasti iga kirjandusteose teemaks inimese saatus. See võib meid rabada oma kohutava tavalisusega või äärmise erakordsusega, kuidas just autori tahe on olnud. Inimese saatuses peegeldub inimese enese karakter kõige mitmekülgsemas mõttes, kuid samavõrd ka ühiskondlikud tingimused ja olukorrad. Paul Kuusberg, kes oma romaanis «Südasuve»¹ jälgib eeskätt kahe mehe saatust, vaatleb seda rohkem ühiskondlike tingimuste aspektist kui karakterist lähtudes. Kuusbergi juures on see üsna ootuspärane, sest kõigi tema romaanide meelde jäävad tegelased on meelde jäävad peaaesjalikult neisse koondunud sotsiaalsete probleemide kandjatena (Enn Kalm, Lapeteus). Nõndasama võiks öelda ka Endel Eliase ja, teatava reservatsiooniga, Olev Sookase kohta. Erinevused nende kahe karakteris pole eriti tuntavad, välja arvatud vahest ühe nooruslik ägedus ja teise küpseealine kaalutlevus ning haridustasemest olenev keelepruuk. Üldse pole Kuusbergi kirjanikukutsumuseks süveneda inimese psüühika- ja karakterivarjunditesse ning võimalustesse; selles osas võib Kuusbergi romaanide tegelasi koguni vähe väljaarendatuteks, igal juhul väga napijoonelisteks pidada. Ilmselt on tegemist teadliku lakoonilisusega, süvenemise teadliku vältimisega, selle ebaoluliseks pidamisega võrreldes ajastu töö väljaselgitamisega, milles on nähtud õigusega Kuusbergi romaanide peamist eesmärgiasetust. Sellest siis ka

analüüsiv, arutlev, ratsionalistlik ainekäsitlus, midagi Kuusbergile olemuslikku, sest ei saa küll väita, nagu oleks taoline laad ühiskondlike nähtuste kujutamiseks ainuvõimalik või ainuõige.

Kuusbergi paatos on tõe ja teravate probleemide paatos. Selles on tema kolme romaani kõige olulisem funktsioon meie kirjanduses. Iga raamatuga on ta toonud kirjandusse rahva erinevate kihtide mõtteid ja meeleolusid, kartmata niisuguseidki, mida on püütud olematuteks vaikida. On väga tähtis, et lugeja tunneb Kuusbergi romaanides ära omaenese arutlusi ja mõttekäike, et autor on objektiivne ja läheneb oma ainele ausalt. Ainult siis, kui lugeja kirjanikku usub, suudab teos midagi ära teha. Ehk nagu ütles äsja lõppenud kirjanike kongressil K. Simonov: «Kui meie, kirjanikud, ei räägi täit tõe minevikust, siis ei võida me kunagi nende noorte usaldust, kes loevad meie raamatuid.»

Nagu eespool vihjatud, kontsentreerub romaanis kõik kahe tegelase — Olev Sookase ja Endel Eliase ümber. Tegelaskujud on autor õnneliku käega valinud. Olev Sookase noorus ja elukogenematus annavad kirjanikule suurepärase võimaluse veendumuste kujunemise keeruka ning vaevalise protsessi jälgimiseks, hinnangute ja ümberhinnangute andmiseks ühtede või teistele nähtustele. Kõige selle juures pole juhuslik, et Sookase arengut läbib «Südasuve» esimestest lehekülgedest peaaegu viimasteni Eliase ja tema saatus lahtimõtestamise püüe. Eliase traagilises elukäigus on Sookase jaoks õpetlik sisu, mida romaanis ka sõna-

¹ Paul Kuusberg: «Südasuve». «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 328 lk. Hind 76 kop.

selgelt väljendatakse. Romaani alguses kergelt öeldud fraas «kodanluse kui klassi likvideerimisest» seoses Eliasega muutub teose lõpul valusaks tõdemiseks: «Olen nüüd surmkindlalt veendunud, et me ise tõukasime inseneri oma vaenlaste kilda.»

Olev Sookask on kahtlemata teose valdavaim ja autorile kõige lähemal seisev, samuti kunstiliselt kõige õnnestunud tegelaskuju. Selles Suure Isamaasõja esimeste kuude ärev-keerukates tingimustes kiiresti küpsevas ja karastavas noorukis on üldistatud palju iseloomulikku rahva suhtumisest 1941. aasta sündmustesse. Olev Sookase siiras kaasaminek, mõnetine naiivsus, lihtsustamine, aga sealsamas ka meelegi kindlus, mida ei suuda kõikumata lüüa imelikud arusaamatused, umbusaldamine ja otsesed vead sõjategevuse juhtimises ja suhtumises inimestesse 1941. aastal — see kõik oli omane väga paljudele inimestele neil aegadel. Kuusberg on rõhutatult kujutanud ühelt poolt Sookase noorust, väheseid kogemusi, isegi vähest haridust, ja teiselt poolt alla kriipsutanud selle «lihtsa inimese» intensiivset mõtletegevust, taiplikkust, arukust ja tundlikkust. «Mind ajavad marru propagandistid ja muud kõnemehed, kes kõnepuldis räägivad niisuguse üleolekuga, nagu oleks nende kolusesse talletatud kogu maailma tarkus ja kuulajaskond koosneks iseseisva mõtlemisvõimetä olenditest», räägib Sookask. Just selles iseseisva arvamise ja mõtlemisvõime olemasolus peitubki Sookase kui kirjandusliku kuju jõud ja veetlus.

Nii tema kui ka Eliase juures on iseseisv arutlemise- ja analüüsimisvõime kõige olulisem, kõige määravam iseloomuomadus, millel õieti baseerub kogu romaan. On avaldatud kahtlust, kas pole Sookask tehtud tagantjärele-targaks. Raske on mõista, miks me ikka kõigest väest inimesi rumalamaks tahame teha, kui nad tõeliselt on. Kas sellepärast, et oma arvamust nõnda tagasihoidmatult avaldavad tegelaskuju on meie kirjanduses harukordne, ei suuda me teda uskuda? Või peetakse auasjaks

tõestada, et inimesed ei saanud mil-lestki aru, ja tahetakse neid sel kombel välja vabandada. Tundub, et Kuusbergi poisiohtu Sookases on kenake vastulöök seda laadi targutustele ja spekulatsioonidele.

Õieti tuleb Sookasest ja Eliasest rääkida koos, sest nad on romaanis lahutamatu teineteisega seotud. Esimese areng tuleb kõige selgemini ilmsiks suhtumise kaudu teisesse ja teise olemus, tema lahtimõtestamine jääks puudulikuks ilma esimeseta. Nende kahe tegelase läbi peab lugejale selguma, kuivõrd keerukad olid suhted inimeste vahel ja olukorrad üldse 1941. aasta suvel, kuid kuidugi mitte ainult siis. Romaani algul teatavatest erinevustest hoolimata ühte leerj kuuluvad, kaugenevad Sookask ja Elias formaalselt võttes süzee arenedes teineteisest. Sisuliselt aga toimub lähenemine, ühtekuuluvuse teadlik tunnetamine. Samaaegselt on teadlikult rõhutatud Sookase-Niidase vahel toimuvat diametraalselt vastupidist protsessi — kaugenemist, vaatamata välisele ühtekuuluvusele.

Insener Endel Eliase elukäik on intelligenti ühe osa (seejuures mitte väga tühise osa) saatuse meeldejääv üldistus. Olukordi ilustamata kujutab Kuusberg Eliase traagikat, mida süvendab teadmine, et see oleks olnud teistes tingimustes välditav. Eliase saatuse kõlapind on seda laiem, et veel hiljemgi, 40—50-ndatel aastatel, kannatas osa intelligentsist samalaadse kõrvaletõrjumise tõttu. Mis siis õieti juhtus Eliasega? Seda ausat, nõukogude korda pooldavat inseneri tahetakse 13. juuni õöl areteerida ja välja saata kui vaenlast. Juhuslikult ei viibi ta kodus, ohust teadlikuks saanuna hakkab ennast varjama. Selle täiesti loomuliku ja inimliku reageerimisviisi tagajärgi ei oska Elias ette näha. Varjates ennast maal, satub ta vastasleeri haarmettesse, õigemini peetakse teda kui väljasaatmisele määratud isikut juba automaatselt sinna kuuluvaks. Samal ajal heitleb Elias oma raskeid heitlusi ja on seejuures täiesti üksik. Viimasel asjaolul on peaaegu määrav tähtsus

tema saatusele. Ka Sookask elas üle valusaid silmapilke, täis kahtlusi ja pettumusi, ent tema kõrval olid Ruutholm, Koplímäe, Tumme ja Helgi. Pealegi ei saa Eliase olukorda võrrelda Sookase omaga. Eliase puhul tuleb arvesse, et maal valitsev segadus ning hirm pärast väljasaatmist üha suurendasid tema nõutust ja vähendasid otsustamisvõimet. Oidekopi omast kohast loogiline jutt ei jäänud vähemalt esialgse mõjuta. Insener Elias oli lõplikult segadusse aetud, kõikuma löödud jalgealusega inimene, kes ei suutnud ja kellel õigupoolest polnud võimalikki selgusele jõuda, milles on tema süü, mispärast teda nõnda julmalt koheldi. Siis ulatatakse talle püss. Et ulatajaks on nimelt heategija, tema varjaja, kelle risk sel puhul ei ole väike, siis võtab Elias püssi vastu, mõistes hiljem isegi, et nimelt see oli tema kõige rängem eksisamm. Kõrvalseisjal on kerge öelda, et küllap Elias oleks võinud selle vastu võtmata jätta, midagi erilist poleks vahest juhtunudki. Kuid mitte nii ei näinud asju Elias. Tema tunnetas kõigepealt olukorra väljapääsmatust, tänuvõlglaste-kohust oma varjaja suhtes.

Kui palju põhjusi ja motiive, vihjeid erilistele olukordadele, mis võivad saada esmatähtsateks ühe või teise küsimuse otsustamisel. Kas saab ja kas on võimalik neid alati arvestada, vähemalt mõistagi? Mulle tundub, et Kuusbergi romaani üheks eesmärgiks ongi selle küsimuse jaatav vastamine. Inimene on nii suur väärtus, et tema üle otsustamisel ei tohi jätta arvestamata ainustki tegurit, ainustki momenti, rääkimata juba hoolimatusest, skeemil põhinevaist otsustest. Eks veena meid selles ka Sookase muutunud suhtumine ühelt poolt Eliasesse ja teiselt poolt Niidasesse.

Kuusbergi romaanidele on omane arutlev, publitsistlik laad, mis «Süda-

suves» vahest kõige tugevamini mõjule pääseb. Siin on valdaval kohal arutlused, olukordade, sündmuste, iseenese ja teiste käitumise analüüsimine ning hindamine, vaidlused ja väitlused isenda ja teistega. Kui Sookase puhul mõjuvad need kõik loomulikena, siis Eliase juures, kes on autorist kaugemal, on märgatav liigne uurimuslikkus. Midagi niisugust on tunda kogu romaanis, seal nagu valitseks kindel väljamõõdetus ja ettekatsetus, mis läbituntavana igal juhul raamatule kasuks ei tule. Seesama küsimus tekib Niidase puhul, kelle alatusele on sündmuste käigus liiga ulatuslik tähtsus antud. Niidase taga oleks tahtnud rohkem näha põhjusi, mis lasksid tal seevõrra mõjule pääseda.

Kui minevikku vajunud ajajärgud visalt kunstiteostes elustuvad, siis peab nendes olema midagi olulist oleviku jaoks. Vähemalt on nende kunstiline kajastamine omal ajal ebapiisavaks jäänud, sündmuste-nähtuste lahtimõtestamine puudulik olnud või tekitanud hiljem rahulolematuse esteetilisest aspektist. Ilmselt on need põhjused esile kutsunud 1940/41. aasta, Suure Isamaasõja sündmuste ja isikukultusega seotud nähtuste nn. uue ülelugemise mitte üksi meil, eesti kirjanduses, vaid üleliidulises ulatuses. Iga sellesuunalise uue teosega astutakse lähemale ajastu tööle ja vastatakse või püütakse otsida vastust küsimustele, mis pole kaotanud oma aktuaalsust. Sest põhiline on nii «Südasuves» kui ka teistes samalaadsetes kirjandusteostes küsimus inimesesse suhtumisest, üldse inimesest, kellega ei tohi ega saa hoolimatult ümber käia, ilma et sellest ei tekiks võlga. P. Kuusbergi tõde-austav romaan «Südasuvel» on üks garantiisid selle võla lunastamiseks ja eeldusi, et taolisi võlgu rahva ees enam ei tekiks.

R. Krusten

Kodukaevul

Nüüd hakkab sellele raamatule¹ vist küll juba järg tulema. Nõnda hiljaks on jäänud need read. Ent pole halba heata. Ajakirjanduses «Kodunurga laastudele» järgnenud palad (näiteks südamesoe «Kohtumine luikedega», «Edasi» 5. juun. 1966) annavad retsen-sendile ka lisaselgust autori sedakorda valitud raja vaateveerudest. Oleks liialt kurjalt öelda, et need seiratavad vaateveerud on Aira Kaalu loomingus töötusrikkad. Küllimit on saanud vahaküpsust ületanud seemet täis juba sedakorda ettevõetud, esmasel salvest ammutamisel. Mõtiskleja, uurija kallakuga kirjainimene on leidnud oma andele adekvaatse avaldamisvormi. On saanud raamat, mida lugemasattuja võtab rahulikult tunnil uuesti kätte. Mitmeid žanre harrastanud kirjanik on jõudnud koju.

Siin on minevik põimunud olevikuga, rahvakeele võlu voolitud lausega, huumor karmide aegade karmide tõsiasjadega. Sillerdavad mälestused, puhanduvad heas. mälus hoiul olnud detailid ja vanaisa laululood, ent neisse uhkab sisse kaasaeg oma probleemidega, mis ongi olnud nurklauaks möödanikku suundumisel.

Mälestused — kui üks materjali liike selle raamatu loomisel — on siin erilaadsed. Neis pole isiklikult armsate, kuid teisele ballastina tunduvate elulooveeremiste pikaldast jälgimist. Minevikust võetu on kuidagi kaalutud, mujalt pärit materjaliga kõrvutatud, võrdlemiste ja siia-sinna arendustega laiendatud ning rikastatud. See raamat veab kaasa nagu tõeliselt hea jutustus, ent ta on samas ka asjalik allikas, milles toodud faktistik arvestab ka mujal kirjapandud teatmeid. Tahaks öelda, Aira Kaalu «Koduküla laastud» on kodu-uurimuslik ilukirjandus. Selles peituvad ta peamised väärtused: kohalik koloriit, elamuslikud pildid sünteesis konkreetsete ini-

meste ning asjatundlike teatmetega mitmest vallast. See on «juturaamat» ja see on allikas Saaremaa kagurandade miljööst, nähtud avaralt, paljust huvitatuna. Siin on Vassili Möldri, Aleksander Mui, Ellamite ajalukku jäänud kujud, ilmestatud omanuka inimese silmade läbi. Siin on lõigud Põide ajaloo («Keisri usk»), analüüs koduküla nime tekkest. Siin on igal ajal oma nimi. Siin peatub autor karmajamaal, et meele pidada kohta, kus kasvab magus hundihammus (lk. 37). Ikkagi haruldane Tornimäe ümbruses. A. Kaalul on tugev loodusetaju. See on loodusteaduslik taju, selles on palju asjatundlikku eritlust, vähe õhkamist loodusilu üle üleüldse. Ta käib mööda metsi-rannaniite küla «rohutarga» pilguga, keelel emaemade ja isaisade nimetused nende kasutatavamate rohtude ning lillekeste kohta. Kui botaanik ta vaatlust suunab (lk. 78—79), ei saa taimed talle enam nii kodusteks. (Ja miljal ükskord korrektorid võtavad teadmiseks, et ladinakeelne taimede-loomade perekonnanimij kirjutatakse suure algustähega!) Aga see-eest on olnud Aira Kaalu Kübassaare-matk koguni nii teadjatöö, et see trükiti esmakordselt «Eesti Looduses» (1965, nr. 2). Ta loodusetundmine suubub looduse ots-tarbekama kasutamise deltasse. Küllap annab see raamatule juurde aktuaalsustki!

Kodurahva raamatust-rikkumata ütlemiste vakk on Aira Kaalul valla. Kodukandi-ilmelisi nimetamisi on palju, neis on säilinud rohkelt lapsemeelset ajjujäetut, aga ka teadlikku võluotsingut kandilisemate, rannapruugilisemate keelendite hulgas, et tasakaalustada lihvitud, terminlikke keelevorme, mis on ju omamoodi «massiproduktiooniks» «käsitööliku» unikaali kõrval. Millise heameelega esitab ta neid «rugiroose», «nisukulisteid» ja «lipuvarsi». Kanarbikku palub ta luba hüüda ikka koduselt «kamarikuks» ja saaremaalist tiibadetiirutajat «tuulin-guks». Maja taga on «õmbuaid» ja

¹Aira Kaal: «Kodunurga laastud». «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 228 lk. Hind 60 kop.

kaugemal tükk «kargesse jäetud» maad, mille serval «mujaauk». Ja selgub, et kõige hullemas mujaaugus on veel «läku». Naabersaaremehed on tal «mohulased, kellel on küll hea suuvärk, kuid kelle juttu ei maksa uskuda» (lk. 130). Ja siis need vanaisa kauaks põlistavad laulud ja «Pork Ansu jutud!» Neis on niisugune võlu, mida äsjasemal ajal tabas meeldejäädvalt üksnes Juhan Peegel oma Saaremaa sööma-remendi eestlaste omandiks tegeva raamatuga. Ja mille mõneti teistmoodi vormiks on Juhan Smuuli monoloogid. Need rahvapärased ütlemsed pole dekoratsioon, nende kaudu väljendub sageli peamine. Kas pole just selle kaudu meeltesse kinnihakkav detail Kuresaare vanglas, kus pisikene pois seisab ema käekõrval võre taga kohatava isa ees ja vastab küsimusele, miks ta taadiga ei kõnele: «Mul pole praegu jutu äda» (lk. 49).

Tundub, et see inimesest eraldamata tema oma sõna on autorile niisama peamine nagu Pork Ansule kurgi söömine just nimelt «kurgijädade» vahel aias. «Meitel söödi värsked kurki ikka apu koore, soola ja köömestega. Aga Ants ütles, et mulla aias on param kut sool. Liblikad lendavad ümber pea, see on param kut apu koor. Ja päike paisatab selja peale, see on niisamma ea kut köömed» (lk. 134).

«Kodunurga laastude» kõige mõjukamad palad on need, mis seostuvad otseselt sünnikohaga — «Vanaisa laulud», «Emamedal», «Vana tuuleveski surm» — ning nende kõrval moodustavad peaaegu samaväärse rühma põidemurdelised kirjapanekud. A. Kaalule ei passi hästi reporterlik roll. Niipea kui ta lihtsalt ringi käib, et vaadata, kuidas kaks kolhoosi võistlevad, kukub see välja tuimalt («Kõlakad käivad»). Tuleb aga terakegi kauem teatut (äsja mainitud loos Saare valla rahva jalakannasoonte ning jahukõhu «näägutamised»), on autor jälle kindlal pinnal.

Selles raamatus on palju siirust. Tuleb ette, et autor ei tõmba mütsi sügavamale pähe isegi seal, kus ta selgelt teab, et otsaette-kirjutatu oleks juba

praegu varjatav mineviku unustusvignega. Jääb meelde respekt vanemate ja vanavanemate ees. Selles on teatav süütunne, kahetsus nende mitteküllaldase mõistmise pärast, aja nappimine sukeldumiseks nende inimeste üha ahtamaks kiskuvasse maailma. Läbi ridade või otseselt mõistad seda, mida on välja öeldud vanaisa puhul. «Laule oli vanaisal palju ja mul on kahju, et ma neid päriselt ära ei õppinud. Näiteks õlletegemise laul... Ainult riismed on mees. See kõik tuleb sellest, et mul oli mulje, nagu elaks vanaisa igavesti ja nagu võiksin talt alatj küsida, kui olen midagi ära unustanud. Jah, paraku!» (lk. 22). Aga siis tuleb viimne teekond ja mälusopist kerkib üksnes laulukild, üks väheseid allesjäänuid:

«Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus,
seitse,

kus on minu roosiõitse?
Teda pole siin,
teda pole seal,
teda pole Kuresare linna peal.
Teda pole siin,
teda pole seal...

Kas ta tõesti oli igavesti kadunud?» (lk. 25—26). See on ju Gustav Suitsu teema:

«Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.
Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.»

Ei mäleta, et seda paljude hingeriivavat probleemi — kodutugevuse, põlvkondade järjepidevuse probleemi — keegi ammuaegu oleks käsitleanud nii siiralt, detailirikkalt, nii inimloomuliselt.

Lõpetuseks. Tundub, et otsija jõudis lätte. Januneja veele. Ammutaja kodutanuma vinnaga kaevule. Puhas vesi pole veel kedagi ega kunagi tüüdanud. Ja kodukaevu taasleitud veevarud toidavad sõõmukat joojat.

J. Eilart

Folkloristi pilguga

Regilaulu, selle halvaks peetud vaeslapse eluõiguste eest meie luules on võideldud juba Kreutzwaldist alates. Kõigest hoolimata on niihästi regilaulu kasutamine kui ka mõistmine ja hindamine jäänud üsna väheste erihuviks. Regilaul on olnud otsekui vaene maasugulane, keda linnarahvas vanasti ei tihanud just päris võõraks tunnistada, ent häbenes ka omaks pidada. «Ei ole küll häbiasi Võrus sündinud olla, aga ebameeldiv on see siiski» — nii nagu anekdooti mööda olevat Võru linna aukodanik kunagi kirjutanud kodulinna «kuldraamatusse».

Küllap seepärast ongi aastakümneid olnud probleemiks, kuidas lastelastele tagasi anda nende vaaremade laule ja leelosid sel kujul, et nad neist täit mõnu tunneksid. Muidugi eeldaks see ka järglaste eneste huvi, aga huvi on võimalik äratada. Et suur rikkuski võib koormaks olla, seda on meie rahvalaulude puhul ammu tuntud. Tuglas esitas viiekümne aasta eest nõude avaldada «hoolikalt ja maitsekalt koostatud valimik», et kogutud hiigelkõited jääksid ainult uurijate tarbeks. Valimikke on aja jooksul ilmunudki — väiksemaid ja vähe suuremaid —, enamasti küll koolide jaoks määratud. Päris hiljaaegu on tehtud katsetusi ka redigeeritud-töödeldud valimike koostamiseks («Laulame ligi külada», «Mina, meesi...»).

Nüüd aga on ilmunud luulelugu, milles regilaul ilmub täiesti uues seades ja nii omanäoliselt, et temast enam kuidagi mööda ei saa. August Annist on regivärssidest põiminud luuleloo «Lauluema Mari». ¹ Viieosaline, ees- ja järellauluga, kangelaslooks nimetatud mosaiikne poem on meie viimase aja värseepikast üks huvitavamaid. Tõsi, sündmustikku on siin vähevõitu, seda paeluvam aga on poemi lürism. Just

selles on Annist tabanud regivärsi vaimu.

«Lauluema Mari» on lugulaul ühe meie esiema elust. See pole ballaad erakordse saatusega inimesest ega värssmüüt erandliku karakteri traagilisest hukkumisest, vaid üsnagi igapäevase elukäigu värssistus, mille kangelaslooks nimetamine tundub esialgu isegi häiriv. Ent Annistil on õigus, kui ta pöördub tuntud ja tundmatuks jäänud lauluemade poole: «Teie kujutate mitte sõjameeste, vaid kõigepealt oma soo eluvõitlust, orjaaegsete naiste saatust... Kuid nois oludes oli ka teie argielu kangelaslik: te mitte ainult ei kestnud ses hädademeris, kus nii paljud meie hõimud uppusid. Te isegi kasvasite, kõigi hädade kiuste, ja lõite uue omapärase luulemaailma» (lk. 85). Muidugi on kõigi ja kõige kiuste viisaks edasielamiseks vaja suuremat kangelasmeelt kui ühekordseks sangarlikuks surmasööstiks. Meie esiemade argielu ongi selles lugulaulus heroiseeritud, eeskujuks ja toeks sajad laulutüübid vaeslapsest, orjapiigast ja saunanaisest.

Poem algab eeslauluga «Orjade rada» (mille aluseks on regivärss «Kuld jälje peal») — õnnestunud moto järgnevale, kus regilaulu päritolu, aine ja sisu kohta on öeldud kõik nii kõnekais metafoorides, et kisub tsiteerima tervenisti.

Poemi esimene, kümnest laulust koosnev osa «Vaenelaps» on kõige sündmusterohkem. Esimeses kolmes laulus joonistub hellameelse Mari-Maarja kuju, kes võõrasema kareduse all kannatades «leinab läinud eide armu». Neljas laul — Mari unenägu kosilasest — on esimese osa sõlmituseks ja viitab eelseisvale sündmusele; Mari kohtab metsas haavatud Nõmme poega, kes on «...sakstega sõjassa, härradega heitlemassa». Mari varjab ja ravib haavatut. Lahkudes töötab üks tagasi tulla, teine oodata. Võiks arvata, et sellest piisab, ent autor lisab veel kolm laulu: Mari näeb unes, et armas-

¹ Lauluema Mari. Kangelaslugu vanast orjajaast. Rahvapärimestest põiminud August Annist. «Eesti Raamat». Tallinn, 1966, 88 lk. Hind 50 kop.

tatu on surnud, hakkab «põlvista põdema», lahkub tüliga isakodust ja sünnitab poja «mõisatallis ses tumedas talviöölla tuisusella».

Poemi teine osa «Mõis ja saun» koosneb kolmeteistkümnest laulust. Sündmustik on üsna napp: Mari läheb Mäe Marguse teovaimuks, perenaine aga juhtub kuulma, kuidas Mari kurdab oma «endista eluda», ja ajab ta talust minema. Asjatult peavarju otsinud, läheb Mari taas isakoju, ent satub tülli võõrasemaga. Tiidust vend annab Marile tüki maad, kuhu see ehitab saunakese.

Poemi kolmas osa «Kadunud laps» on oma kaheksa lauluga kõige kontsentreeritum: sel ajal, kui ema on mõisas, mängib «Udres-Kudres ullikene» koos talulastega. Ent «kõik on vastu vaeselapse: kiusakal kivi peossa, pahu-ral puu õlalla» — talulapsed hakkavad isatut poissi mõnitama, poiss jookseb mõisa. Vahepeal koju jõudnud Mari otsib ja ahastab, kuni leiab poisi mõisarehest teomeeste hulgast.

Neljäs, kuuest laulust koosnev «Sula-suine saunanoorik» on hoopis sündmusvaene. «Aastad kiiresti kaovad, aeglaselt elu edeneb». Marist saab maatark. Udres lahkub ja Mari-ema jääb üksi.

Viies osa «Lauluema» oma kuue lauluga on poemi lüüriliseks kokkuvõtteks. See on juba päris tegevuseta: Marist on saanud hinnatud laulik, kes leelotab ise ja õhutab teisigi laulma, sest

«Nii kui kuu on öö iloksi, päike
maale on mõnuksi,
neiu nii ilmale iloksi, lauljad
rõõmuks rahva'alle».

Järellaul «Mõök merest» (mille aluseks on samanimeline regilaul) on taas regivärsi metafoorne ülistus.

Lugulaul mõjub väga rahvalaulupäraselt. Eepiline külg on siin tagaplaanil, tegevus ainult markeeritud, olulistelegi sündmustele viidatakse mõne värsiga. Ent poem on täis lüürilisi eneseväljendusi: siin on kaebeid ja

kurtmisi, laulmist «läbi leinatse südame», lohutuse leidmist nappidest rõõmuhetkedest ja ilutsemist «ainsast õnnetunnikesest». Autor pole taotlenudki lõpetatud süzeed. Poemi viis osa esitavad Mari elukäigu teatavad sõlm-punktid. Seos nende vahel on üsna lõtv. Isegi ühe laulu piires hüppab autor üle mitmete aastate. Nii on laulu «Ise viis kulla ta külasse» alguses Udres alles pisipoja (lk. 63), sama laulu lõpul aga juba lahkub, ilmselt noorukina, tööd ja leiba otsima. Mari on antud areneva karakterina ja väga reljeefselt. Vaevalt et lugejal lauluema meelest läheb, teised tegelased seevastu, nende hulgas isegi Udres-Kudres, pole saanud kindlamaid kontuure.

A. Annist on suuresti toetunud regivärsile. Siiski ei saaks poemi pidada ühe kangelase ümber koondatud rahvalaulude antoloogiaks. Autori kätt on tunda kaugelt rohkem kui tavalise üksiklaulude liitmise ja redigeerimise puhul.

Folkloristina on dr. A. Annist kasutanud kolme menetlust: esiteks on ta rahvalaule omavahel liitnud, jätkates ka lüroepilisi rahvalaule lüürilistega; teiseks on ta subjektiivse lüürika objektiveerinud — asendanud minakangelase juba nimelise tegelasega; kolmandaks on ta hulgaliselt loonud seostavaid värsse ja vahepalasid. See aga on kõige raskem (meenutage juba Fr. Tuglase tähelepanekut, et kergem on registiilis uut laulu improviseerida kui luua täiesti uut värssi!). Ent A. Annist on kõigist raskustest auga läbi tulnud. Selles on teda aidanud erakordselt soodus ettevalmistus; kõige muu kõrval on ka soome rahvalaulude ja «Kalevala» tõlkimine aidanud eriliselt süveneda regilaulu värsi- ja stiiliprobleemidesse.

Ehtsa rahvalaulu kasutamisel pole A. Annist piirdunud laulude liitmise-ga. Ta on laule redigeerinud nii keelelt kui ka stiililt. Regivärsi keelt on autor üldiselt võimalikult suurel määral kaasaegsustanud. Muidugi pruugib ta ka lõpukaota ja kontraheerumata vorme — kuid sugugi mitte alati ja igal pool. Mõnikord tundub, et keele poolest on

tänapäevasele lugejale ehk isegi liigselt vastu tulnud. Keele moderniseerimine on kaasa toonud rohkesti täitesõnu (jo, ka, siis jne.), mistõttu poem mõjub kohati paljusõnalisena. Paistab, et redigeerimisel on läbi lipsanud ka mõned vead. Näit. lk. 11 «suurte tööle sundimista» peaks olema kas «suurta» või «suure»; lk. 18 «ootan sind kogu eluga» peaks olema «elugi»; lk. 75 «parajalle põlvellamme» peaks olema «põlvellani». Õnnestunuks ei saa pidada värssi «kehvade kõvakstegija» (lk. 20 ja hiljem), mis jätab koomilise mulje (igatahes vastupidise autori taotlustele). Need pisipuudused oluksid kõrvaldatavad toimetamistöös, poemi väärtust aga ei riiva.

A. Annist on «Lauluema Mariga» andnud meile haarava ja usutavasti ka loetava raamatu mitte väga ammusest, kuid ometi kaugest minevikust. Lauluema Mari võinuks elada nii XVII sajandil kui ka XIX sajandil. Ta võinuks olla meie vaar-vaarema või hoopis vanaema. Ja see polegi nii tähtis. Oluline on, et lauluema Mari elas — nagu seda tõendavad sajad ja tuhanded regi-

värs'd. Võib-olla ehk kõige tähtsam ongi A. Annisti lugulaulus see, et ta äratas ellu mitte ainult regivärsi enese, vaid ka selle nimetu ja otsekui isiksustamata lauliku, kes oli nende sadade värsside looja ja edasikandja. A. Annist näitab meile ühe lauluema reaalsel elukäiku, ja kas selle taga peitub Mahe-Mari, Kutre-Mutter, Serva Elli või neljas, viies, kümnes — sel polegi nagu enam tähtsust. Meile on ta lauluema Mari ja sellest aitab.

Kiitust väärib raamatu kujundus. Hüva on juba A. Annisti idee kasutada regivärsi lühikese rea asemel pikkvärssi. Lehekülg on hoopis kaunim (vrd. näit. lk. 6 ja lk. 12). V. Tolli kujundus on erakordselt õnnestunud. Teksti ja saatesõna vahele oleks tahtnud küll veel ühte eraldavat vahelehte (on ju teksti ja saatesõna erinevus suurem kui poemi üksikosade vahel, mis on kõik vahelehega eraldatud). Niihästi sisu kui ka välimuse poolest on «Lauluema Mari» möödunud aasta kaunimaid raamatuid.

Ü. Tedre

RINGVAADE

Novellivõistluse paremad

Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» toimetuse poolt korraldatud novellivõistlusele oli käesoleval aastal esitatud 78 tööd. Neis käsitletakse peamiselt nõukogude kaasaja elualade nähtusi, nagu ehitusküsimusi, eetilisi ja kasvatusprobleeme jne. Kajastust leiab ka ajalooline temaatika.

Novellivõistluse žürii, millesse kuulusid A. Beekman, V. Gross, V. Ilus, M. Kalda, E. Maasik, E. Mallene, L. Promet, O. Samma, I. Sikemäe, R. Sirge, A. Sokolov, Ü. Tuulik ja A. Vaarandi, otsustas esimest auhinda mitte välja anda, kuna vastava tasemega teost ei leidunud.

Teise auhinnaga — rbl. 300 — otsustati premeerida kolm võistlustööd: Heino Tominga «Kümme päeva mõtlemis-aega», Ellen Niirmani «Leegike» ja

Kalju Saaberi «Vanamehed ja sõdurid».

Kolmanda auhinna — rbl. 200 — vääriliseks arvatj Aime Maripuu novell «Vana testamendi Jehoova».

Neli võistlustööd otsustati ära märkida: Mats Traadi «Seitse paberit», Ellen Niirmani «Ülal Seeblaud juures», Leonhard Merzini «Müür» ja Mae Antsu «Need viis päeva».

31 võistlustööd, millel esineb küll suuremaid ideoloogilisi ja kunstilisi puudujäike, väärivad edasitöötamise seisukohalt tähelepanu. Žürii peab vajalikuks nende autoritega kontakti astuda teoste viimistlemise võimaluste väljaselgitamiseks.

Võistlusel paremate hulka tulnud teosed ilmuvad «Loomingus» ja teistes perioodilistes väljaannetes.

Eesti NSV Kirjanike Liidus

Kirjanike Liidu juhatuse koosolek 6. juunil kandis informatiivset iseloomu. Kõigepealt jagasid oma muljeid möödunud NSV Liidu kirjanike kongressist selle delegaadid L. Rimmelgas, R. Sirge, L. Promet ja P. Kuusberg. Oldi arvamusel, et juubeliaasta vaimus oli pearõhk asetatud möödunud aastate loomingule ja vähem teoreetilistele küsimustele.

Eino Leino Seltsi kutsel Soomes viibinud kirjanikest märkis P. Kuusberg, et neid võeti seal hästi vastu, kutsuti Soome Kirjanike Liidu 70 aasta juubelile, viidi kontakti kirjastustega jne. Külaskäik aitab kaasa eriti nõukogude kirjanduse tutvustamisele Soomes.

R. Parve peatus üksikasjalikumalt Eesti NSV kultuurinädalal Soomes ja leidis, et seda tuleb lugeda õnnestunuks.

V. Beekman informeeris juhutatud Eesti NSV päevast Montreali maailmanäitusel. Ka see üritus on üldjoontes korda läinud. Eestikeelse kirjanduse järele oli suur nõudmine, kaasavõetud raamatuväru osutusid napiks.

26. juunil toimunud Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumil olid päevakorras uue koguteose «Kirjanduse sirvilauad» koostamise ja väljaandmise küsimused. Koguteos kavatakse avaldada 1968. aastal. Kolleegiumi valiti P.-E. Rummo, E. Mallene, A. Ehin, H. Runnel, M. Kalda ja L. Rimmelgas.

27. juunil oli Kirjanike Liidu külasteks grupp taani kommuniste. Villi Jenseni, Alf Jakobseni, Erik Pedersenini ning Marit ja Viggo Larseniga vestlesid V. Beekman, A. Vaarandi, V. Gross ja N. Andresen.

30. juunil toimunud parteikoosolekul olid päevakorras Eestimaa KP Keskkomitee V pleenumi otsused ja kaadri kasvatamise ning edutamise küsimused.

Juunis sõitis Saksa DV-sse kirjanik Lennart Meri, et koguda materjali käsiloleva teose jaoks — okupatsioonipäevil Eestis tapetud saksa antifašistide kohta.

Mihhailovskojes

4. juuni südapäeval algas Mihhailovskojes, kuulsa vene poeedi Aleksander Puškini kodupaigas, pidulik miiting. See oli siinsete luulepäevade kulminatsioon. Pidustused algasid juba 2. juunil Pihkvas. Osavõtjaid oli enam kui sada tuhat. Pidustustel viibisid paljud kirjanike kongressi delegaadidki. Esin-

datud olid peaaegu kõik vabariigid, kõik liidu rahvad, nii kalmõkid kui soome sugu. Eestimaalt käis Puškini päevadel tartlane J. Feldbach.

Ja tehti maha, et Puškinile pühendatud luulepäeva hakatakse siin pühitsema igal aastal, igal juunikuul esimesel pühapäeval.

Vjošenskaja taadil võõrusel

Juuni keskel kohtusid Moskvas nõukogude ning teiste sotsialistlike maade nooremad kirjanikud. Pealinnast sõidetj «pikkadele loomingulistele marsruutidele» mööda suuremaid linnu. Meeldejäävaks ja keskseks sündmuseks

kujunes külaskäik M. Šolohhovi kodustaniitsasse. Seal jätkus kõnelus, mis tegelikult sai alguse juba kirjanike kongressil. Taas räägiti seal «noorte vastutusest kirjanduse saatuse eest» (V. Firsov).

Paar sõnumit Leedust

Vähe on neid kirjanikke, kes juba oma eluajal klassikuks tunnistatakse. Üks selliseid oli 7. juunil manalasse läinud Vincas Mykolasaitis-Putinas, Leedu NSV rahvakirjanik, akadeemik, professor.

Oma 74 eluaasta jooksul jõudis ta leedu kirjanduse varaaita kanda mitmed salvetäied väärtuslikku vilja — romaani, luule, draama, kirjandusteaduse, teiste rahvaste luule tõlkimise, filoloogide kasvatamise valdkonnast. Tema parim proosaraamat ja leedu psühholoogilise romaani senine tipp-teos «Altarite varjus» (1933) sai 1964. aastal kättesaadavaks ka eesti lugejale.

Meil on Juhan Liivi ja Eduard Vilde preemiad, leedulased asutasid mullu

Žemaitė preemia. See antakse parima küläteemalise jutustuse eest.

Julija Žemaitė (1845—1921) on proosa alal leedu suurim naisklassik, kelle elutee polnud sugugi kerge. Rasket talutööd rügav vanaperenaine kirjutas oma esimese külajutu 49-aastaselt. Suur osa klassikalistest teostest valmis öösiti, viletsa lambi valgusel, koduste tögamise saatel. Ent need olid südamega loodud lood, mida rahvas armastama hakkas. Ning seepärast on Žemaitė preemia austav.

Aasta eest andis Kelme rajooni Žemaitė-nimelise kolhoosi ja kirjanike esindajaist koosnev žürii auhinna Juozas Baltušisele, tänavu sai selle Algirdas Pocius jutustuse «Ainult kaks poega» eest.

Rahvusvaheline kirjastajate auhind Witold Gombrowiczile

Sel aastal anti seitsmendat korda välja Formentor'i auhind. Seoses selle auhinnaga, mille siiani ehk huvitavaimaks saajaks ja suurimaks avastuseks on Jorge Semprun, on Witold Gombrowicz'i nimi juba eelnevatelgi aastatel jutuks olnud. Viimati peeti teda juba peaaegu et kindlaks võitjaks, aga lõpuks langes kahekümne tuhande dollari suurune auhinna summa — ja mis palju olulisem: premeeritud raamatu üheaegne ilmumine viieteistkümne maa tähtsaimas kirjastuses, millele järgnevad tavaliselt ahelreaktsioonina edasised tõlked ning väljaanded, — ameeriklasele Saul Bellow'le. Sel ajal olid

Gombrowicz'il juba laual romaani «Kosmos» skitsid ja käesoleval aastal sai see romaan viimases ringis kaksteist häält jaapanlase Mishima poolt antud kaheksa hääle vastu.

Poolakas Witold Gombrowicz viibis 1939. aastal Ameerika-reisil. Kui sakslased Poolat ründasid, ei tulnudki ta koju tagasi, vaid jäi Argentiinasse; praegu elab Prantsusmaal. Tema looming seostub poola kirjanduse ekspressionistlike traditsioonidega.

«Figaro Litteraire'i» erikirjasaatja tutvustab huvitavaid momente auhinna määramiselt. Kolmekümne kolmest kandidaadist langes esimese tunni jooksul

ära seitseteist. (Uued määrused näevad ette, et auhinna kandidaadid teevad teoseid žüriile esitada koos inglise või prantsuskeelse tõlkega, et rahvusvahelise žürii liikmed võiksid töödega põhjalikult tutvuda.) Näiteks Sartre ja Robbe-Grillet langesid silmapilk välja. Põhjus: liiga kuulsad. Esimesest ringist edasipääsenud kuueteistkümne autori hulgas olid ameeriklane Vladimir Nabokov, prantslane Le Glezio, kuubalane Alejo Carpentier, jaapanlane Mishima ja Gombrowicz. Lõpuks jäid sõelale kaks viimast nime. Siis võis juba üsna kindel olla, et võitjaks tuleb Gombrowicz. Mishima kohta ütles üks žürii liige: «Mishima romaan on võluv (*charmant*), te saate aru, et see ei kõla minu suus kiitusena. Eurooplaste jaoks kir-

jutatud jaapani romaan, maitsekas piltpostkaart.»

Žürii arutluses oli üks väga huvitav järk, mida võib sisuliselt kõige kasulikumaks pidada. Üks istung pühendati täielikult nende kirjanike ja teoste väljasõelumisele, mille tõlkimist maailma-keeltesse peetakse soovitavaks. Sellesse nimekirja võeti muu hulgas bretoon Jacques Riou, kuubalane José Lezama Lima, itaallane Landolfi, taanlane Lars Gyllenstein ja mitte sugugi viimases järjekorras tšehhi kirjanik Bohumil Hrabal, kelle satiirikusoont võrreldakse «Svejki» autori omaga.

Auhinna määramisest kirjutanud lehed leiavad üksmeelselt, et Formentoris asutatud auhind muutub aasta-aastalt kaalukamaks, «täiskasvanumaks».

Teenitud tunnustus

Tänavuse populistide auhinna (*Prix Populiste*) määramist André Stilile kogu tema loomingu eest kviteerisid kirjanduslikud ringkonnad kõlise rahuldustundega. Literaadid nii Prantsusmaal kui ka väljaspool hindavad André Stili kõrgelt. Kummatigi on kirjaniku teoste vastuvõtt lugejate poolt olnud omamoodi paradoksaalne.

Vähe võib prantsuse kirjandusest leida niisuguseid proletaarset keskkonnast võrsunud autoreid, kes, saanud hariduse, poleks seejärel oma klassile selga pööranud. Töölisilmjööd prantsuse kirjandus tegelikult ei tunne. Needki kirjanikud, kes kujutavad tööliste elu (klassikud kaasa arvatud), kirjeldavad töölist ja tema keskkonda siiski ainult väljastpoolt nähtuna. Proletariaadi seast võrsunud ja tema huvidele truusk jäänud André Stil tunneb töötavat inimest igakülgelt ja suudab seetõttu teda valgustada n.-õ. sisevaates. Paraku langevad proletaarset miljööd kujutavad teosed enamasti lugejate eelarvamuse ohvriks: peljatakse siit leida propagandat kunsti asemel. Ometi on André Stil kunstnik, kes on toonud uut nii novelli kui romaani, aidanud kaasa prantsuse kaasaegse kirjanduse evolutsioonile uute vormivõtete, huvitavate süntaktiliste leidude, eriti aga tõelise rahvakeele kunstipärase rakedamisega. Stili kui kommunisti looming seisab endastmõistetavalt tööliste huvide eest. Aga — nagu märgib kriitik A. Wurmser — uusi ideid ei saa väljendada vanamoeliselt. Ent Stili teoste vormiline uudsus mõjub võrastavana osale traditsioonilise kirjandusega har-

junud töölistest lugejaile, kellest ja kellele André Stil kirjutab, keda kirjanik õpetab iseennast sügavamalt tundma. Tänu Prantsusmaa Kommunistliku Partei praegusele tegevusele muutuvad kultuuriväärtused proletariaadile siiski üha enam kättesaadavaks. Selles mõttes on Stil kapitalismilt sotsialismile siirdumise ajajärgu iseloomulikuks kirjanikuks.

Stili looming on kõige tihedamalt seotud proletariaadi elu pakiliste probleemide ja võitlusega. Alates esikromaanist «Esimene lõök», mis kujutas prantsuse proletariaadi võitlust ameerika imperialistidega, kajastavad tema teosed aktuaalseid sündmusi ja nähtusi. Mitmetest komplitseeritud psühholoogilistest probleemidest, mis tekkisid prantsuse ühiskonnas seoses sõjaga Alžeerias, kõneleb terveni kolm Stili romaani — «Homme me armastame üksteist», «Varing» ja «Viimne veerandtund». Nii need kui ka järgmised romaanid «Tule tantsima, Violine» ja «André» annavad tunnustust Stili arenevast meisterlikkusest, paistes silma psühholoogilise sügavusega. «André» pakub erilist huvi tehnika arenguga intelligenti ette kerkivate moraali-probleemide käsitlemisega. Stili viimast, arvustuses sooja vastuvõtu leidnud novellikogu «Pignon sur ciel» (mida võiks ehk tõlkida «Taevala vastu») peab kriitik A. Wurmser ühe originaalsema kirjaniku parimaks teoseks, milles kajastub autori kuj võitleja igapäevane elukogemus uudses vormilahenduses.

Sisukord

V. Pirk		R. Sirge	
Kultuurimajas (Õli)	961 ees	Kauge Lõuna kütkes	1068
M. Kesamaa		J. Kross	
Oktoober ja Juuni	963	Tõsiasjad	1089
T. Kallas		Mõned ajaloolised (?) prot-	
Kogu maailma puisteed...	967	sessid	1089
M. Veetamm		Edasimineja	1090
Õnne nägu	992	Kuldne hiir	1090
Ballaad särgist	994	Seesama	1091
Õhtu mägijärve ääres	995	** (Kuidas saaks hüpata ron-	
V. Gross		gilt maha?)	1092
Kooliraha	997	** (Vaata mu peale armsate	
E. Lepp		silmadega)	1093
Laulasmaa (Akvatinta)	1009	L. Soonpää	
M. Seping		Esteetilise mõistest	1094
Tsüklist «Töö tuli mu juurde»	1030	O. Kruus	
** (Kas puu on süüdi)	1031	«Kiir» kodanluse kohtulaua	
Kuidas elab Eestimaa	1033	ees	1101
I. Malin		R. Krusten	
Akadeemik H. Haberman (Õli)	1045	Inimese saatus, rahva saatus	1109
V. Beekman		J. Eilart	
Inimeste maal	1047	Kodukaevul	1112
A. Siig		Ü. Tedre	
Vihm Budapestis	1065	Folkloristi pilguga	1114
Sorrento	1066	Ringvaade	1117
Poisid maailma tänavalt	1066		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. VI 1967. Trükkimisele antud 3. VII 1967. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1. 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,8. Arvestuspoognaid 13,75. MB-04130, Tellimise nr. 1696. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 7, juuli 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 7, июль 1967

50 коп.

Индекс
78174